

desbandades van arribar a Sant Hilari Sacalm on es va produir un aldarull d'apreciables dimensions. Segons les notícies del Capità General López Domínguez, "quisieron matar a Savalls, conteniéndolos el batallón Guías de Tristany a duras penas (...)" (395). L'ambient d'amotinament també va ser recollit per la premsa liberal barcelonina. L'augment de les desercions notat aquestes setmanes era un altre signe d'aquesta creixent feblesa. El 29 de desembre, Savalls recorria l'Empordà i entrava a La Jonquera. Feia 22 dies que no podia pagar la seva gent i necessitava cobrar impostos. De pas, però, les seves forces més addictes vigilaven la frontera per evitar possibles desercions.

La situació greument compromesa per la qual travessava el carlisme català no era responsabilitat única del cabdill gironí. La desmoralització creixia per moments en la guarnició de la Seu d'Urgell. Ningú no volia quedar-se a dins i defensar la plaça d'un possible setge liberal. En una població propera, a Solsona, es va produir el mes d'octubre una veritable rebel·lió entre les faccions carlines que s'hi trobaven. El motiu era que feia setmanes que no cobraven el prest. Francesc d'Asís Tristany va córrer de seguida a Solsona per calmar els ànims, fraccionà en grups a la gent reunida, i els va dispersar facultant-los per a exigir un any de contribució (396). El fracàs del sistema impositiu carlí va ser una de les causes principals del precari estat de salut del moviment carlí. Hauríem d'afegir també les dificultats de funcionament de la seva administració, així com les represàlies que dictava el govern liberal, entre les quals l'embargament de béns era una efectiva mesura dissuasòria.

Malgrat tot, els batallons gironins eren les forces més potents i experimentades de l'exèrcit carlí català. Els informes del general en cap del Centre, Antonio Dorregaray, reforçaven encara més la posició de Savalls en el Quarter General basc. "La única provincia que, exceptuadas las plazas fuertes, no paga un céntimo de contribución al Gobierno es la de Gerona. Las demás están completamente abandonadas, y muy especialmente la de Tarragona, en la que apenas puede darse un paso con seguridad". Dorregaray deia un xic massa entusiasmat a D. Carlos que "las únicas fuerzas que están organizadas, disciplinadas, atendidas y pagadas, son las que se encuentran a las inmediatas órdenes del general Savalls". Totalment fora de la realitat, el testimoni de Dorregaray posa en evidència l'ascendència que conservava Savalls. Tanmateix revela que la resta de Catalunya es trobava en una situació encara pitjor. Ni fet expressament, Savalls hauria pogut imaginar-se una apologia tan contundent en favor de la seva persona: "el único Gefe que acata V.M. es el citado general, (...) él es el hombre de verdadero prestigio en este país de tan especiales

³⁹⁵ Correspondència entre el Capità General i el Ministre de la Guerra, 9 d'octubre de 1874. S.H.M., 2a.-4a. lligall 86.

³⁹⁶ *La Crónica de Cataluña*, carta des de Solsona, en núm. 587, 19 de desembre de 1874.

circunstancias". Finalment, el recomanava per ocupar el lloc de Cap de l'exèrcit carlí a Catalunya (397).

Des de la perspectiva del bàndol liberal, durant l'hivern de 1874 les operacions a Catalunya havien entrat en una fase immillorable. Amb les ciutats de la Catalunya Central fortificades, l'exèrcit del Govern havia superat definitivament l'estadi defensiu de mesos enrera. Havien de lluitar contra unes faccions sense direcció unificada, sense recursos i atrapades a la muntanya. El carlisme, en la seva dimensió espanyola, no presentava tampoc a aquestes alçades una sèria amenaça com en els mesos d'estiu. El Ministre de la Guerra Francisco Serrano Bedoya, en un telegrama molt revelador d'aquest optimisme, anunciava als Capitans Generals de València, Catalunya i Castella que "los planes de operaciones formados por los carlistas son incompletos y condicionales". En efecte, l'estratègia carlina depenia que Dorregaray recollís cavalls per als esquadrans i mules per a l'artilleria, imprescindibles per a equipar la futura expedició a Madrid. En estret contacte amb les forces catalanes, D. Carlos havia ordenat que Savalls, amb 6.000 homes escollits, estigués preparat per auxiliar les forces del Centre. Uns plans que van fer aigües tan bon punt l'exèrcit governamental es va concentrar al Maestrat i el Baix Aragó (398).

Tal vegada, en la crisi que patia el carlisme català s'ha posat poc d'èmfasi en el distanciament del sector més decididament catòlic respecte D. Carlos. Un dels motius de l'allunyament va ser el conegut manifest signat pel pretendent D. Carlos a Morentín el 16 de juliol. Aquest document va ser titllat per aquests sectors "d'excessivament liberal". L'actitud i l'ambient moral de la cort carlina, van ser també objecte de crítica oberta per part del bisbe d'Urgell, Josep Caixal. Ignorem l'impacte real d'aquests esdeveniments a Catalunya, tot i que probablement la seva actitud no hauria de ser gens diferent a la de la resta de carlo-catòlics espanyols.

En aquest mateix sentit, Alfonso de Borbón va poder integrar paulatinament sota la seva protecció, aquells sectors que volien fer de la guerra l'inici d'una croada contra el liberalisme universal. La reconciliació entre els dos germans, després de la seva separació de l'exèrcit del Centre, va ser un dels objectius primordials de D. Carlos, sense obtenir gaire resultats. Els infants, que tantes esperances havien dipositat en l'organització dels carlins catalans, van escollir una vida més plàcida en les possessions familiars a centre-Europa. En aquest context, un agent autoritzat de D. Carlos, el tortosí Marquès de la Roca manifestava que "está fuera de toda duda

397 Novament, Antonio Dorregaray a D. Carlos. Olot, 27 de desembre de 1874. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6869.

398 Despatx del Ministre de la Guerra des de Madrid, 20 d'octubre de 1874. S.H.M., 2a-4a. lligall 86.

que en las asociaciones y centros católicos se conspira contra la causa del Rey, viendo los motores de estas intrigas los agentes de ambos alfonsos" (399).

³⁹⁹ Carta des de Tolosa, de José Juez Sarmiento y Oriol, Marquès de la Roca, a Guillermo Estrada, el 4 de desembre de 1874. L'autor havia estat senador per Tarragona en les corts amadeistes. Amb 53 anys, era nebot del cèlebre comte de Belascoain. B.R.A.H., fons A. Pirala lligall 9/6869.

CAP 7è. LA PACIFICACIO.

7.1. Els reptes de la guerra durant els primers mesos del règim de la Restauració.

La llarga durada i l'estabilitat política que va comportar el règim polític inaugurat amb el cop de Sagunt, de 29 de desembre de 1874, han portat a prestar poca atenció a la magnitud dels problemes encara presents durant el primer any del regnat d'Alfons XII. Una sèrie de problemes, els heretats del Sexenni, que col·locats al costat d'altres semblen de menor interès: la Constitució de 1876, la consolidació de l'alternança conservadora-liberal, o la neutralització de les forces polítiques més oposades al sistema canovista. Amb tot, el problema més urgent a resoldre l'any 1875 era encara el de la guerra carlista. Obtenir la pacificació a la península esdevenia la condició necessària per a consolidar qualsevol opció política, inclosa l'alfonsina, era la seva primera garantia de continuïtat. Per aquesta raó resulta important poder examinar amb més detall el curs del conflicte bèl·lic. Valorar fins a quin el nou govern era poderós o, per contra, tenia els peus de fang, ens ajudarà a estimar amb més precisió la veritable naturalesa del nou règim.

En aquest capítol volem respondre a aquests interrogants i d'altres, des de la perspectiva "interna" de cadascun dels bàndols, el carlí i el liberal. ¿Fins a quin punt la proclamació d'Alfons XIIè va repercutir negativament en el camp carlí? ¿N'és la causa principal, de la derrota? ¿Quin paper van tenir altres aspectes com ara les picabaralles entre cabdills, l'eficàcia de la política de Martínez de Campos, o el cansament del país? La rapidesa sorprenent amb la qual el carlisme es va dissoldre entre els mesos d'agost i d'octubre de 1875, obre un interessant terreny de discussió sobre la veritable força del carlisme català; un debat en el qual hauríem d'incloure aspectes com la gravíssima situació financera i organitzativa carlina, o el cansament del país exhaust de pagar tributs. En suma, tota una sèrie de qüestions que fan recomanable l'estudi de la guerra durant el primer any de regnat del jove monarca.

La conspiració militar restauracionista semblava, un cop arribat el mes de desembre, aplegar una vintena de generals i caps de l'exèrcit a tot Espanya. Entre aquests cal destacar en el Centre el propi Capità General Joaquim Jovellar, en el Nord (Logroño) el general Laserna, i a Catalunya el brigadier Josep Arrando, situat en la província de Lleida. Subordinat o no a aquesta xarxa d'alts comandaments, el protagonista dels fets de Sagunt, Arsenio Martínez de Campos, era tan sols un jove general de grau mitjà en contrast als anteriors generals. Un militar inscrit en una dinàmica conspirativa autònoma, respecte els projectes de transició i de canvi d'Antonio Cánovas del Castillo. Alhora, Martínez de Campos es va precipitar no en un districte marginal, sinó en aquell que tenia les condicions més òptimes per a l'èxit de l'operació: el del Centre. En territoris de major pes polític, com ara el Nord i Catalunya,

el general Serrano en persona i el seu nebot José López Domínguez respectivament, van saber mantenir a ratlla el control dels moviments dels conspiradors ⁽⁴⁰⁰⁾.

L'existència d'una certa agitació pro-alfonsina dins l'exèrcit governamental a Catalunya es troba documentada des del mes de març de 1874. L'aleshores Capità General Rafael Izquierdo advertia en un to convençut al Ministre de la Guerra que els alfonsins "se prometen dar el paso de la Restauración". Pocs dies després enviava a Madrid un despatx urgent sobre la conspiració existent en la guarnició del castell de Montjuïc, per la qual cosa demanava preventivament la separació del seu cap el brigadier Taboada. El 20 de març va assenyalar directament als responsables. La inactivitat militar dels seus companys d'armes en determinades comarques l'explicava per motius de desafecció política: "Desde mi primera comunicación al encargarme de este mando, indiqué a V.E. el punible indiferentismo con que muchos gefes y oficiales de este Ejército procuraban esquivar la fatiga y los peligros de la campaña, buscando con estudiado afán para lograrlo enfermedades, licencias, comisiones particulares, pase a reemplazo a otros puntos (...)". Per a l'autoritat militar la crítica situació tenia una naturalesa política: "Esto, bien mirado, no es otra cosa que disfrazada cobardía y, también, según mis noticias, afección hacia la causa alfonsista que piensa en sacarse adelante por medios tan reprobrados" ⁽⁴⁰¹⁾.

Amb el pas dels mesos, sembla verificar-se que el nucli de la conspiració militar alfonsina a Catalunya era la brigada manada per Josep Arrando, situada en terres lleidatanes i tarragonines. Les notícies recollides pel governador militar de Tarragona, el mes de setembre de 1874, indicaven que "la brigada Arrando va dispuesta a proclamar al príncipe Alfonso, cuyo retrato llevan todos los oficiales y algunos soldados, y que le habían vitoreado en un café de Tàrrega, añadiendo que van y vienen gefes a ésta, y aunque habiéndoselo dicho al brigadier, éste les contestó que les avisaría cuando fuese tiempo..." ⁽⁴⁰²⁾.

⁴⁰⁰ Seguim a A. HOUGHTON, *Les origines de la Restauration des Bourbons en Espagne*, Librairie Plon, Paris 1890, comentat per Jose Antonio PIQUERAS ARENAS, *La revolución democrática (1868-1874). Cuestión social, colonialismo y grupos de presión*, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid 1992, pàgs. 735-740. També J. MARTINEZ FRIERA, "El General Martínez Campos", a *Revista Literaria, Novelas y Cuentos* (Madrid, 19.IV.1960). Pel que fa a Catalunya, Borja de RIQUER, "El conservadorisme polític català: del fracàs del moderantisme al decensís de la Restauració", a *Recerques*, núm. 11, (Barcelona 1991), pàgs. 29-80.

⁴⁰¹ Notícies procedentes de la correspondència del Capità General Rafael Izquierdo al Ministre de la Guerra, entre el 9 i 24 de març de 1874. S.H.M. 2-4, lligall 84. La cita correspon al 20 de març, i s'hi indica que s'han separat oficials i caps de la brigada Medevila.

⁴⁰² Comunicació del Ministre de la Governació al Ministre de la Guerra, el 30 de setembre de 1874, recollint una carta adreçada pel governador civil de Tarragona el 19 del mateix mes al ministre del ram. S.H.M., 2-4, lligall 86.

Més enllà d'aquestes acusacions, ignorem el grau d'implicació d'Arrando i de la resta de caps amb el projecte restaurador, així com la seva connexió amb l'element civil. Sembla que una part de les forces que conduïa van ser desmembrades, i li van canviar part del personal de confiança. A fi de comptes, però, en triomfar arreu d'Espanya el moviment iniciat a Sagunt, l'Exèrcit de Catalunya s'hi sumà en bloc sense recances. A tall d'hipòtesi, és probable que una bona part de l'oficialitat veiés amb bons ulls l'opció alfonsina, al marge dels cercles de militars vinculats a Serrano per lligams de fidelitat, amistat o clientelisme.

En efecte, el Capità General José López Domínguez presentà a contracor la seva dimissió el dia 1 de gener, una vegada la proclamació d'Alfons era un fet segur. Significativament, va publicar una ordre general de comiat adreçada als seus soldats, on recordava els principals mèrits contrets per tots aquests: ocupació definitiva d'Igualada, Vic, Amposta, Castelló d'Empúries i Molins de Rei !! En realitat, la dinàmica expansiva del carlisme armat s'havia congelat l'hivern de 1874. En aquest sentit, els responsables militars posteriors van tenir el terreny adobat.

El tinent general Arsenio Martínez de Campos va ser nomenat el 31 de desembre General en cap de l'exèrcit de Catalunya i Capità General del districte. Interinament, el segon responsable de Capitanía, el general Fernando del Pino, s'encarregà de reunir prop de Barcelona un suficient nombre de tropes; la seva intenció era la de controlar qualsevol alteració de l'ordre públic, i assegurar així el desembarcament d'Alfons XII, previst per al dia 9 de gener. Martínez de Campos va prendre possessió del seu càrrec el dia 5, i dos dies després va concedir indult als soldats desertors que formaven part dels batallons carlins. A més, nomenà com a subinspector de les rondes volants un vell conegut, l'alfonsí Joaquím Mola i Martínez. Paral·lelament a l'enrenou provocat pel recanvi d'autoritats municipals i provincials realitzat aquell mes, des del Ministeri de la Guerra Joaquim Jovellar va ordenar que els cossos d'infanteria i cavalleria tornessin al seu antic nom. La mesura, de caràcter simbòlic, no feia sinó refermar el to monàrquic del nou règim: el regiment de Cadis passaria a dir-se regiment de Borbó, el regiment de San Quintín s'anomenaria ara d'Isabel IIa., i els llancers de Sesma es batejaren com a llancers del Rei.

La restauració alfonsina a Catalunya va ser ben rebuda per aquells sectors socials que havien guspirat per l'ordre polític, i volien frenar el procés de canvi simbolitzat per la Constitució de 1869. Les mostres públiques de joia semblen haver-se manifestat a Barcelona en el context de la rebuda al jove monarca, entre els sectors socials més desitjosos de començar una nova era de pau social. Per contra, la participació popular ocorreguda amb l'adveniment de la Gloriosa o en proclamar-se la República, contrastava ara amb l'expectació, quan no amb la indiferència. Sabem per unes memòries d'un soldat andreuenc, Joan Viñas, quintat el 1874 i hospitalitzat a Girona, que durant aquells dies es repartiren vint-i-cinc pessetes per cada malalt, fet que provocà un ¡Visca el Rei! entre els presents; un acte aparentment espontani, "que

sin duda, debido a la influencia de los cinco duros, fué contestado con delirio" (403).

La notícia de la restauració d'Alfonso no va passar desaparcebuda entre les fileres carlines. Ràpidament, des de les pàgines d'*El Cuartel General* (la Seu d'Urgell), *El Iris* (Olot), i el *Boletín Oficial del Principado de Cataluña* (Sant Joan de les Abadesses), aparegueren petites notes i articles de fons valorant l'esdeveniment. Un corresponçal des de Balaguer assenyalava que el 3 de gener la brigada Arrando amb 2.000 homes havia proclamat en la plaça major Alfons XII. El referit militar va donar "varios vivos, los que han sido contestados por muy pocos soldados, siendo recibidos con gran frialdad por todo el pueblo, que ha contemplado el acto con un silencio completo". No deixa de ser simptomàtic que en el mateix lloc, segons el cronista, Arrando aclamés davant les seves tropes Amadeu de Savoia, i després la mateixa República (404).

No ens interessa tant l'opinió dels carlins sobre l'impacte de la Restauració, de ben segur esbiaixada, com percebre si hi hagué una reacció específica davant d'aquest canvi, diferent de les anteriors mutacions ocorregudes a principi de 1873 i de 1874. La premsa carlina el va presentar com un pronunciament més, una segona edició del que representà l'entronització dels Savoia. Un corresponçal carlí va narrar des de Barcelona l'esdeveniment de l'entrada d'Alfonso. Sense cap gènere de dubte, aclaria als lectors del periòdic, que els protagonistes de l'esdeveniment eren "los llamados liberales moderados, que en su verdadero sentido significa revolucionarios mansos, y que por cierto son los más temibles". Una rebuda feta amb menys expectació i entusiasme que la d'Amadeu uns anys abans (405). No obstant això, la

403 Es tracta de les memòries inèdites de Joan Viñas i Sánchez, de professió aprenent de sabater en el negoci familiar dels seus pares, i veí de Sant Andreu de Palomar. Vegeu el nostre treball: Eduard NAVARRO I DOMENEC; Lluís Ferran TOLEDANO GONZALEZ, "Exèrcit espanyol i guerra carlina a través del diari personal d'un soldat liberal: Joan Viñas i Sánchez", a J.M. SOLE I SABATE (Coord.), *El carlisme i la seva base social*, Llibres de l'Index (Barcelona, 1992), pàgs. 201-213. La cita correspon a la pàgina 102 del manuscrit.

404 Carta anònima des de Balaguer, 3 de gener, publicada en *El Cuartel General*, Seu d'Urgell, 14 de gener de 1875, núm. 36. En el mateix número, una altra carta des de Tremp, datada el dia 9, comentava que "el pronunciamiento alfonsino se ha recibido en este país con inequívocas muestras de la más glacial indiferencia. Ya sabe Ud. que las simpatías de los conqueses están divididas entre D. Carlos y la República". Vegeu també, en el núm. 35, l'editorial titulat "El Manifiesto Alfonsino".

405 Carta des de Barcelona datada el 13 de gener a *El Iris*, Olot, núm. 53, 28 de gener de 1875. La reacció oficial de la diputació carlina a *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, Sant Joan de les Abadesses, núm. 6, 6 de gener de 1875 (el document ve signat el dia 4). Així mateix, la resposta de Francesc Savalls al canvi de règim la va donar a conèixer a Olot, en una ordre del dia de 6 gener adreçada als soldats de la 1a. Divisió de Catalunya: vegeu R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6892. En la ciutat de Girona, la premsa carlina (*El Iris*) feia esment que les autoritats havien obligat a penjar en els balcons guarniments en honor a Alfons XII. Vegeu els capítols corresponents a 1875 a Joan PUIGBERT, *La Girona de la Restauració, 1874-1923*, Quaderns d'Història de Girona, Diputació, 1995.

major part de testimonis indiquen un notable contrast entre aquestes celebracions, imposades per les autoritats, i les que van tenir lloc el març de 1876, les anomenades festes de la pau, que van expressar per la seva brillantor i assistència el desig de la població catalana de posar fi a gairebé quatre anys de guerra.

Els atacs contra l'anomenat catolicisme liberal, que havien omplert els diaris carlins d'abans de la guerra, van tornar més plens d'exabruptes que mai. Es en aquest punt on hi va haver més bel.ligerància. Un debat revifat després que el govern de Cánovas signés un decret ordenant el pagament de les assignacions del clergat endarrerides i, sobretot, arran de la benedicció apostòlica de Pius IXè al nou rei, rebuda a finals de febrer.

No sorprèn que Martínez de Campos copsés el nerviosisme carlí respecte la qüestió catòlica. Segons la seva particular versió, els agents carlins explotaven el fanatisme dels pagesos, "para lo cual les tergiversan y explican a su modo el reconocimiento del Rey por S. Santidad, y hacen creer a los ignorantes y sencillos moradores de aquellas comarcas los absurdos mayores sobre el Rey (q.D.G.), su gobierno, las complicaciones que ocurren y supuestos desastres del Norte (...)" (406). Tampoc no cal oblidar que molts dels articulistes de la premsa bèl·lica carlina eren eclesiàstics, o laics especialment polititzats en la temàtica religiosa. L'arribada a Madrid el 28 d'abril del nunci Simeoni, i la seva rebuda poc després en audiència solemne pel rei Alfons, havien de provocar forçosament greus dificultats en la construcció d'un discurs carlo-catòlic coherent.

Una vegada introduïts en l'ambient que va generar el canvi polític, caldria situar-nos ara en l'evolució de tots dos bàndols els primers mesos de 1875. Durant aquest temps, el nou Capità General va elaborar una sèrie de memòries enviades al ministre del ram, on examinava el camp liberal des de perspectives gens afalagadores. ¿Quin era l'estat de la guerra a Catalunya l'endemà del canvi de règim? Segons Arsenio Martínez de Campos el seu propi exèrcit en operacions comptava només amb 7.000 homes repartits en cinc columnes, encara que en les llistes de revista n'hi figuressin fins a 45.000. En canvi, els seus càlculs feien pujar el contingent enemic a més de 8.000 combatents. La ràpida informació de què gaudien aquests sobre el moviment de les columnes del Govern, portaven a la seva paralització i a no separar-se de les planes per por d'un daltabaix.

Per al Capità General el sistema de guerra utilitzat a Catalunya s'havia de modificar. La pedra de toc de la nova organització havia d'invertir la proporció de soldats dedicats a protegir les poblacions, mirant d'afavorir aquells que es trobessin en les columnes mòbils. La raó de l'excessiva concentració de tropes en les ciutats i nuclis urbans era més aviat política que militar. Martínez de Campos s'encarregà d'un districte on l'aparell defensiu anti-carlí era el producte acumulat de pràctiques militars

⁴⁰⁶ Memòria d'Arsenio Martínez de Campos al Ministre de la Guerra, 29 de febrer de 1875. S.H.M., 2.4., lligall 87.

diverses. Sabem que Catalunya no era el destí preferit per un oficial desitjós de fer una ràpida i espectacular carrera. Des de 1872 havien passat 10 capitans generals i règims polítics prou oposats, que van moldejar una estructura defensiva particular.

La relació habitual entre els pobles i Capitanía s'havia caracteritzat per la demanda de fusells per a les milícies locals, l'aspiració de tenir una guarnició sòlida, i diners per a cobrir les despeses de les fortificacions. Aquestes peticions passaven del Capità General al Ministre de la Guerra, i probablement també a través dels canals polítics tradicionals: l'agent de negocis administratius instal·lat a Madrid, el diputat a corts conegut, o el governador civil respectiu. En cas que les poblacions se sentissin abandonades pel govern de l'Estat, amenaçaven amb deixar les armes, tal i com van fer en més d'una ocasió. Tot plegat, al llarg del temps, aquest corrent de demandes va generar una geografia de punts fortificats amb la seva corresponent guarnició. Aquest és el panorama que es va trobar Martínez de Campos.

La seva crítica al sistema de fortificacions fou absoluta. Sovint, els recintes eren massa amplis i estaven contruïts amb un parament poc resistent, encara que la seva ineficàcia obeïa a un altre tipus de raons més enllà de les tècniques: "sobre todo que dentro de ellos hay un gran número de partidarios de los carlistas que a veces les franquean la entrada por traición, y otras son una amenaza y un temor para el Comandante Militar". A més, la caiguda d'un d'aquests punts demoralitzava a tota la resta. Per aquesta raó, recordava el Capità General, "yo habría levantado varias guarniciones pero mis antecesores han contraído compromisos con los pueblos que me ligan, y no me queda más medio que girar una visita para ver aquellos en que hay exceso de fuerza relativamente, y poder aumentar algo las columnas" (407). Al cap i a la fi, una transacció respecte de les seves autèntiques intencions.

L'exèrcit governamental a Catalunya es trobava a la defensiva. Superar aquest estadi va ser el primer propòsit del nou dirigent militar. De ben segur resultava colpidor saber que en les muntanyes de Montagut (Alt Camp), un escamot liberal havia realitzat una operació sorpresa contra una comandància carlina, "en sitios en que hacía más de dos años no habían visto un soldado" (408). Amb aquests antecedents, la marxa de les operacions les primeres setmanes de gener no deixava cap marge al dubte. En tres accions els carlins van quedar-se a mig camí. La primera va ser l'atac fracassat a Balaguer la nit del dia 1 de gener. Les mateixes forces concorregueren a Cervera la matinada del 4, manades per Rafael Tristany i Martí Miret, i van ser rebutjades per la guarnició. Dies després, el 10 de gener, els batallons

407 Memòria d'Arsenio Martínez de Campos al Ministre de la Guerra, Joaquim Jovellar, Barcelona 13 de gener de 1875. S.H.M., 2-4, lligall 87.

408 La ronda de Joan Pi amb 90 voluntaris va sorprendre al comandant d'armes de Pontils i els seus ajudants. Ofici del 29 de desembre de 1874, des de Valls, al Capità General. S.H.M. 2-4, lligall 86.

de Francesc Savalls hagueren de marxar quan ja havien penetrat en l'important ciutat de Mataró, afavorits per la sorpresa inicial. En canvi, la nit del 18 el contingent dirigit per Rafael Tristany es va apoderar de Granollers, població d'uns 5.000 habitants i a una hora de Barcelona per ferrocarril, aprofitant que Martínez de Campos en persona feia una expedició cap a Olot (409).

L'anada a Olot s'efectuà entre el 16 i 17 de gener, i tenia per objecte el reanimar l'esperit liberal del país, sobretot a la província de Girona, així com recollir informació valuosa sobre la facció que podia ser útil per a futures expedicions. Una forta columna de 3.000 homes manada pel mateix Martínez de Campos va poder entrar i pernoctar a Olot, la "capital" del carlisme català fins aleshores, i sortia cap a Barcelona l'endemà dia 18. L'efecte de l'operació probablement va ser important des del punt de vista moral, tot i que els carlins no van considerar necessari presentar una resistència seriosa. Segons la documentació conservada, l'acció es traduí en un millor coneixement de la situació en el districte català, però l'equilibri entre tots dos bàndols no havia millorat gaire.

En contrast amb el que hom podria pensar, la restauració de la monarquia alfonsina no va significar un canvi immediat en la correlació de forces militars. A principi de març, Martínez de Campos no es mostrava gaire optimista en els seus càlculs. El carlisme català -va escriure en una memòria adreçada al Ministre de la Guerra-, feia temps que havia canviat la seva fesomia. Durant 1874 havia dominat el país, estava més ben organitzat, i malgrat no haver crescut durant els darrers mesos, la seva infanteria i cavalleria havia assolit un alt grau d'experiència. A més, s'havia entrat en un moment crític de la guerra: "la alta montaña que antes no había tomado parte, pues que en general las facciones no se componían más que de aventureros que servían por la paga y cometían mil tropelías, empieza a manifestárseles más propicia, ya por el tiempo que llevan de dominio, ya porque haya mejorado el trato, ya por necesidad de obedecer las órdenes que recibe" (410).

Les millores d'organització en l'exèrcit carlí observades pel Capità General consistien en l'establiment d'una quinta, de la mateixa manera que es va fer en el nord

409 Sobre el conjunt d'esdeveniments vegeu: Pedro AGUILERA SOLSONA, *La heroica ciudad de Cervera. Relato histórico de los hechos ocurridos en la misma y que acredita el honroso título que ostenta*, Juan Oliveres, Barcelona 96 pàgs. L'atac més notable a Cervera, però, es va donar el dia 16 de febrer del mateix any. La consulta sobre el tema a l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera és bastant decebedora (lligall 686, correspondència). Sobre Mataró, Francesc COSTA I OLLER, *Josep Gualba, cronista de Mataró (1873-1876). Guerra carlista i partits polítics del Sexenni Democràtic a la Restauració*, Ed. Alta Fulla, 1985, pàgs. 111-113. Sobre Granollers, l'interessant article que inclou les peripècies dels segrestats durant l'entrada a: Josep Ma. FARNES I SARAROLS, "L'assalt de Granollers pels carlins", a *Centre d'Estudis de l'Associació Cultural de Granollers. Ponències* (Granollers 1984), pàgs. 127-145.

410 Memòria tramesa d'Arsenio Martínez de Campos al ministre de la guerra, Barcelona, 12 de març de 1875. S.H.M., 2-4, lligall 87.

carlí, realitzada “no sólo en los puntos en que ocupan permanentemente, sino también en algunos en que no domina pero que los obedecen por el terror que inspiran, y por las amenazas que les hacen”. A la quina s'unia l'organització d'una reserva, mobilitzable en casos extraordinaris, així com la realització d'obres de fortificació. Aquestes darreres, eren particularment importants per a Martínez de Campos. L'establiment de línies de trinxeres -seguint també el sistema adoptat en el nord-, en els camins que conduïen a Olot, faria d'ara en endavant molt complicada qualsevol operació en el centre neuràlgic i més potent del carlisme català. L'únic camí de carro existent era el de Castellfullit, on s'estaven fent fins a set ordres de trinxeres. La resta, camins de ferradura, farien molt difícil el trànsit de cavalleria i artilleria. De seguir així, assegurava el cap militar, “dentro de poco será más fuerte que Estella, y dará gran confianza a los somatenes” (411).

Una mostra més de les dificultats de Capitania el constitueix el resultat de l'acció sostinguda en els pobles propers a Banyoles el 5 de març. La intenció de les forces carlines va ser la de capturar la brigada manada per Juan Ciriot, tal i com li havia passat a Nouvilas l'any anterior. Un intent d'encerclament fet en un terreny pla, més complicat a priori per als batallons carlins. Les tropes del Govern, amb uns 2.300 soldats, van haver de retirar-se enfront una gran concentració de batallons carlins i sometents, 4.200 homes. L'efecte va ser considerable entre els soldats que es creien invencibles en el pla: “ha rebajado esto su moral -comentava Martínez de Campos-, y están satisfechas de haber podido retirarse sin grandes pérdidas”. Si a aquesta acció afegim una altra retirada efectuada per tropes del govern a Prades (Baix Camp, el 26 de gener), convindrem que la situació no era gaire afalagadora per al bàndol alfonsí. L'alternativa donada pel Capità General a aquest moment crític va ser la d'intentar un nou atac sobre Olot, abans que es consolidessin les obres de fortificació. S'havia de sortir d'aquesta situació a la defensiva i arriscar-se a un desastre, “lo único que podrá suceder es que quede incapacitado para seguir en este Distrito” (412), confessava el general, i que ens indica quina era la veritable percepció que es tenia aleshores de l'estat de la guerra. Pels que ens podem situar amb posterioritat als fets, sabem que el carlisme era un gegant corcat per multitud de problemes, però per als actors que visqueren aquells moments la situació era viscuda amb una gran sensació d'incertesa.

411 Les dues expressions anteriors formen part de la memòria indicada en la nota prèvia.

412 El combat de Palol de Revardit i Banyoles al part de guerra signat per Francesc Savalls adreçat a la diputació carlina, Olot 6 de març de 1875. R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6900; la versió alfonsina a *Diario de Barcelona*, núm. 82, 23 de març de 1875. Sobre la retirada de Prades, l'*Almanaque del Diario de Barcelona* el conceptuà com “una de las acciones más importantes y brillantes de esta campaña”, tot i no poder-se valorar com una victòria liberal. Vegeu *Almanaque..., para el año 1876* (Barcelona 1875), “Movimiento carlista en Cataluña” pàg. 52. Luis FONTOVA ESTEVEZ, capità, *Memria de la batalla de Prades*, caixa 6, carpeta 8, 1886, 51 fols, Memòries de cossos, S.H.M., 2-4.

Un mes just després del primer templeig sobre Olot, entre el 16 i el 18 de març, Martínez de Campos va desenvolupar l'arriscada operació amb un resultat molt positiu, tenint en compte les dificultats de l'acció. El general va pujar a Olot amb dues columnes, que formaven en conjunt 9.500 homes, 410 cavalls i 16 canons. Enfront d'aquests, uns 6.000 carlins entre tropa i sometents, manats per Savalls, sols, sense l'auxili de Rafael Tristany. El Capità General liberal va anar a Olot amb dues columnes diferents, condicionat com estava per la impossibilitat de racionar i allotjar a tants soldats d'un sol cop, en poblacions relativament petites. Les dificultats del camí les va poder superar gràcies a transitar per senders i veredes poc vigilats i sense fortificar. Finalment, el 18 les tropes del Govern van poder ocupar la vila, quasi deserta per ordres de Francesc Savalls. La tàctica carlina va consistir a facilitar l'entrada a Olot, per després bloquejar i tancar les tropes en el seu recinte.

En diferents comunicacions enviades al Ministre de la Guerra, es va fer notar que la posició del Capità General no era tan optimista, com podia indicar la seva entrada. El cap militar va començar a fer obres de fortificació a Olot i Castellfullit, però confesava que amb molts d'entrebancs: "el país no me obedece", deia. Els carlins impediien el subministrament de queviures i materials: "los pueblos, algo por afición política y mucho por miedo, no dan auxilios ni prestan trabajadoras. Se avienen a pagar multas, pero esto no me resuelve la cuestión" (413). Entre 800 i 1.000 treballadors de la comarca els ajudaven en els treballs de bloqueig, en una situació que es va perllongar des del 18 al 26 de març, data en la qual se celebrà una històrica conferència entre Savalls i Martínez de Camps a l'Hostal de la Corda, als afores d'Olot. El fet va suposar el cessament de les hostilitats fins el dia 29, a partir del qual el general governamental tornà a Barcelona, no sense deixar enrera una protegida guarnició. La reunió entre els dos principals caps militars va tenir com a objecte consolidar la política "d'humanització" de la guerra que anteriorment s'havia dut a terme entre Martínez de Campos i Rafael Tristany: acords sobre canvis de presoners, i neutralitat dels hospitals.

Els efectes de la reunió de l'Hostal de la Corda van ser força negatius pel carlisme, ja que encengueren els rumors sobre la possibilitat que Savalls s'hagués venut al general enemic. L'ambient enrarit es va veure augmentat gràcies a la suspensió momentània d'hostilitats que hi va haver entre els dies 27 i 28, en els quals Olot va romandre "oberta" als soldats carlins que hi volguessin entrar, per tal de visitar la família o algun amic. Probablement, la confraternització entre ambdós exèrcits, probablement va ser més negativa per al carlisme, en el context de la cada cop més oberta crisi interna que patia. La pèrdua d'Olot era més que un fracàs militar. Allà s'havia concentrat una part de les seves oficines, dipòsits d'armament, un periòdic, tot un centre de reunions de la "flor i nata" del carlisme polític i militar. Els

⁴¹³ L'intercanvi de correspondència relativa a tot el període d'ocupació d'Olot a C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., vol. XI, pàgs. 258-277.

darres dies de març esdevindrien, així, l'inici oficial de la caiguda del carlisme armat a Catalunya.

La primavera de 1875 l'exèrcit alfonsí estava recuperant la iniciativa militar. La causa d'aquest notable canvi en l'evolució de la guerra no rau exclusivament en les virtuts estratègiques de Martínez de Campos. Cal veure aquest episodi des d'una perspectiva més àmplia, que contempli els processos de crisi interna que estaven afectant al carlisme militar i polític. ¿Es tractava d'una crisi de creixement, o de la impossibilitat d'esdevenir una veritable alternativa de poder? El carlisme havia arribat al seu "sostre", al límit dels seus suports l'hivern de 1874? Preguntes com aquestes no són fàcils de respondre, sense poder avaluar altres qüestions com ara la mena de política fiscal que desenvolupava el carlisme, o la pràctica política dels seus organismes administratius; temes que abordarem en capítols propers.

Un dels principals problemes que va patir el carlisme a principi de 1875 va ser, de nou, la divisió en la seva direcció. Sobre el paper, oficialment, el cap de les forces carlines catalanes era Antonio Lizárraga, nomenat el 28 de desembre anterior. En realitat, l'exèrcit carlí continuava essent un conglomerat de forces sota la conducció del sistema de cabdillatges. Rafael Tristany no havia volgut assumir el paper de perdedor, i va reclamar la seva legitimitat al capdavant de l'exèrcit carlí.

La dualitat establerta en el comandament, Lizárraga o Tristany, es va veure accentuada per l'actitud del general solsoní que, lluny d'anar-se'n marxar cap el nord com li ordenaven, va estar més actiu que mai impulsant una onada d'atacs a Balaguer, Cervera i Granollers. Durant aquests mesos la direcció carlina va ser el centre de batalla de les diferents fidelitats. L'afer es va embolicar encara més quan Lizárraga va rebre, en disposar-se a viatjar cap a Catalunya, una carta del secretari de guerra Joaquín Elío en la qual li recomanava compartir el comandament amb el mateix Rafael Tristany. Per contra, en la premsa carlina catalana es va publicar la notícia que, gràcies a un Reial Decret arribat el dia 12 de gener, Rafael Tristany no havia de marxar de Catalunya, i es consolidava com a Capità General ⁽⁴¹⁴⁾.

El conflicte no va trobar mai una sortida clara. La Diputació carlina s'oferí com a mitjancera entre els dos sectors, i se celebrà una conferència el 24 de febrer a Borredà (Berguedà), amb representants de cadascuna de les sensibilitats. Finalment, el 5 de març es ratificà Rafael Tristany com a Capità General a través d'una ordre general adreçada a totes les tropes del Principat ⁽⁴¹⁵⁾. Malgrat la victòria pírrica del

⁴¹⁴ Notícia apareguda en l'espai "Última hora", en la qual es nomenava Lizárraga com a Cap d'Operacions del seu exèrcit. Vegeu *El Cuartel General*, la Seu d'Urgell, 17 de gener de 1875, núm. 37.

⁴¹⁵ L'ordre deia així: "Habiendo variado las circunstancias que movieron al Rey (q.D.g.) a nombrar Capitán General del Principado al Excmo. Sr. General don Antonio Lizárraga, ha dispuesto S.M. quede sin efecto aquella disposición, debiendo el expresado General presentarse en el Cuartel Real a recibir órdenes de S.M.; siendo así mismo la voluntad del Rey N., Sr. que V.E. quede de Capitán General de todo el Principado de Cataluña, con todas las atribuciones y autoridad que como a tal le corresponden", Real

cabdill d'Ardèvol, les pressions perquè deixés el càrrec no van cessar. Un ampli front del qual formaven part Francesc Savalls, Joan Castells i la mateixa Diputació, va desencadenar un nou atac contra la seva figura. Mentrestant, Lizárraga es quedà prop d'un mes al costat de Savalls, assistint a la pèrdua d'Olot i a l'entrevista de l'Hostal de la Corda; finalment seria nomenat governador de la plaça de la Seu d'Urgell.

L'actitud contrària a Tristany per part de Joan Castells palesava també el canvi de tendència que s'havia donat en l'exèrcit carlí de Catalunya. Des que Tristany tenia el comandament, les tropes liberals havien pogut fortificar poblacions importants, i les rondes castigaven la seva administració. Finalment, deia Castell en carta adreçada al pretendent, que el nou nomenament de Tristany "ha destruído la esperanza y ánimo del país (...), por la convicción íntima en que están todos de que si el general Tristany continúa todavía tres meses en el mando de este Principado, está perdida la causa de V.M. en Cataluña" (416).

En resum, la manca d'activitat de Tristany durant l'operació de Martínez de Campos, va servir com a justificació per a separar-lo del càrrec i posar en el seu lloc Francesc Savalls. Mentre que la destitució oficial va datar del 9 de març, el traspàs de funcions va transcórrer entre el 25 i el 28 de març, en un viatge llampec fet per Savalls a la Seu d'Urgell, on es trobava Tristany. Aquest darrer marxarà enfurismat cap el nord, deixant les seves tropes a les ordres del seu germà Francesc d'Asís, cap de la brigada de Lleida. Francesc Savalls esdevindrà així, fins el mes de setembre, la primera autoritat militar. El seu nomenament representà la culminació d'una ascensió fulgurant entre l'oficialitat carlina, en una conjuntura difícil per l'abast dels problemes que havia de resoldre. Ens referim a la manca de diners i de municions, la conspiració dels simpatitzants de Ramon Cabrera, així com les conseqüències catastròfiques de l'entrada de l'exèrcit carlí del centre a Catalunya, entre d'altres factors.

Savalls es va fer càrrec d'un exèrcit que sortia de l'incertesa existent al voltant del lideratge, però encara amb un nombre gens menyspreable d'efectius. Segons l'estat numèric que els seus oficials administratius van elaborar, en dia 1 de maig els carlins catalans eren un conjunt de 10.000 homes, pel cap baix, enfront els 40.000 de

d'Estella, 17 de febrer de 1875. Joaquín Elio a Rafael Tristany. Publicat el 24 de març de 1875, a *El Cuartel General*, núm. 36, la Seu d'Urgell.

⁴¹⁶ Tot i que Castells advertia que no el movia cap ressentiment personal, el cert és que en la mateixa carta es lamentava del tracte humiliant rebut per part de Tristany, que el tenia sense oferir-li cap servei, i que inclús li havia tret l'escorta personal de seguretat. El document a B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6900, datat a Ripoll, 28 de febrer de 1875.

l'exèrcit regular (vegeu Taules núms. XIV i XV) (417). De totes formes les xifres poden conduir a l'engany. Els càlculs interessats de Joan Castells feien baixar el contingent considerablement, sobretot a les províncies de Lleida i Tarragona (418). El degoteig de desertors i de soldats que es presentaven a indult seria constant a partir d'ara. La novetat organitzativa de l'etapa Savalls va ser la creació de dues divisions, que comprenien la primera les brigades de Girona i Barcelona, i la segona les de Lleida i Tarragona. La primera a càrrec d'Antonio Lizárraga, i la segona manada per Joan Castell.

Un transtorn important va ser el de la capitalitat carlina. Perduda Olot, la Diputació va buscar refugi a la Seu d'Urgell, mentre que Savalls, en poc temps, instal·là els seus serveis a Ripoll. Des d'aquesta darrera població envià una carta a Carles VIIè on li descrivia l'estat deplorable del Principat. Es va referir a l'ordre en què el seu predecessor s'havia acomiadat del càrrec, i on comentava vanagloriat que deixava Catalunya amb 21 batallons. Ben al contrari, matisava Savalls, "me he encontrado más bien con veinte y una compañías, desnudas los individuos que las componen, adeudándoles sesenta socorros y en un estado de desorganización completa". Tanmateix, la plaça de la Seu d'Urgell es trobava abandonada, sense queviures ni aigua ni municions amb els quals poder resistir un setge. Fiscalment, continuava el nou Capità General, la situació era límit: "El país esquilado por completo, habiendo cobrado muchos trimestres de contribución adelantada, y con todo como llevo dicho se debían sesenta socorros a la fuerza". Francesc Savalls confiava de tenir temps fins a l'estiu per a reorganitzar l'exèrcit de Catalunya, encara que la crisi, en realitat, havia corcat totes les forces, incloses les gironines, sota la seva direcció (419).

417 La relació de forces pormenoritzada la va tenir Savalls en les seves mans a Pruit, l'1 de maig de 1875: "Estado demostrativo de las fuerzas que componen el Ejército Real de Cataluña", 12 pàgs. B.R.A.H., Fons Pirala, lligall 9/6900. En aquesta ocasió Savalls ja va advertir D. Carlos de l'estat deplorable del seu exèrcit en la part militar i administrativa, i va prometre enviar un estat de revista mensual. Una relació extensa dels caps i oficials a les seves ordres a "Organización del Ejército Carlista de operación a Cataluña el día que fué nombrado Savalls de Capitán General de dicho Principado", 13 pàgs. Biblioteca de Cataluña, Ms. 1558 (1).

418 Segons Joan Castells, la província de Lleida abans del període en el qual Rafael Tristany havia estat Capità General, tenia uns 3.000 homes, mentre que la de Tarragona 1.800. Ara, un cop passada la factura de Tristany, "de funesta memoria", segons les seves paraules, Lleida donava un contingent de 1600 homes, i Tarragona tan sols 300. Joan Castell havia estat nomenat per Savalls cap de la IIa. Divisió, que comprenia les brigades de Lleida i Tarragona, i li va concedir els batallons 1r. 3r. i 6è. per tal de reorganitzar aquelles forces. Vegeu la carta de Castell a Raymond, Seu d'Urgell, 7 de maig de 1875, i la de Savalls a Castell, Oliana 8 d'abril de 1875. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligalls 9/6893 i 9/6894, respectivament.

419 Carta de Francesc Savalls a Carles VIIè, Ripoll 17 d'abril de 1875, B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6900.

TAULA N° XIV

ESTAT DE FORCES CARLINES CATALANES EL MAIG DEL 1875

COSSOS	CAPS I OFICIALS	SUBOFICIALS	TROPA	CAPELLANS	METGES	MÚSICS	CAVALLS	PECES D'ARTILLERIA	FUSELL REMINGTON	FUSELL BERDAN	FUSELL MINIE	BATALLONS	TOTALS
Estat Major General	18	2	20	2	1		25						41
Batalló Guies Escorta	25		400	1	1	32	29		350	15	35	1	459
I Divisió 1ª Brigada Barcelona	141	98	1878	6	5	30	131		550	1300	160	6	2156
I Divisió 2ª Brigada Girona	167	131	1931	4	5	32	99		884	1068	108	4	2270
II Divisió 1ª Brigada Lleida	175	128	1895	8	8	34	89		150	250	1300	6	2248
II Divisió 2ª Brigada Tarragona	78		978			15	96		84	640	84	3	1089
Cavalleria	33	33	368	5	5		444					4 Esquadrons	444
Enginyers	12	7	98	1			3		3	2	97		116
Artilleria	19	37	166				21	22					222
Resguard	8		152	1			2		51	6	95		161
Mossos d'Esquadra	21		260				3		150	50	62	4 Esquadrons	281
Carabiners/Duaners			200										200
Comandants d'Armes	100		300										400
TOTALS	796	434	8642	28	25	143	498	22	2202	3331	1941	20 Batallons, 8 Esquadrons	10667

Font: Elaboració pròpia a partir de R.A.H., Fons Antonio Pirala, 9/6900 "Estado demostrativo de las fuerzas que componen el Ejército Real de Cataluña, 1 de Mayo de 1875".

TAULA N° XV

ESTAT DE LES FORCES DE L'EXÈRCIT GOVERNAMENTAL A CATALUNYA L'ABRIL DEL 1875.

	ORGANITZACIO	EFFECTIUS	CAVALLS	PECES
Ia. DIVISIO	Ia. BRIGADA	2.735 homes	66	4
id.	Ila. BRIGADA	2.582 homes	64	
id.	Col. CASTELLFULLIT	1.569 homes	21	5
id.	Col. de l'EMPORDA	783 homes	25	2
Ila. DIVISIO	BRIGA. TARRAGONA	2.252 homes	42	4
id.	BRIGADA LLEIDA	2.538 homes	127	4
Illa. DIVISIO	Ia. BRIGADA	1.393 homes	50	2
id.	Ila. BRIGADA	2.434 homes	53	2
id.	Col. MART. LACUSANT	340 homes		
id.	Columna RODA	400 homes		
id.	Columna ESCODA	394 homes	20	
GUARNICIONS	BARCELONA	8.248 homes	571	17
id.	GIRONA	2.902 homes		
id.	LLEIDA	3.476 homes		
id.	TARRAGONA	1.460 homes	315	
TOTALS	Exèrcit OPERACIONS	17.420 homes	494	23
id.	GUARNICIONS	16.086 homes	886	17
id.	RONDES I MILICIES	7.176 homes		
	TOTALS	40.682 homes	1380	40

Font: Elaboració pròpia a partir de C.E.M.E., vol. X, Narración Militar...op. cit., 291-296.

Una de les expressions d'aquesta crisi va ser, com hem esmentat, la del municionament. Qüestió que no és menor en el decurs de qualsevol conflicte bèl·lic. Els seus homes disposaven de diferents sistemes d'armament, la qual cosa no feia sinó empitjorar els problemes de cartutxeria. El mateix Savalls va prohibir disparar des de lluny per a poder estalviar projectils, en una ordre datada el 16 de març de 1875. Fins i tot va recomanar fer tirotejos amb l'enemic amb l'únic propòsit de recollir posteriorment les beines. Mesos després, les seves tropes recolliren fins a 39.000 beines, resultat d'un foc de 5 hores de durada, entre Sant Pere de Torelló i Vic (420).

De la mateixa manera, el cabdill Nastallat va haver de fugir amb els seus per manca de municions en un petit combat sostingut a Capellades (Anoia), el mes de maig. Pel seu cantó, Martí Miret, que mai més no ocuparia càrrecs tan destacats com en temps de la presència dels infants a Catalunya, va haver de marxar de Sallent (Bages), el mes de juliol, per la mateixa raó. De fet, Savalls fornïa les seves tropes amb dues petites fàbriques de cartutxos metàl·lics localitzades en les muntanyes del Bisaura i el Vidranès, insuficients per a les seves necessitats. Una nova màquina es va instal·lar a la Seu d'Urgell, com a centre de producció de munició, però a partir de l'estiu, amb el setge, el servei quedarà anul·lat.

Ara bé, el punt central de la crisi va ser l'econòmic. Durant el mes de gener tenim constància de partides amotinades a Pinós (Solsonès), la petita pàtria dels Tristany, pel retard en el cobrament de les seves pagues. Des de novembre, la plaça de la Seu d'Urgell es trobava en estat d'indisciplina, per la mateixa raó. Un dels batallons que la custodiaven, el primer de Lleida, en absolut estat d'insubordinació, manifestar que si no se satisfien els retards abandonaria la plaça. Tot seguit Francesc Tristany i Josep Guiu sortiren a recaptar impostos en les comarques de l'Alt Urgell i la Noguera. De fet, la major part de moviments militars dels carlins durant aquests mesos, tant en la província de Lleida com en la resta del país van contemplar aquest objectiu com a prioritari. El malestar va continuar en el cor del carlisme lleidatà; el mes de març el primer batalló destinat a la Seu d'Urgell s'insurreccionà, i es va negar a lliurar les seves armes al governador militar local, Jaume Ripoll. La solució va consistir, en aquest cas, a fer una expedició recaptatòria a la província d'Osca (421), tot i que després van optar per cobrar d'avançada tot un any de contribució.

Els problemes de finançament van ser un dels motius que, de llarg, poden explicar el deteriorament del carlisme català. Sovint, els testimonis sobre protestes

⁴²⁰ Vegeu Antonio PIRALA, *Historia Contemporánea. Segunda parte...*, op. cit., pàg. 637.

⁴²¹ Una part d'aquestes informacions a C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit. vol. XI, pàgs. 185-386. Un problema semblant el va tenir Joan Castell, una vegada nomenat cap de la segona divisió, de Lleida i Tarragona. Per manca de diners va haver de dividir les seves forces, i en una altra ocasió, escrigué a Savalls, que els seus voluntaris es trobaven sense recursos i "que le era necesario acallar la multitud de reclamaciones que se le dirigían todos los días con dicho motivo". C.E.M.E., ibídem, pàg. 308.

per manca de sous vénen acompanyants d'al·lusions a l'estat miserable en el qual es trobava la província de Lleida. Malauradament, no abunden referències d'altres territoris, tot i que la situació no devia de ser gaire diferent. Com a mesura extrema, es va optar per llicenciar temporalment als individus de tropa, com ara el cas del 5è batalló de Barcelona, manat pel capellà Josep Galceran. Aquesta política recorda les pràctiques utilitzades els primers mesos de la guerra, quan per evitar la persecució de les columnes del Govern es donava llibertat per a tornar als seus domicilis, o el costum del "canvi de camisa". Amb tot, en aquesta ocasió es tractava d'un batalló sencer, i en circumstàncies molt més pessimistes per al futur de la causa carlina.

En un altre escenari, aquest cop en les Guàrdies, dos batallons de la brigada de Girona van esclatar en plena indisciplina. El 25 d'abril a Sant Feliu de Pallerols i, un dia més tard, a Amer, els voluntaris van reclamar Martí Miret els sous endeutats. Una altra vegada, utilitzant la forma tradicional de resoldre aquests problemes, els dos batallons van anar a l'Empordà per a cobrar contribucions. Aquest sistema solventava momentàniament aquestes necessitats, però dilapidava el sosteniment financer del carlisme i la confiança dels pobles. Altrament, una de les situacions més violentes va ser la viscuda el mateix mes d'abril pel batalló que manava el capellà de Flix, Josep Agramunt, quan es trobava a Gandesa (Terra Alta). Els voluntaris van reclamar el seu prest, endeutat feia dies i, segons una carta adreçada al *Diario de Tarragona*: "los insurrectos dirigían sus tiros y amenazas contra el cura y sus principales, de que resultaron un sargento muerto de dicha ciudad, y nueve carlistas heridos, entre ellos un primo de dicho señor cura". L'esdeveniment va forçar a més d'un canvi en la direcció del batalló (422).

Una altra de les manifestacions de la progressiva dissolució del carlisme a principi de 1875, era l'augment de les desercions. Simptomàticament, Francesc Savalls va advertir en una ordre als alcaldes i propietaris que amaguessin desertors, que serien multats i, en cas de reincidència, sotmesos a judici sumaríssim. En aquest sentit, en la província de Tarragona on el carlisme sempre s'havia mantingut en condicions molt precàries, la partida manada per Josep B. Moore va perdre el mes d'abril més de 40 individus, "no habiéndolo efectuado aún todos por el temor que abrigan de recibir mala acogida en sus respectivos pueblos, cuya preocupación tratan de infundir los

⁴²² La notícia recollida del *Diario de Tarragona* i publicada, com era habitual en l'època, per un altre diari: *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm.184, de 22 d'abril de 1875. Segons l'article, el cosí del capellà feia 6 mesos que manava el batalló, i va ser reemplaçat per un coronel carlí natural de Gandesa, Carlos Delgrizo (sic), "que antes de la insurrección era un nada", i que per dessavinences amb Savalls deixà el nord de Catalunya i baixà a aquesta part de l'Ebre. El fet no és prou clar. Sabem que posteriorment, potser arran del succés, el capellà de Flix marxà al nord amb el seu batalló de Gandesa, on romangué fins a la sortida de Carles VIIè per la frontera en acabar la guerra. Va morir a Clichy (França) el 1887.

promovedores de la guerra civil, a fin de evitar las deserciones (423).

Un font distinta de problemes va ser l'originada pel reconeixement d'Alfons XII realitzat per Ramon Cabrera i els seus seguidors. El llegendari cabdill carlí havia mantingut els darres anys una relació tempestuosa amb el pretendent i el seu cercle de consellers. Les relacions personals amb D. Carlos mai no van ser del tot òptimes. Per a Ramon Cabrera havia arribat l'hora d'adaptar el partit segons les exigències dels nous temps. Durant el breu parèntesi originat entre la fracassada insurrecció d'agost de 1869 i la reunió de Vevey (Suïssa) l'abril de 1870, Cabrera dissenyà la política legal del carlisme. Després d'anys de viure a Anglaterra, estava convençut que el camí més adequat era accedir al poder era a través de la via electoral. Calia, per tant, organitzar un partit fort, que sabés esperar pacientment la seva oportunitat, en forma de crisi i d'agitació social. Aleshores, l'opinió conservadora portaria amb tota seguretat D. Carlos al tro.

Com és sabut, una sèrie de diferències forçaren el trencament en la cúpula dirigent del partit. D'un costat, Cabrera estava disposat al reconeixement de la llibertat de cultes, aspecte davant del qual xocava amb la immensa major part del carlisme. Probablement, Cabrera no va saber valorar prou bé els canvis experimentats en el moviment carlí els darrers anys, i pensà que el que el separava amb D. Carlos era només el sector de neo-catòlics nouvinguts al partit. La segona font de problemes va tenir a veure amb l'existència de treballs militars conspiratius que estaven fora del seu control. A partir de Vevey, doncs, la premsa carlina i el mateix pretendent van iniciar una campanya de desprestigi del vell general, malgrat que mai no deixaria de ser un referent per a una bona part de la base del partit, inclús per a una part de les noves generacions.

Un cop començada la guerra, el fracàs carlí en el setge de Bilbao i la sortida del germà del pretendent de Catalunya, són factors que van crear les condicions favorables per a propagar els rumors i els desitjos de la reaparició de Ramon Cabrera. Al llarg de 1874 es van formar diverses comissions de carlins que viatjaren fins a Londres per a entrevistar-se amb ell. Malgrat que les veus oficials i autoritzades presentaven encara Cabrera com un carlí políticament extraviat, el cert era que sobre la seva persona predominava l'expectació i l'ambigüitat (424). Entre aquells que el

⁴²³ L'ordre de Francesc Savalls, com a cap de la Primera Divisió, a Olot, 19 de febrer, i publicada a *El Iris*, Olot, núm. 63, de 20 de febrer. La situació de la partida de Moore a *La Crónica de Cataluña*, núm. 216, 11 de maig de 1875, també en aquest cas recollida del *Diario de Tarragona*.

⁴²⁴ Sobre Ramon Cabrera són recomanables els llibres de Julio NOMBELA, *Detrás de las trincheras. Páginas íntimas de la guerra y la paz desde 1868 hast 1876*, 2a. ed., Madrid, 560 pàgs; Emilio de ARJONA, *Carlos VII y D. Ramon Cabrera. Páginas de la Historia del partido carlista*, Paris 1875, 364 pàgs.; Conxa RODRIGUEZ VIVES, *Ramon Cabrera, a l'exili*, Biblioteca Serra d'or, P. A. M. , Barcelona 1989, i el llibre de Pedro RUJULA, *Ramon Cabrera, la senda del tigre*, Ibercaja, Saragossa 1996. Per últim, cal destacar l'atenció que donà Joaquim BOLOS a la qüestió Cabrera, en el seu llibre *La guerra*

visitaven hi figuraven també personalitats procedents del liberalisme i del republicanisme. Amb tot, el contacte més sòlid el va fer amb Juan de Velasco, director d'estudis del príncep Alfons. Aquest havia ingressat en l'acadèmia militar de Sandhurst el mes d'octubre, a escassos kilòmetres de la residència de Cabrera a Wentworth. Les visites entre Velasco i Cabrera es van succeir entre octubre i desembre de 1874, poc abans, per tant, del canvi de règim.

A partir d'aleshores els contactes es van incrementar. Entre els mesos de gener i de març de 1875, els consellers alfonsins van proposar Cabrera l'establiment d'un conveni que, un cop signat per Cabrera, permetria el reconeixement d'Alfons XII per part de Cabrera. Amb aquesta operació el govern de Madrid esperava introduir un element de discòrdia dins el bàndol carlí, i accelerar la dissolució i derrota del seu exèrcit. A canvi, el conveni o "proyecto de arreglo", permetria el manteniment dels furs en les províncies bascongades i a Navarra, així com el reconeixement i convalidació de graus militars i títols carlins. Finalment, la signatura del conveni la va fer Cabrera a París el dia 11 de març, i aprofità l'ocasió per publicar dos manifestos adreçats al partit carlí i al poble espanyol en general ⁽⁴²⁵⁾. El vell cabdill serà aleshores titllat pels antics companys d'armes com el nou "Judas Iscariote".

Dues són les qüestions fonamentals que ens presenta l'anomenada "qüestió Cabrera". La primera, saber quin va ser l'impacte immediat del fet en el camp carlí i, la segona, conèixer l'efecte que va tenir el pas de Cabrera, amb el transcurs dels mesos, sobre el fràgil i tambalejant exèrcit carlí català. La incertesa existent al voltant del comandament i la Capitania General, durant l'hivern de 1874, va facilitar que el nom de Cabrera passés de boca en boca com un possible candidat a ocupar-la. Una mostra dels contactes amb els sectors cabreristes va ser el de Lluís Argila, coronel d'enginyers i comissionat en assumptes de caràcter intern i d'elevada responsabilitat. Argila va ser enviat pels seus superiors per tal de resoldre els antics conflictes que havien existit amb Josep Estarús i amb aquest objectiu viatjà a Arles-sur-Tec, on residia aquest amb la seva família. En la seva visita va conèixer Manuel Homedes, nebot de Cabrera, que li va fer entrega d'un document preparat pel seu oncle, i que obria la possibilitat que la reconciliació de Ramon Cabrera amb el partit fos una realitat. Fos quina fos la vertadera intenció de Cabrera -temptejar als elements proclius al seu projecte o introduir-ne la confusió-, el cas és que aquests contactes

civil en Cataluña...op. cit., pàgs. 164-195.

⁴²⁵ Els dos documents porten per títol "Al Partido Carlista", i "A la Nación", signats tots dos l'11 de març de 1875, a París. Al mateix temps va aparèixer un document titulat "Bases bajo las cuales se hará la paz", i que comprenia nou punts amb els aspectes citats més amunt. La base novena deia, genèricament: "El Gobierno, de acuerdo con las Cortes, procurará reparar en lo posible los daños materiales causados por la guerra a los intereses generales y particulares de los pueblos, que, por hallarse comprendidos en aquellos territorios que son hoy teatro de la misma guerra, han hecho para ello extraordinarios y forzosos sacrificios". A.H.C. Igualada, lligall 360.

van estar a punt de costar la vida a Argila (426).

A final del mes de gener, un clima de sospites mútues va anar emergint entre l'alta oficialitat carlina. Una part de la direcció es va mostrar molt recelosa sobre els moviments de Cabrera i les maniobres dels seus incondicionals. Es donava el cas, que entre els cabreristes en formaven part homes que, d'una forma o una altra, havien tingut problemes amb els seus companys d'armes durant la guerra. El 18 de gener el diari *La Independencia* recollia una notícia de *The Times* on es donava per segura l'adhesió de Cabrera a Alfonso XII. No es veia com un fet estrany, ja que eren de domini públic les diferències entre el general i D. Carlos. Els anys anteriors, Cabrera havia pogut demostrar clarament que s'havia negat a participar en la guerra (427). La reacció al rumor cada cop més consistent de la desafecció de Cabrera no es va fer esperar. Francesc Savalls va advertir D. Carlos que si Cabrera entrava per la frontera, encara que no tingués el permís de Tristany, "le prenderé y someteré a un consejo de guerra como hombre subversivo a la Santa Causa". Pel seu compte, el mateix Rafael Tristany comentava al pretendent que els amics de Cabrera pretenien introduir la divisió i discòrdia dins l'exèrcit carlí. Tristany sospitava d'un obscur projecte de crear una regència amb el fill de D. Carlos i com a cap visible, Cabrera (428).

En realitat, el vell general s'instal·là el mes de març, aconsellat pel govern de Cánovas, en la població fronterera de Biarritz. Des d'aquí podria ser més útil en les tasques de la pacificació. Poc després, des de Baiona i Perpinyà, es publicaren petits manifestos d'adherits a la política de Cabrera i, en definitiva, a la restauració alfonsina. Josep Estartús i Domènec de Caralt ho van fer el 26 de març des de Baiona; Miquel de Bassols el 7 d'abril des de Perpinyà; el coronel Josep Espelt a Berga, i un

⁴²⁶ Memòria de Lluís Argila, destinada a Antonio Pirala, de 14 pàgines, on explica "fil per randa" els contactes amb Homedes i les posteriors reaccions dels homes de la Diputació (Macià, Mestre i Tudela), Savalls i el propi D. Carlos. B.R.A.H., Fons A. Pirala lligall 9/6891. Per la seva banda, Manuel Homedes, nebot de Cabrera, va ser autoritzat pel cònsul a Perpinyà per a residir en la frontera per la seva utilitat "a la causa de la pacificación". Carta del cònsul espanyol a Perpinyà al Ministre d'Estat, el 18 de febrer de 1875. Arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors, Madrid, lligall H/2015, consolat de Perpinyà.

⁴²⁷ Vegeu sobre el respecte l'article "Pocas palabras", a *La Independencia*, Barcelona, núm. 2550, de 18 de gener de 1875, i la seva continuació "Algunas palabras más", del núm. 2554, de 20 de gener.

⁴²⁸ Els documents de Savalls (olot 31 de gener de 1875) i Tristany (Ripoll, 4 de febrer el mateix any), a B.R.A.H., fons A. Pirala lligall 9/6900. En la memòria d'Argila esmentada anteriorment, l'autor reproduïx una conversa tinguda amb Francesc Savalls on aquest li confessà la seva alegria si Cabrera venia a l'exèrcit de Catalunya com un bon carlí, però en cas contrari "fuselaría a Cabrera y a cuantos con él se presentasen".

grup de 16 carlins, de poca rellevància, ho faran des de Vic el mes d'agost (429). Pel seu costat, Manel Camats, que havia estat cap d'estat major d'Andreu Torres el 1872, es va presentar el 28 de març a Balaguer, i s'incorporà de seguida a les columnes governamentals.

En general, es tractava d'homes despitats i que havien patit conflictes amb la direcció carlina catalana. Domènec de Caralt, procedent d'una família de nissaga carlina de Mataró, havia estat secretari de campanya del germà del pretendent. Des del seu càrrec va tenir diverses ensopegades amb Savalls, que el defenestrà pel futur. Des de 1874 vivia amb la seva família a Perpinyà, i servia als interessos del comitè d'aquesta ciutat. El cas de Domènec de Miquel i Bassols és semblant. Més jove, amb 37 anys, va estar present en la junta de Vevey, el 1870, any el que va ser vice-president de l'ateneu catòlico-monàrquic de Barcelona,. Diputat a corts per Olot el 1871, en temps de guerra va fracassar en la compra d'armament a l'estranger. Amb una personalitat un xic estrafolària, va voler formar part de la Diputació carlina i va ser rebutjat (430).

El cas d'Estartús és igualment especial. Apartat violentament del comandament de les partides gironines a les poques setmanes de l'aixecament de 1872, es va lliurar de ser afusellat i va viure retirat a pocs kilòmetres de la frontera. Pel que ens explica en les seves memòries, va prestar els seus serveis en el cos d'estat major pertanyent al govern militar de Girona fins el mes de febrer de 1876. Molt actiu també va demostrat ser Domènec Miquel de Bassols, en presentar a Martínez de Campos el projecte de creació d'una partida que, penetrant des de la frontera francesa, propagués la bònrat del nou règim i la necessitat de la pau. Sabem que a inici de juliol entrà un grup armat, no gaire nombrós, amb els crits de ¡Visca la Pau! ¡Visca Alfonso XII! (431).

429 Els manifestos tenen diferents encapçalaments: "A mis antiguos electores", diu el de Miquel Bassols, "A D. Carlos de Borbón", els d'Estartús i Caralt. Aquests documents són d'una factura gairebé idèntica als que van publicar també altres carlins reconeguts: Juan Bautista Aguirre, Eustaquio Díaz de Rada, José Indalecio Caso, Juan de Dios Polo, etc. Tots ells a B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6900. La carta feta des de Vic, signada en primer lloc per Esteve Saurí, tenia per títol "A nuestros compañeros de armas en el campo carlista". Arxiu Episcopal de Vic. Hemeroteca. Carpeta fulls volanders.

430 Segons J.J. Alós, l'antic diputat va realitzar nombrosos viatges per tot Europa a la recerca d'armes i altres suports, sense obtenir cap resultat i costejat pel partit. Alós ens dona alguns apunts sobre la seva personalitat: "Miquel se armó de un caballete de pintor, colores y pinceles, y así anduvo errante por Cataluña una temporada, haciéndose ver como pintor y así decía que disimulaban sus trabajos y comisiones (...)". De l'autor, Carlistas de Cataluña. Biografías, Bib. Cat. Ms. 1558.1.

431 Projecte que va ser contestat per Capitanía el 28 d'abril de 1875. S.H.M., 2-4, lligall 87.

Malgrat representar personalitats importants dins del carlisme, alguna d'elles amb un profund arrelament a la causa, l'efecte Cabrera no va comportar les repercussions que buscaven els seus autors. La pacificació no va venir gràcies a una adhesió massiva al posicionament cabrerista, i els seus efectes en el nord tampoc no van ser els esperats. Vol dir això que Cabrera ja no significava res? No exactament això. El cabrerisme era fonamentalment un mite. L'antic cabdill representava les virtuts que millor sabien valorar els carlins que es vanagloriaven de la seva fidelitat a la causa. Cabrera no pertanyia, segons les creences populars carlines, a la categoria dels polítics de saló i de levita. Al contrari, exemplificava la tenacitat i la lluita, en contrast amb l'engany i la traïció, que tant havien abundat en la història del partit. Probablement la conducta de Cabrera i els seus seguidors va contribuir a afegir un gra de sorra més al procés de pacificació, però no va figurar ni molt menys entre els més decisius.

No hi ha cap testimoni que reveli entre els dirigents carlins, després del mes de març, una preocupació especial per la deserció cabrerista. La manca de diners, municions i d'armes, eren problemes reals. La facilitat amb la qual l'exèrcit alfonsí desenvolupava els seus moviments, ajudat amb confidències cada cop més nombroses, també constituïa una dificultat encara molt més rellevant. El mateix Ministre de la Guerra liberal ens ofereix un testimoni concloent. El mes d'octubre, quan feia cinc cèntims al Capità General de Catalunya de l'acció de les partides cabreristes, el seu balanç era decebedor: "Las ventajas hasta ahora alcanzadas, forzoso es decirlo, no han correspondido a las esperanzas que pudieron concebirse al iniciarse el pensamiento (...); con muy raras excepciones, los individuos presentados carecen de significación y prestigio en las filas enemigas; en su mayor parte son individuos que desempeñaban destinos sedentarios o comisiones de segunda línea y que no han podido arrastrar consigo a ninguno de sus secuaces; muchos de ellos han venido del campo de la facción más bien disgustados por motivos personales que verdaderamente convertidos a nuestra causa (...)" (432).

Si les repercussions de l'acció de Cabrera no van ser tan grans com prometien els seus protagonistes, en canvi sí que ho va ser el complex procés de crisi que malmetia les bases econòmiques i organitzatives de les forces catalanes. Un aspecte més d'aquesta crisi serà la caiguda definitiva del carlisme tarragoní. La primera gran derrota tindrà lloc el primer d'abril, en el poble de l'Aleixar (Baix Camp), en un combat contra Eduardo Gamir, comandant general d'operacions de la província. El resultat va ser la dissolució d'un nucli qualitativament important de caps carlins. Van ser fets

⁴³² El Ministre de la Guerra al Capità General de Catalunya, Madrid 11 d'octubre de 1875. Li feia veure també que el govern havia tingut massa benignitat i que molts que es presentaven sota la bandera cabrerista en realitat ho feien per lliurar-se de delictes i altres faltes. Algunes de les qüestions que apareixien en el conveni Cabrera (sous, càrrecs), s'haurien d'ajornar. S.H.M., 2-4, lligall 87.

presoners uns 229 individus, entre ells els cabdills Josep Anton Mestres (a) Pep Anton, Francesc Subietes (a) Jordi de les Borges, Guillem Moore i Arenas, Ramon Grau (a) Grau de la Morera, entre d'altres (433). Dues setmanes després, a Xerta (Baix Ebre), una partida carlina va ser feta presonera, en aquest cas 223 individus. Entre els morts causats pel xoc, s'hi trobava Pere Balcells i Masgoret (a) Nen de Prades que, com ha posat de manifest Robert Vallverdú, s'havia convertit en un dels líders carismàtics més notables dels darrers temps de la guerra. La seva desaparició deixava orfe de direcció el carlisme tarragoní (434).

Per últim, durant el mes de juny, la presa de les forteses de Flix i Miravet (Ribera d'Ebre), permeteren trencar les comunicacions entre les forces carlines d'una i altra banda del riu, i destruir el domini que tenien sobre els pobles limítrofs. Un centenar llarg de carlins van ser fets presoners en la primera població, i el doble en la segona; les accions palesaven la feble capacitat de resistència carlina per a sostenir setges formals, i l'absència d'ajuda per part dels mateixos companys d'armes d'altres latituds (435).

L'espectacular caiguda del carlisme tarragoní entre els mesos d'abril i maig obeeix sens dubte a les dificultats tradicionals que aquest territori presentava al carlisme armat, però també a la situació de crisi més general que experimentava el carlisme català i el del Maestrat. La derrota d'una partida el 31 de març a Navarcles (Bages), manada per Josep Galceran, amb un resultat final de 104 presoners, s'explica en aquest context. Per totes aquestes raons, no pot sorprendre que des de la premsa barcelonina s'advertís sobre el canvi de situació que s'estava produint en l'escenari de la guerra. Les derrotes consecutives de Navarcles, Fullea i l'Aleixar no tenien tan sols un rerefons militar sinó també polític. Posaven al descobert el cansament de les tropes carlines, però, sobretot, un canvi en el comportament de les

433 Robert VALLVERDU en fa un estudi pormenoritzat a "La batalla "sorpresa" de l'Aleixar. Anàlisi sociològica dels guerrillers carlins", a J.M. SOLÉ I SABATE (Coord.), *El carlisme i la seva base social*, Llibres de l'Index (Barcelona 1992), pàgs. 165-185. Per la nostra banda, hem pogut conèixer el llistat de presoners a S.H.M., 2-4, lligall 87, "Relación nominal de los Gefes, Oficiales y voluntarios carlistas hechos prisioneros..." Tarragona, 2 d'abril de 1875, 7 pàgs.

434 Per la desfeta de Xerta vegeu els volums corresponents a la guerra al Centre, C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., vols XII i XIII. Les xifres són les donades pels parts militars oficials. D'aquests volums hem consultat les pàgines relatives a les comarques del Baix Ebre. Una valoració del Nen de Prades a Robert VALLVERDU, *El tercer carlisme...* op. cit., pàgs. 164-167.

435 El diari barceloní *La Crónica de Cataluña* va fer una valoració interessant sobre la presa de Miravet, núm. 292, 26 de juny de 1875. El núm. 28 conté la relació de presos, tot i que les relacions completes de la rendició de Miravet i del combat de Xerta es poden consultar a S.H.M., 2-4, lligall 120, "Relación nominal de los presos carlistas que actualmente se hallan en este Distrito", i en el penal de Maó, juliol 1875, 16 pàgs. També, per aquestes accions, Robert VALLVERDU, *El tercer carlisme...* op. cit. 168-171.

poblacions. Els mateixos que anteriorment envoltaven les tropes del Govern “en las tupidas e invisibles mallas de su espionaje, dejan ya de prestar ese inmenso servicio en el cual ha estado el principal secreto de las ventajas de los jefes enemigos, y de de las dificultades de los nuestros”. D’aquesta manera, continuava el diari liberal, les victòries es devien “a las confidencias que antes monopolizaban los rebeldes” (436).

Per què aquest canvi? El carlisme començava a perdre l'exclusivitat de la violència? Qui era el que ara informava a les tropes del Govern? Era per causa de les noves autoritats municipals o tenien també el concurs dels veïns? Aquesta mena de preguntes exigeixen un tipus d'anàlisi en profunditat sobre el paper de la violència i la fiscalitat en el transcurs de la guerra, que realitzarem en el proper capítol. Des de la perspectiva de l'evolució del conflicte el carlisme ja no se sostenia al sud de la línia que, partint de la ciutat de Lleida, seguia els nuclis fortificats de Tàrraga, Cervera, Igualada, Manresa, Vic i Olot. Altres poblacions com ara Balaguer, Cardona i Berga, continuaven exercint de recintes avançats en territori enemic. Les operacions militars ocorregudes els mesos de juliol i d'agost havien consolidat el vertiginós desastre de l'exèrcit carlí català. Gairebé coincidents, l'entrada de les forces carlines procedents del Maestrat i el setge a la Seu d'Urgell, són indubtablement els dos factors decisius per a entendre aquest procés. Comencem pel primer.

L'anomenat exèrcit del Centre agrupava la primavera de 1875 un conjunt de 10.782 individus d'infanteria i 810 de cavalleria, repartits entre les comandàncies generals de València, Maestrat, Aragó i Castella la Nova (Cuenca i Guadalajara). Controlava un extens territori que tenia com a centres neuràlgics les poblacions de Xelva (Serrans), Cantavella (Terol), Vilafermosa (Alt Millars) i Vistabella del Maestrat (Alcalatén). El seu cap era Antonio Dorregaray, un d'aquells carlins acollits al conveni de Bergara, que havia girat el fusell contra els seus antics companys d'armes en la guerra dels matiners. Al seu costat havia reunit una barreja de caps militars fidels i de cabdills de prestigi: Antonio Oliver, Casimiro Villalaín, Pasqual Gamundi, Rafael Alvarez i Fernando Adelantado. L'àrea del Maestrat estava composta per les brigades de Gandesa (manada pel capellà de Flix, Josep Agramunt), de Sant Mateu (manada per Francesc Vallès), i la del Maestrat (per Pasqual Cucala). No oblidem que aquestes forces integraven la major part dels carlins de les terres del Baix Ebre (437).

436 Novament *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 150, 2 d'abril de 1875.

437 En un diari valencià aparegué detalladament l'organització de l'exèrcit carlí del Centre. L'informació la recollí *La Independencia*, Barcelona, núm. 2683, 2 d'abril de 1875. Sobre la guerra al Centre en aquest període vegeu Miguel ABRIAT CANTO, *La guerra en el Maestrazgo. Conferencia leída en la de Oficiales del Rgto. de Infantería de Otumba*, n. 49, Castelló 1905, 62 pàgs; F. PEREZ LLARCH, *Confesiones de un carlista capitán que fué del ejército del Centro*, Valencia, 1884; amb un to novel·lat, Ciro BAYO, *Con Dorregaray, una correría por el Maestrazgo*, Ed. del Centro, Madrid 1974, 170 pàgs; molt més rigorós el treball de José Ramon VILLANUEVA HERRERO, *Alcañiz, 1868-1874. Entre la legalidad setembrina y la insurrección carlista en el Bajo Aragón*, I.E.T., Terol 1986, 301 pàgs. Per

Antonio Dorregaray s'havia fet càrrec de la Capitania el 28 de desembre del 1874. Havia substituït Lizárraga i es va concentrar en el treball organitzatiu i logístic encetat pels seus antecessors. Ara bé, pel que ens interessa, resulta una incògnita saber el perquè la major part de l'exèrcit del Centre va abandonar el seu territori natural, i s'endinsà en terres aragoneses i catalanes. L'explicació que va donar el mateix Dorregaray temps més tard, en el sumari al qual va ser sotmès, va ser que no podia enfrontar-se al formidable cos d'exèrcit que Joaquim Jovellar havia reunit el mes de juny, uns 40.000 homes ⁽⁴³⁸⁾.

En efecte, Dorregaray va deixar el Maestrat després de la derrota que va patir a Vilafermosa, seu de la Diputació i la Maestrança. Segons va manifestar en la sumària, el territori sota el seu comandament es trobava en una situació lamentable. L'administració integrada per personal poc apte, les confidències quasi nul·les, els hospitals abandonats "y los proveedores no querían dar ya ni una libra de carne, porque se les adeudaban cantidades considerables. El personal desertaba por no morirse de hambre, pues hubo día en el de Horta (de Sant Joan) que los empleados después de haber estado dos días sin comer absolutamente nada, se apoderaron del poco caldo que se habían hecho para algunos enfermos" ⁽⁴³⁹⁾. En la mateixa línia es manifestava el vocal de la diputació carlina valenciana Andreu Bonet Belenguer. Segons aquest, després de perdre Vinarós, la seva plana, i Segorb, la situació es va fer insostenible. Les exaccions de racions i les contribucions avançades havien deixat el país exhaust; a més, les tropes enemigues invadien de tant en tant el seu territori i el deixaven esgotat.

No obstant això, el pitjor era l'escassetat de municions i de recursos davant de la invasió de tropes governamentals. Després de la caiguda de Xerta, Flix i Miravet, un cercle s'estrenyia a l'entorn de les seves forces. Examinant tot aquest conjunt de factors, Dorregaray va decidir treure el seu exèrcit, conduir-lo per l'Alt Aragó, i

últim, alguna referència malgrat el prometedor títol, a Rosa MONLLEO PERIS, *Los diputados valencianos en la I República. Federalismo y levantamiento carlista en las comarcas de Castelló*, Diputació de Castelló 1996, 365 pàgs.

⁴³⁸ El sumari de 1.100 folis, inacabat, va romandre quasi 80 anys guardat en l'arxiu parroquial d'Erasun (Navarra). El prevere Javier LARRAYOZ el va poder recuperar i el va transcriure i publicar, acompanyat d'alguns comentaris. El sumari recull les declaracions de Dorregaray, Oliver, Manuel Salvador y Palacios, Marco de Bello, Carlos González i Boet i Josep Agramunt. El sumari té també un gran interès perquè testificà Francesc Savalls, interrogat sobre la seva actuació davant la Seu d'Urgell aquells mesos d'estiu. Vegeu Javier LARRAYOZ, *Dorregaray, el General enigmático (Historia de un sumario)*, Diputación Foral de Navarra, Pamplona 1978, 303 pàgs.

⁴³⁹ Vegeu de nou Javier LARRAYOZ, *Dorregaray, el general...* op. cit., pàg. 22; Un testimoni de la declaració, el membre de la diputació Andreu Bonet i Belenguer. En la seva defensa sortí el seu cap d'estat major, també sumariat, a Antonio OLIVER, *Dorregaray y la traición del Centro. Apuntes para la historia de la última guerra civil*, Baiona 1876, pàgs. 294.

procurar canviar i municionar el seu armament a Catalunya. Aquest pla no deixa de ser inaudit si considerem que els carlins catalans no estaven precisament millor, i deixa entreveure, com a mínim, un profund desconeixement de la situació del territori veí. Antonio Dorregaray i el seu exèrcit de més de 7.000 homes, abandonà el país el primer de juliol. Enrera deixava algunes forces a Cantavella, plaça que acabaria caient pocs dies més tard. Finalment, el dia 13 de juliol l'exèrcit del Centre començà a penetrar a Catalunya pel Pont de Suert (Alta Ribagorça), bo i fragmentat, per fer més fàcil el seu sosteniment. Sembla que la major part de l'exèrcit volia seguir la marxa cap a Navarra, però Dorregaray no ho va decidir així. Només el batalló de Gandesa, manat pel Capellà de Flix, amb 500 homes, separat i incomunicat de la resta, va decidir a darrera hora dirigir-se cap el nord.

Tan bon punt Carles VIIè va tenir coneixement de l'episodi, va enviar una carta a Francesc Savalls en què li demanava ajuda per a Dorregaray. La resposta de Savalls va ser taxativa: l'entrada de l'exèrcit del Centre i de l'exèrcit persecutori enemic "nos ha puesto en un estado afflictivo". (440). Aproximadament, les forces del Centre representaven doblar els efectius carlins en terres catalanes, entre 12 i 14.000 homes en total. La seva presència es perllongarà fins a final de setembre, quan el dia 19 travessi la frontera francesa un miler d'homes de la divisió valenciana. En el transcurs dels mesos la resta va quedar pel camí: uns integrats en les partides de Castells o Savalls, cercant assegurar la seva subsistència; altres indultats o fets presoners. El seu recorregut pel país no va ser el mateix per a tots els cossos. Justament el problema del racionament va obligar a fragmentar les distintes unitats, tot i que bàsicament van recórrer les comarques que s'assenyalen en el Mapa Núm.V (a l'Apèndix): les terres lleidatanes de l'Alta Ribagorça, el Pallars Jussà, l'Alt Urgell, el Solsonès i en menor mesura la Noguera; a la província de Barcelona preferentment en les comarques del Berguedà, l'Anoia, el Bages i l'Osona; per últim, en la resta de Catalunya, un itinerari que va seguir de refiló les comarques del Ripollès, la Selva i el Maresme. Ara bé, sembla que Francesc Savalls, en previsió de dificultats econòmiques, va ordenar que no es moguessin d'un radi prefixat, bàsicament que no entressin a la província de Girona (441).

⁴⁴⁰ Carta de D. Carlos des de Bergara, el 16 de juliol de 1875. La resposta de Savalls, des de Sant Pere de Torelló, el 21 del mateix mes. De totes formes, el contingut principal d'ambdues cartes era l'auxili als carlins assetjats a la Seu d'Urgell, i la coordinació necessària entre totes les autoritats catalanes, la Diputació i la resta de cabdills. Vegeu B.R.A.H., fons A. Pirala, 9/6900.

⁴⁴¹ Hem utilitzat el trajecte elaborat diàriament per la Divisió Valenciana, vàlid per al conjunt de les forces del Centre sobretot pel que fa les primeres setmanes de la seva presència a Catalunya: "Itinerario de las marchas del Ejército Real del Centro por el Alto Aragón y Cataluña y demás, y de la División de Valencia en sus últimas jornadas hasta su internación en Francia", 7 pàgs., Tarbes (França), a 21 de setembre de 1875. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 6895. L'explicació més detallada de la seva entrada al Principat al mateix autor: A. PIRALA, *Historia*

Les cartes trameses per Antonio Dorregaray són prou reveladores del tipus de problemes amb els quals es van haver d'enfrontar les forces del Centre. Un ofici de Dorregaray a Joan Castells, aleshores cap de la divisió encarregada de l'àrea lleidatana i tarragonina, és molt aclaridor: "Me encuentro en este territorio con 20 batallones y 800 caballos y cuento con el apoyo de Vds. En mis anteriores le encarecía la necesidad de que se me faciliten municiones de todas clases y recursos con que atender al sostenimiento de mis tropas; pues si no encuentro en Vds. el auxilio que me es indispensable, tendré que procurármelo, porque mi situación es bastante tirante (...)". I acabava més endavant d'una manera premonitòria: "ante todo no descuide la cuestión de municiones, cuya falta me reduce a una impotencia que puede ser perjudicial para todos" (442).

Joan Castells va enviar tot seguit una còpia dels precís i laments de Dorregaray a Francesc Savalls. La resposta del gironí va ser prou eloqüent de l'estat de crisi que afectava a tots el carlismes: "es materialmente imposible que ambos ejércitos podamos vivir en este Principado, teniendo en cuenta la falta de municiones, que V.E. habrá ya notado, y que difícilmente se puede remediar". Tampoc no li podia enviar els 2.000 fusells que li demanava, i li pronosticava que "si permanecemos juntos, temo un desastre que puede ser fatal para la causa que defendemos" (443).

L'exèrcit del Centre va entrar a Catalunya en ple estat de descomposició. La major part dels batallons preferia anar destinat a Navarra, de tal manera que la vinguda a Catalunya va augmentar encara més el malestar. En efecte, Dorregaray va fer notar que: "apercibidos además los voluntarios del escaso interés que a Cataluña le deben, han visto con disgusto el tener que volver a operar nuevamente en el Principado, disgusto que da margen a algunas deserciones; unido esto también a la falta que vienen sufriendo de su triste peseta para mantenerse, fundándose los desertores su determinación en que tienen hambre". Així, la sensació de traïció es va generalitzar. Un corresponsal del *Diario de Barcelona* escrivia des de la ciutat de Lleida que eren: "muchos los individuos que rompen las armas y reniegan de su suerte". I l'aclaria els motius: "Lo que más influye en su desaliento es la carencia absoluta de fondos, puesto que no tienen una peseta, y hace algunos días que no

Contemporánea...op.cit., pàgs. 580-583., i els moviments executats dins del país en les pàgines 607-612. Un comentari més concís a Joaquín ARANDA, "El ejército del Centro en Cataluña", a *Biblioteca Popular Carlista*, XVIII, Barcelona 1896, pàgs. 63-65.

442 Ofici d'Antonio Dorregaray a Joan Castells, Ainsa 11 de juliol de 1875. Reproduïda a C.E.M.E., *Narración de la guerra...op. cit.*, vol. XI, pàg. 368.

443 Carta de Savalls des de la Palma de Cervelló (Baix Llobregat), el 5 d'agost, a Antonio Dorregaray. Reproduït també a C.E.M.E., *Narración militar...op. cit.*, vol. XI, pàgs. 398-399.

perciben el socorro”(444).

El trajecte seguit per les distintes forces del Centre per la muntanya lleidatana va ser un autèntic calvari, entre d'altres raons, perquè caminaven amb el calçat destrossat. Dorregaray va explicar les dures marxes que havien fet al llarg de 18 dies, amb un sol abrasador, “careciendo de los elementos más necesarios a la vida”. Ell mateix havia demanat D. Carlos la llicència per cansament i malaltia; el general Alvarez es va separar del comandament per unes ferides mal curades, i el brigadier Adelantado per una fístula creada d'anar dia i nit a cavall.

Dorregaray continuava dient, en un informe enviat a Carles VIIè, que l'actitud dels carlins catalans havia estat generosa, però reconeixia que la presència de les seves tropes empitjorava “las fuerzas naturales del país, por ser ésta la parte más pobre y más dominada por el enemigo”. Dies més tard, des de Gironella (Berguedà), manifestà que a Catalunya li mancava una bona administració: “sin embargo de producir para un Ejército triplicado del actual, escasamente produce en realidad lo más indispensable” (445). Potser exagerava, però no era gens agosarat quan comentava la migradesa dels recursos en un territori que estava rebent un autèntic allau de soldats i de cavalls, d'un i d'altre exèrcit.

Precisament el testimoni de Valeriano Weyler, cap de la columna perseguidora, és molt simptomàtic de les condicions de penúria que va representar el pas pel Pirineu lleidatà. Hem pogut consultar una sèrie de diaris d'operacions dels batallons que composaven aquella columna, una documentació que probablement formava part del seu arxiu personal, així com la memòria que va publicar Weyler per a justificar l'actitud de les seves tropes en alguns moments de la campanya. L'experiència dels seus homes no va ser menys penosa que la de l'enemic, al marge de la qüestió del municionament. Des del principi “apenas podía dar un curto de ración de pan a mis tropas, y aún éste de malísima calidad la mayor parte de los días”, apuntava Weyler. Res no es trobava en els pobles, “que son chicos y de escasos recursos, y en la mayoría de los cuales se carecía de carne”. Tampoc no es trobava ordi per als cavalls i tampoc no era fàcil

444 Carta d'Antonio Dorregaray a D. Carlos, Boí, 17 d'agost de 1875. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6896. La correspondència procedent de Lleida, 26 de juliol, al *Diario de Barcelona* núm. 208, 27 del mateix mes, pàg. 7806. Un llibre relacionat amb el carlisme i aquest territori, de to descriptiu, encara que no parla gaire del tema que ens ocupa a Llorenç SANCHEZ I VILANOVA, *Les guerres carlistes i la repercussió que tingueren al Pallars*, La Pobla de Segur, Imp. Casa Torres, 1986, 98 pàgs.

445 Informe d'Antonio Dorregaray a Carles VIIè., des de Ponts, 23 de juliol de 1875, 5 pàgs. També comenta que Pasqual Cucala s'havia marxat cap a França, abans d'entrar a Catalunya, per despit d'haver-lo separat del comandament de la seva brigada. La causa eren les sospites sobre Cucala de mantenir contactes secrets amb l'enemic. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6895. Un relat fet a través del diari de l'alféres carlí de Morella Agustí Beltran a Manuel SALVADOR GASPÀR, “Vivencias de la última guerra carlista”, a *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Tom LXVIII, gener-juny 1993, pàgs. 221-247. La darrera carta d'Antonio Dorregaray a D. Carlos, des de Gironella, 9 d'agost de 1875. R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6896.

acampar de nit després de llargues jornades per terreny montanyós. La persecució va augmentar el nombre de mules i cavalls morts per cansament i accidents. El problema del transport va fer precisar la requisita de cavalleries i dels seus bagatgers. Aquests es veien obligats a seguir amb la divisió Weyler llargues jornades, sense poder rebre diner a canvi perquè la mateixa columna gairebé tampoc no en disposava (446).

Weyler es va haver d'enfrontar a la resistència dels pobles que es negaven a vendre pa o gallines, i exigien preus desorbitats: "según yo mismo presencié en Castellbó, donde oponiéndose a vender medio pan y obligados a ello por mí, querían cobrar un duro". Aquest estat de coses el portà a fer registres forçosos als pobles per on passava, per aprovisionar-se de pa, ordi i bagatges: "si bien lo sentía, confesa Weyler-, porque este sistema desmoraliza a la tropa; pero ¿qué otra cosa podía hacer? cuando ni con excesivas multas, ni reduciendo a prisión a los ayuntamientos y familias de los bagajeros podía conseguir mi objeto..." (447). Aquests tipus de testimonis ens ofereixen una visió de la guerra que, lluny de la descripció dels combats i les picabaralles entre els generals, transmeten l'extraordinari impacte del pas de qualsevol formació de tropa sobre el territori. La divisió Weyler va patir marxés d'un ritme esgotador; pràcticament no va parar entre el 3 de juliol i el 3 d'agost, data en la qual va sostenir un combat en la població de Breda (la Selva), i que va acabar en derrota per a les seves forces.

El comportament de la tropa governamental a Breda, acusada d'haver comès violacions amb les dones, va comportar l'obertura d'una sumària indagatòria. Un cop més les descripcions dels diversos testimonis són concloents. El fiscal va referir que en un mes tan sols hi va haver un dia de descans, "haciendo marchas forzadas por terrenos los más quebrados del país, en la estación del mayor calor, pasando por pueblos míseros, sin hallar los más de los días recursos ni medios para racionar las fuerzas (...)" (448). La conseqüència immediata va ser l'increment del nombre de baixes per malalties. Solament del regiment de Còrdova van ingressar més de 300 individus en diversos hospitals. Tenint en compte que el regiment tenia 1.444 soldats, se'n va quedar pel camí una cinquena part dels efectius. La primera i segona brigades de la divisió, que reunia a final de juny 7.400 soldats, un mes després tenia de baixa

446 Valeriano WEYLER I NICOLAU, *Memoria justificativa de las operaciones en Valencia, Aragón y Cataluña*, Palma de Mallorca, 1875, amb algunes pàgines reproduïdes a C.E.M.E., *Narración militar...op. cit.*, vol. XI, pàgs. 376-382. Sobre el personatge, vegeu el llibre d'un dels seus descendents, Valeriano WEYLER Y LOPEZ DE PUGA, *En el archivo de mi abuelo. Biografía del Capitán General Weyler*, Ed. Verdad, Madrid 1946, 285 pàgs., tot i que força decebedor.

447 Novament, procedent de la memòria justificativa de Weyler, C.E.M.E., *Narración militar...op. cit.*, vol. XI, pàg. 381.

448 Declaració de Carlos Mondelly Bernardini, s.d., dins del conjunt de documentació de Valeriano Weyler i Nicolau, núm. inventari 13-8, fons personals, de l'Arxiu Històric Nacional de Catalunya.

per diferents motius, 1.300 homes.

A l'entrada de la tardor, la situació de l'exèrcit del Centre a Catalunya, si és que encara li podem atorgar aquest nom, era desesperant. Pascual Gamundi, cap de les forces aragoneses, feia tot el possible mentre veia com els batallons valencians fugien com la pesta de Catalunya, en direcció a la frontera. Les companyies manades per Gamundi es van veure obligades a subdividir-se per a recollir recursos, mirant d'evitar malmetre les relacions amb aquelles poblacions que l'endemà havien de tornar a alimentar-les. "Sin embargo, -afegia aquest-, como no es posible vivir mucho tiempo sin comer, trabajando mucho, sin calzado y sin algunos fondos para en su día emprender la expedición, voy a operar un poco, si me es posible, donde, aunque no haya reposo, mis voluntarios puedan alimentarse" (449).

Aquestes operacions *in extremis*, sovint van ser rebudes per la població de mala gana, cansada de pagar durant anys el joc de la guerra. El titulat governador militar de la província de Lleida, Marià Buixadé, va comentar a Joan Castells l'efecte terrible que estava ocasionant la presència de les tropes del Centre, precisament en la serra del Cadí; en aquelles muntanyes, el que quedava de la brigada carlina de Castelló, havia saquejat més d'un poblet. Segons Buixadé, "el oír las blasfemias de esa gente horroriza a todo el país. Roban tanto, que al saber que se acercan valencianos o aragoneses se escapan los vecinos, escondiendo los ganados donde pueden" (450).

En definitiva, doncs, l'entrada i presència de tropes procedents del Centre no va fer més que agreujar l'estat ja de per si crític del carlisme català. Lluny de millorar la capacitat de combat contra les columnes del Govern, van ser una rêmora econòmica i logística pels carlins del Principat. Un cop moral també a la seva capacitat de reacció davant d'un enemic augmentat en dues divisions, després de la pacificació del Maestrat. Cap dels dos exèrcits carlins va ser capaç d'auxiliar la darrera plaça forta del carlisme, la Seu d'Urgell, el símptoma més clar de la seva debilitat i descoordinació.

La percepció d'Arsenio Martínez de Campos sobre l'evolució del carlisme no sempre era tan linial. Una cosa és el que sabem sobre les condicions extremes d'aquest bàndol i una altra la visió que es podia tenir des dels nuclis urbans litorals, impacients per aconseguir la pau. El Capità General va enviar un informe al Ministre de la Guerra on feia tot un repàs als 6 mesos anteriors des que va ocupar el càrrec. L'informe serveix per a conèixer com es valorava la política militar duta a terme fins aleshores. Martínez de Campos reconeix que quan va venir al districte català aquest es trobava materialment i moralment perdut. Inclús durant el mes de gener, el general

⁴⁴⁹ Part del combat tingut a Tremp, per Pascual Gamundi, 18 de setembre de 1875, i adreçat a Joan Castell; Gamundi travessarà la frontera francesa el 12 d'octubre, amb una vuitantena dels seus incondicionals. A C.E.M.E., *Narración militar*..op. cit., vol. XI, pàg. 472.

⁴⁵⁰ Fragment de carta esmentada a C.E.M.E., *Ibídem*...op. cit., pàg. 475. Els saquejos de pobles de la Serra del Cadí es van produir el 21 de setembre.

no pensava continuar a Catalunya, i la seva esperança era estar al capdavant d'alguna divisió en l'exèrcit del nord. Amb el pas del temps i veient impossible de marxar-ne, va forjar un pla que, en part, va ser el que després seguiria. En primer lloc prendre Olot i Ripoll, destruir les duanes carlines a Camprodon i la Jonquera i aïllar-los de la frontera francesa. Posteriorment formar columnes de dos batallons i recórrer les comarques dominades per l'enemic, fortificar igualment punts estratègics com Sant Hilari Sacalm, Sant Quirze de Besora, Prats de Lluçanès, Solsona o Tremp. En tercer lloc, normalitzar les contribucions i el ram de quintes en zones on feia anys que no obeïen les ordres del Govern i, per últim, un cop els ports estiguessin transitables i es desfés la neu, anar a la Seu d'Urgell a principi de maig ⁽⁴⁵¹⁾.

La manca de recursos per part del Govern, esmenta Martínez de Campos, va ser la causa de no poder avançar les operacions sobre la Seu. La situació durant els mesos de maig i juny havia canviat; l'arribada de l'exèrcit del Centre modificava l'escenari de la guerra sense poder albirar una sortida segura al conflicte. A més, l'anada del Capità General al sud de l'Ebre, en les operacions sobre Miravet, va ser aprofitada per les forces carlines de Savalls per a baixar i fer un atac sorpresa sobre Blanes i situar-se a curta distància de Mataró. La presència de carlins prop de Barcelona fou una nota destacada d'aquests mesos, mentre existien forces governamentals al sud i al nord lleidatà. El fet més destacat van ser els dos atacs que Francesc Savalls, amb 2.000 homes i després reforçat amb un miler més, va fer sobre Molins de Rei (Baix Llobregat), a escassos kilòmetres de la capital catalana. Els assalts es van fer els dies 25 i la nit del 27 al 28 de juny. En aquesta darrera escomesa els carlins van penetrar en aquesta població, de sòlida tradició liberal i republicana. L'alarma que es va produir a Barcelona obligà a les autoritats a sortir amb totes les forces disponibles de la guarnició ⁽⁴⁵²⁾.

La vitalitat de les faccions durant els mesos de maig i de juny no van ser més que un miratge. La sensació de perpetuació del conflicte bèl·lic es va estendre fins i tot al mateix Martínez de Campos: "Se han envalentonado aquéllos, el país ha decaído, y en poco tiempo, sin que yo pueda señalar las causas, por temor de equivocarme, la guerra ha cambiado de faz". La partida federal del Noi de Badalona, "autoritzada" a actuar per Francesc Savalls, va entrar el 2 de juny a Sans, en les rodalies de la capital comtal, va segrestar el tinent d'alcalde per a obtenir diners. Un mes després, a principi de juliol, a Sant Andreu de Palomar, un escamot de 30 carlins va entrar i

⁴⁵¹ Informe d'Arsenio Martínez de Campos al Ministre de la Guerra, des del campament de Miravet, el 20 de juny de 1875, S.H.M., 2-4, lligall 87. En una altra carta anterior, datada el 29 de febrer i entre els mateixos, ja li parlava de la conveniència d'obrir un camí des de Solsona a la Seu d'Urgell, per tal de preparar el setge, aleshores calculat pel proper abril.

⁴⁵² Sobre l'acció vegeu Eloi BERGADA I MURIA, "La Fortificació i defensa de Molins de Rei (1874-1875)", a DD.A.A., *Guerrilles al Baix...op. cit.*, pàgs. 771-810.

segrestar els serenos de la població. L'apatia amb la qual les poblacions rebien aquestes accions probablement era més indicativa de l'escassa adhesió a la situació política que d'un suport clar al carlisme. Amb tot, contribuïa a fer créixer el malestar i els interrogants sobre el futur de la guerra. No és sorprenent, doncs, que des del diari republicà *La Independencia* es fes notar que la guerra s'eternitzava; i més encara, segons el diari, quan la política del Govern era la de l'atracció envers els elements carlo-catòlics, i no confiava prou en la força de la unitat entre tots els elements liberals (453).

Aquest va ser el context dels preparatius del setge de la Seu d'Urgell. La seva guarnició feia temps que vivia enmig de conflictes derivats de l'impagament de sous als "voluntaris" de D. Carlos. Ja el mes de febrer el governador militar de la plaça parlava de l'estat miserable de la guarnició i de la manca de socors: "Hoy mismo se encuentra toda la guarnición alborotada, haciendo las compañías justas reclamaciones y promoviendo a la vez tales escándalos, que si no hubiese sido por mis suaves recomendaciones, hubieran abandonado las guardias" (454). A l'alçada de l'estiu, la guarnició de la Seu constava de dos batallons, el 2n. i el 4rt. de Lleida, una companyia d'artillers i una altra d'enginyers, així com una companyia de veterans i d'invàlids; tot plegat 1.100 individus aproximadament.

L'operació del setge es desenvoluparà entre el 18 de juliol i el 26 d'agost de 1875, quan Arsenio Martínez de Campos havia pogut reunir un contingent de 6.000 homes. La seva reconquesta era un punt important en la política de la Capitania i el Govern. La possessió d'una plaça com aquesta havia ocasionat considerables esforços a França en anteriors episodis bèl·lics, i s'havia convertit en una bona tarjeta de visita per als carlins davant dels legitimistes i ultracatòlics europeus. D'altra banda, com passava arreu del país, els carlins no disposaven de suficients municions per als

⁴⁵³ L'expressió de Martínez de Campos en el document anterior, carta des de Miravet, 20 de juny de 1875. L'article "Verdades amargas" a *La Independencia*, Barcelona, núm. 2782, de 27 de juny. La sensació de revifament es va reforçar també per l'agressivitat mostrada davant de Girona, bloquejada novament a finals del mes de maig; els carlins van tallar la sèquia del Ter que subministrava aigua per a les fàbriques de la ciutat i pels conreus de regadiu. La mesura era una resposta a la política d'aïllament practicada pels governamentals, que van declarar bloquejades les Guílleries, el Montseny i l'Alt Ter, tot impeding el pas de queviures, la inutilització dels molins i de les estacions de ferrocarril situades en territori enemic. Les polítiques de represàlies no es van desenvolupar a petició de persones influents. Vegeu C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., vol. XI, pàg. 327.

⁴⁵⁴ Carta del governador militar de la Seu d'Urgell Jaume Ripoll i Muntaner, a Francesc Tristany, el 18 de febrer, reproduïda a C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., pàgs. 233-234. Des de les pàgines de *La Crónica de Cataluña* es va dir a final de març que els carlins s'havien amotinats a la Seu pel retard dels pagaments i que molts havien desertat en una de les sortides per recaptar fons. Vegeu el núm. 143, de 28 de març. Posteriorment, el mes de juliol, el cap del tercer batalló de Lleida, Julio Maria Godoy, va tenir una topada revòlver en mà amb el governador del castell de la Seu, Miquel Rubí.

fusells Remington i Berdan.

La plaça de la Seu disposava d'unes excel·lents condicions defensives i de nombrosos canons, però molt desfassada davant de la nova artilleria, de major abast i precisió ⁽⁴⁵⁵⁾. Per aquesta raó, van intentar construir tot tipus de defenses guiats pels oficials enginyers, però tampoc no era fàcil de trobar peons, degut a la proximitat de la collita i a la manca de diners. Lizárraga va demanar desesperadament ajut al comitè legitimista de l'altra banda de la ratlla fronterera, però els seus intents van ser inútils. En qüestió de recursos, segons aquest militar: "los generales catalanes, que son como Dios los ha hecho, no atienden ni hacen gran caso de esta plaza, y la tienen del todo abandonada". Ni enviaven diners per a les obres de fortificació ni tampoc per a pagar els soldats. Així, quan hi havia diner la tropa rebia només 5 rals diaris, mentre en la resta del país se'n cobraven 8. "Esto hace que no haya batallón que quiera guarnecer la plaza, que sean muy frecuentes en ella las deserciones, y que el día menos pensado quede sin gente que la defienda" ⁽⁴⁵⁶⁾. Les autoritats municipals tampoc no van col·laborar, quan, d'antuvi, eren proclius als interessos de l'exèrcit del pretendent. El mateix alcalde de la Seu va ser arrestat en negar-se reiteradament a reparar el tram de carretera que anava entre Castellciutat, un poble veí, i el pont sobre el riu Valira ⁽⁴⁵⁷⁾.

Un fet de gran importància estratègica fou l'ajut que va prestar el govern francès al de Madrid, en deixar passar una bona part del tren de setge. Martínez de Campos havia disposat que part de les peces, projectils, cartutxos de fusell i 30.000 racions d'ordi per als cavalls, passés per la localitat de Cete i Bourg-Madame fins a Puigcerdà. D'aquí el renovat interès de Savalls, a la desesperada, per apoderar-se finalment d'aquesta última població el mes de juliol. La col·laboració del país veí i la resistència liberal de Puigcerdà van ser decisives per als preparatius. Durant la primera setmana Martínez de Campos es concentrà en el domini de les posicions i vies de comunicació; s'apoderà el dia 27 de juliol de la població de la Seu, abandonada expressament, d'uns 3.000 habitants. El bloqueig es va estrényer sobre la ciutadella

⁴⁵⁵ Hem pogut consultar un plec de documentació adreçada pel governador militar de la Seu a Joan Castells, que va ser capturada pel brigadier governamental Delatre i adreçada al Capità General d'Aragó. S.H.M., 2-4, lligall 102. Jaume Ripoll, des de la Seu, advertia Joan Castell que tampoc no tenien esperances de poder adquirir el material de guerra necessari. Carta datada el 14 de juny de 1875.

⁴⁵⁶ Carta des de la Seu, Antonio Lizárraga a Valentin Gómez, 3 de juliol de 1875. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6900. Valentin Gómez era natural de Pedrola (Saragossa). Va ser diputat carlí per Daroca el 1871. Durant la guerra va dirigir *El Cuartel Real*, l'òrgan oficial de l'exèrcit carlí en el Nord.

⁴⁵⁷ Carta de Jaume Ripoll, governador militar de la Seu i responsable de l'arrestament, a Joan Castells, cap de la divisió, el 15 de juny de 1875. S.H.M., 2-4, lligall 102.

militar, el castell, el poble de Castellciutat i l'anomenada torre de Solsona (458).

Els bombardejaments començaren el dia 28, curiosament quan els carlins llançaren els seus projectils sobre la Seu d'Urgell ocupada ja pels liberals. El pla de Martínez de Campos va ser el de bombardejar contínuament contra els forts, i fer-se amb les defenses avançades. De fet, el setge es va definir molt més per la potència de l'artilleria (peces Plasència, del 12, i Krupp), que no pas pels dos o tres intents d'assalt dels soldats. L'objectiu dels assetjadors era apoderar-se de Castellciutat i de la torre de Solsona. El dia 10 d'agost el bombardejament va ser tant fort que la meitat de les cases de la població de Castellciutat van quedar destruïdes per un incendi. Malgrat els esforços aïllats de Joan Castells per tal de fer arribar ajuda als de l'interior de la plaça (els dies 13 i 16), els seus atacs parcials només van aconseguir treure recursos dels pobles circumdants i augmentar un xic la moral dels assetjats.

El coratge dels defensors va ser particularment fort entre el cos de veterans i invàlids, però més tebi entre els batallons, on van proliferar les desercions. Lizárraga va comentar posteriorment al pretendent que "los soldados desertaban a docenas, y por su cuenta trataban con el enemigo". Segons les justificacions del cap militar de la Seu, molts pocs oficials van secundar les seves ordres, fins i tot "la insubordinación llegó hasta el punto de poner en peligro mi vida y la del Sr. Obispo" (459).

La darrera setmana l'obtenció d'aigua es va fer molt costosa i perillosa, en veure's tallat el subministrament del líquid. El dia 21 caigué Castellciutat, mentre les desercions i els rumors de traïció sovintejaven. Per fi, el dia 26, s'acceptà la capitulació. La rendició afectà uns 150 caps i oficials, entre ells el bisbe de la Seu, Josep Caixal i Estradé, el general Antonio Lizárraga, i el vice-president de la Diputació carlina, Joan Mestre i Tudela, el cap de l'artilleria, Francesc de Sagarra, al costat de 877 individus de tropa. Tots aquests van ser portats a Barcelona i posteriorment bescanviats, menys el bisbe que va ser empresonat i portat al castell d'Alacant. Per a poder copsar la dimensió del setge, res millor que comparar-lo amb el que va tenir lloc el 1874 a Bilbao, on en aquest cas eren els liberals els assetjats. Doncs bé, mentre a Bilbao els liberals es van llançar en poc més de dos mesos 10.000 granades i bales de canó, a la Seu d'Urgell, en canvi, en la meitat de temps, van llançar 10.011 granades i 314 bombes. Aquestes xifres ens donen una idea aproximada de l'esforç bèl·lic

⁴⁵⁸ Les cartes del corresponsal enviat pel *Diario de Barcelona* al lloc dels fets, entre els núms. 321 i 243, i el 262, amb el part oficial de Martínez de Campos, corresponents als mesos d'agost i de setembre de 1875. Un relat memorístic d'un dels seus protagonistes, per la banda carlina, a Francisco HERNANDO, *La campaña carlista (1872 a 1876)*, B. Baxarías, Barcelona 1991-1913, 6 vols, pàgs. 323-372. El volum sisè incorpora el seu diari personal del setge, que ja havia estat publicat en la *Biblioteca Popular Carlita*, entre 1896 i 1897.

⁴⁵⁹ Carta des de Pau, d'Antonio Lizárraga a Carles VIIè, el 3 de setembre de 1875. Setmanes després va anar a viure a Madrid, per ordre del govern canovista. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6897.

consumit en el teatre de la guerra a Catalunya (460).

Enrera quedaven les penalitats i la manca d'alimentació i de beguda. Un dels cronistes carlins que van estar en el setge, Francisco Hernando, va descriure fidelment les deficientes condicions de vida dels assetjats situats en el castell, pocs dies abans de la capitulació: "Los ojos apagados, las mejillas hundidas, las voces entrecortadas y suplicantes de unos, anuncian que se les va acabando la vida (...). Nadie ha bebido desde anteayer, me dice el gobernador, ni hemos podido comer por falta de agua para condimentar los alimentos; para apagar la sed de los heridos ha sido preciso escurrir el barro del algibe, colar el líquido cenagoso que hemos extraído y darlo en dosis homeopáticas. Unas cuantas horas más y todos morimos, unos de desfallecimiento, y otros de desesperación" (461).

En una línia explicativa semblant, comptem amb la impressió del corresponsal del *Diario de Barcelona* quan visità els forts l'endemà de la rendició. En la ciutadella i en el castell va poder veure gran quantitat de queviures, llegums, blat, arròs, cansalada, bacallà, i de vi poc. No tenien carn fresca pel munt de ferits i de malalts, només 150 en la Ciutadella. En efecte, el gran problema eren les condicions sanitàries del lloc i sobretot la manca d'aigua: "la falta de agua ha precipitado su rendición", afegia el corresponsal (462).

Un darrer testimoni, en aquest cas de Joan Mestre i Tudela, és molt revelador de les preocupacions i vivències quotidianes dels assetjats. En el seu diari inèdit, fortament impregnat d'inquietud religiosa, l'autor posa de relleu el caràcter catòlic de la guerra. Cada dia es resava el rosari i una gran creu de Sant Mateu presidia el pati d'armes. Les exhortacions del bisbe Caixal i del fervorós creient Antonio Lizárraga tenien totes un contingut predominantment religiós. Inclús, enmig de l'ambient tens dels combats, el bisbe Josep Caixal va organitzar unes conferències de doctrina cristiana, amb 40 dies d'indulgència per a tot aquell que hi assistís un quart d'hora. Una de les raons per assistir als cursos era la de corregir la blasfèmia, un xic estesa, pel que

460 Les xifres de Bilbao a "Sitio de Bilbao", d'Antonio BREA, a *El Estandarte Real. Revista político-militar ilustrada*, núm. 7, Barcelona, octubre de 1889, pàgs. 98-102; pel que fa a la Seu d'Urgell, *Diario de Barcelona*, núm. 243, 31 d'agost, pàg. 9080, "Noticia de los disparos hechos por las diferentes baterías contra los fuertes enemigos durante todo el sitio". Els trets de les bateries carlines a Bilbao van ser de 5.300 bombes, 1.300 bales de canó i 150 granades. Malhauradament no coneixem les dades dels defensors de la Seu d'Urgell.

461 Vegeu Francisco HERNANDO, *La campaña...* op.cit., vol. VI, pàg.371.

462 El relat a *Diario de Barcelona*, núm. 243, 31 d'agost de 1875, datat a la Seu d'Urgell el 27 d'agost, "Rendición de las fortalezas de la Seu de Urgel". Segons li va explicar un cap carlí, la pèrdua de Castellciutat, bàsica per al subministrament d'aigua, va estar causada perquè van retirar la força que l'ocupava per evitar mals majors. El destacament minvava dia rera dia per les desercions, "y los que quedaban se dedicaban a robar y saquear dentro del pueblo".

sembla, entre els defensors. En una altra ocasió va comentar l'ambient de l'hospital durant els bombardejos: "Hay un enfermo que cuando oye el estampido dice "qué bestias". Pero a pesar del estampido hay personas en el hospital que roncan y no les despierta" (463). Els darres dies hagueren de ser especialment anguniosos. Els comentaris s'escurcen, pràcticament no es diu res; un altre carlí, Antoni Serra i Surinyà, repren l'escriptura del diari i anota, el dia 23, "se presentó en sedición el 2o. batallón de Lérida".

La pèrdua de la Seu d'Urgell ha estat considerada encertadament com el cop definitiu al carlisme armat català. Després del setge i de la impotència d'aquells qui van intentar socórrer la plaça, la capacitat militar del carlisme va quedar seriosament delmada. El seu descrèdit es generalitzà, no només entre els legitimistes i ultramontans de l'altra banda de la frontera, sinó també entre els seus mateixos partidaris. En realitat, com hem vist, la caiguda de la segona capital del carlisme català va simbolitzar la culminació de tot un procés de deteriorament de la insurrecció. Els propers mesos vindrien a escenificar el darrer acte de la guerra.

7.2. La ràpida desfeta del carlisme català.

Una de les primeres conseqüències de la derrota de la Seu va ser el canvi en la direcció militar carlina. Inclús abans de la capitulació, D. Carlos va rellevar Francesc Savalls i va posar en el seu lloc Antonio Dorregaray; es tractava de poder unificar totes les forces del Principat i poder auxiliar així els assetjats. Malgrat les ordres, en paraules de Dorregaray, Savalls "ni vino a entregarme el mando, ni acudió con las suyas (tropes) que eren las únicas que se encontraban en condiciones de batirse, ni conseguí verlo desde mi llegada a Cataluña, a pesar de mis muchas gestiones para ello" (464).

⁴⁶³ El document, de 27 quartilles, té per títol "Apuntes cronológicos sobre el sitio de la Seo", i pertany a la documentació que va conservar el mateix Joan Mestre i Tudela, vice-president de la Diputació carlina. Arxiu privat Pere Mestre i Boix. La nit del dissabte 7 d'agost, segons l'autor, "se ensayaron una porción de jóvenes dirigidos por D. Juan Baulies a cantar el rosario, el mismo que se cantó en la romería de Lérida a Balaguer en 1871. Se arregló un pendoncito blanco con una estampa de Maria Santísima del Sagrado Corazón, y se montó en una alabarda antigua".

⁴⁶⁴ Carta d'Antonio Dorregaray a Antonio Pirala, Burdeus 19 d'agost de 1879, on li explica tot l'afer, i es justifica dels seus moviments a l'Alt Urgell. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6896. Per la seva part, Savalls va manifestar a D. Carlos el 12 d'agost que li havia produït un disgust la lectura d'una carta recent seva, on el culpava que el Principat no tingués tot el necessari per a les exigències de la guerra, "y mayormente al pensar que he puesto en conocimiento de V.M. varias veces del modo que dejó esto el General Tristany". Des de Ripoll, 12 d'agost de 1875, B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall

Fos com fos, el cas és que Carles VIIè tampoc no va estar gaire satisfet de l'actitud de Dorregaray, i el manà anar a la caserna reial del nord. En resum, el 3 de setembre Savalls va ser oficialment rellevat del càrrec, essent substituït ara per Joan Castells. Tot i ser reclamat amb urgència al nord, Savalls romandrà a Catalunya al llarg del tot el mes. Un cop rebuda la carta del Rei, es va reunir el 29 de setembre amb el nou cap general a Cantonigrós (Osona), on li donà el segell de la capitania i els papers de l'arxiu. En la resposta al seu rei, Savalls va demanar-li 6 mesos de llicència per una malaltia que arrossegava feia un any; però aquesta vegada no li valgueren les excuses, i se n'anà a buscar D. Carlos per sotmetre's a un judici sobre la seva actuació dels darrers mesos ⁽⁴⁶⁵⁾. Savalls travessà la frontera per La Menara (Vallespir), els primers dies d'octubre, on l'esperava un cotxe per anar a Perpinyà. D'aquí viatjà al nord, on l'aguardava el judici. Un cop arribat a la seva destinació, mentre prosperava la seva sumària i a l'espera del veredict, Savalls va estar pres i incomunicat amb la seva família a Iturmendi durant dos mesos ⁽⁴⁶⁶⁾.

Les sospites de culpabilitat havien cercat Savalls des de molt de temps abans. Aquests recels van formar part dels conflictes interns que permanentment van afectar la direcció carlina. Les disputes amb el germà del pretendent formen un capítol important. No només van implicar la jove parella, D. Alfonso i D. María de las Nieves, sinó també tota la corrua de seguidors d'un i altra bàndol, dels partidaris dels prínceps i als anomenats savallistes. Un conflicte on van tenir un paper destacat els grups de seguidors establerts al Rosselló i el Vallespir. Posteriorment, l'enfrontament es va desenvolupar entre Savalls i Rafael Tristany, o entre Savalls i les autoritats administratives, l'intendent Francesc Solà i els membres de la Diputació.

Certament, el cabdill gironí no va ser molt curós amb les seves relacions. A l'alçada de l'hivern de 1874 ja no era vist com el mite substitutiu de Cabrera, i les unanimitats entorn de la seva figura s'havien trencat definitivament. Per això no és estrany que en una carta enviada des de Camprodon al diari gironí *La Lucha*, a començament d'abril, es parlés en un to molt greu de l'ambient tens que afectava els

9/6900.

⁴⁶⁵ La carta de Carles VIIè on destitueix Savalls, des de Marquina, 3 de setembre de 1875. En una altra carta sense data, probablement de principi d'octubre, Savalls escriu a D. Carlos explicant-li el trasvàs de funcions amb Castell. Tots dos documents a B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6897.

⁴⁶⁶ Savalls va poder escriure una carta al seu rei on li preguntava, dramàticament, "¿Es posible, señor, que después de cuarenta años de sacrificios y miserias sufridas, en favor de vuestra causa, y de haber perdido en ella el Padre, un hermano, y diez parientes, y por siete años la propiedad confiscada por los liberales, y tantas victorias alcanzadas por el que suscribe, reciba ahora una semejante recompensa?". Des d'Iturmendi, 15 de desembre de 1875. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6900. Carles VIIè li respondre el dia 17 que no depenia d'ell sino dels tribunals. Finalment, Savalls quedarà exclòs de culpa.

negocis carlins. El corresponsal es feia ressò d'un rumor molt estès: que Savalls s'havia venut a l'enemic. La traïció, comentà, no trigaria a consumir-se, "si antes no le ajustan las cuentas ellos mismos, que de todo podría haber, puesto que existe un puente y un río al pié de su residencia", fent una al·lusió directa a la mort cainita del Comte d'Espanya (467).

Un dels aspectes que van potenciar la crisi de confiança entorn de Savalls van ser els anomenats fets de l'Hostal de la Corda. Els rumors creats després de l'entrevista realitzada a final de març, en les rodalies d'Olot, entre Arsenio Martínez de Campos, d'una banda, i Antonio Lizárraga i Francesc Savalls, de l'altra, van desfermar tot un seguit de sospites sobre els tractes que Savalls havia establert amb l'enemic. Els rumors de traïció venien a explicar les dificultats amb les quals havia entrat el carlisme els darrers mesos. A més, els intents de compra per part de les autoritats governamentals liberals, no eren nous en la història del carlisme armat.

Un i altre exèrcit van voler utilitzar tots els mitjans possibles per acabar amb el contrari. Ja el mes d'abril de 1874, el que era aleshores Capità General de Catalunya Francisco Serrano Bedoya, va enviar al Ministre de la Guerra un pla per infiltrar espies en les fileres carlines. El seu contacte principal era Mariano Torrent, director del periòdic *El Justiciero*, amb el qual organitzaria tota una xarxa d'agents. La seva missió seria la d'obtenir notícies, contribuir a l'entrega d'alguna plaça o posició important, i la presó dels principals caps carlins. El document no parla de la compra d'oficials, però el tema no s'ha de descartar. D'altra banda, una bona colla d'informacions passaven a Capitània i el Govern gràcies a les activitats del cònsul espanyol a Perpinyà, i dels seus agents instal·lats al llarg de la frontera. Amb tot, no huria de ser fàcil de trobar espies eficaços, com tampoc no va ser senzill trobar guies, correus o policies. En matèria de seguretat, Martínez de Campos reconegué un any més tard que l'autoritat civil no tenia mitjans per dur a terme les seves disposicions; un aspecte d'enorme importància era el ram de quintes, on calia tenir vigilants preparats. El general reconeixia significativament que un important dèficit era que "la policía ha de ser de confianza y conocer el país, hablando el dialecto propio de él (...)" (468).

Des de la perspectiva carlina, la justificació més fàcil era la de buscar un boc

⁴⁶⁷ Recollit a La Lucha de Girona, per *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm.162, 9 d'abril de 1875. La carta esmentava que moltes famílies carlines benestants havien començat a marxar a França; entre elles, la dona de Savalls ho havia volgut fer, però el seu marit no ho impedí pel mal exemple que donaria.

⁴⁶⁸ El primer document, carta de Serrano Bedoya al Ministre de la Guerra, 13 d'abril de 1874, S.H.M., 2-4, lligall 85. L'informe de Martínez de Campos, al mateix destinatari, Barcelona 29 de febrer de 1875. S.H.M., 2-4, lligall 87. En el País Basc també van existir intents, per part del govern, d'infiltrar agents i de comprar generals carlins. El testimoni ho recull V. GARMENDIA, *La segunda guerra...* op.cit., pàgs. 36-37, procedent de l'obra d'A. PIRALA, *História Contemporánea...* op.cit., p.149 (tom. VI).

expiatori de les pròpies mancances polítiques, i de les limitacions a l'hora d'aconseguir més suport social. Ara l'excusa era Savalls, tot i que no podem oblidar els intents de compra de guarnicions i oficials efectuats pel carlisme conspiratiu entre 1869 i 1872. En realitat, l'entrevista de l'Hostal de la Corda va ser suggerida a iniciativa de Martínez de Campos, i molt més volguda per Lizárraga que per Savalls. L'abundant correspondència de Lluís Argila, el contacte més proper a Savalls en el seu exili posterior a Niça, posa l'accent en les deficients condicions de l'exèrcit i de l'administració carlina (469). Tal vegada paga la pena reproduir el testimoni dels protagonistes sobre l'afer, amb totes les precaucions corresponents. En arribar a l'hostal, recordà Savalls anys després, "pregunté a Martínez Campos lo que quería; me contestó que deseaba acabase la guerra, yo le contesté que lo deseaba más que él, que él diera un grito de Viva Carlos 7o. y estaría concluido; entonces Martínez Campos me contestó que él era carlista como yo, pero que no podía hacerlo por miedo que sus soldados lo arrestarían; viendo que nada se podía hacer se propuso de dejar una población neutra para los heridos y se convino que fuera Camprodón" (470).

De l'existència d'intents per acabar amb l'ascendent de Savalls per part dels seus enemics, n'és una mostra el projecte proposat per Josep Palau i Huguet, jove advocat barceloní. El seu pla, exposat a Guillermo Estrada el mes de juny, dissenyava tota una estratègia per fer caure Savalls. "Con pretexto de operación importante", deia, es tractava d'unir les forces de Navarra i de Catalunya, fer una renió de generals en el Nord on assistís Savalls, i destituir-lo en favor de Lizárraga. Es tractava de posar els cabdills fóra de combat i passar comptes al seu sèquit de fidels (471).

De totes formes l'atac més contundent el va plantejar Joan Vidal de Llobatera. Aquest, li va enviar el mes de juliol un llarg informe sobre l'estat de Catalunya, a prec de Dom Carlos. Segons la memòria de Llobatera la situació de crisi era només un preludi de la definitiva pèrdua de la causa. Des del punt de vista militar regnava la desorganització, la indisciplina i la manca de capacitat del Capità General Savalls. La tercera part de l'Exèrcit s'havia perdut en tres mesos; "insignificantes columnas enemigas recorren a sus anchas sin que se dispare un sólo tiro, en todas las zonas que podían considerarse como país conquistado". El bo i millor dels oficials havien

469 Conjunt de cartes entre Lluís Argila i Antonio Pirala, entre els mes de març i novembre de 1879, des de Cette (França). R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6886.

470 Carta de Francesc Savalls a Lluís Argila; Niça, 8 d'abril de 1878. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6894. Existeix un fullet descriptiu que no aporta novetats sobre l'esdeveniment. Vegeu J. ISERN, *Fets d'Olot i la seva comarca del segle XIX. L'Hostal de la Corda*, 3a. ed., Gráficas Signo, Barcelona 1984, 62 pàgs.

471 Carta de Josep Palau i Huguet, des de Prada (Conflent), a Guillermo Estrada, aleshores secretari del pretendent, 30 de juny de 1875. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6900. Josep Palau, amb 27 anys, havia format part com a vocal de la junta catòlico-monàrquica de Barcelona.

mort o emigrat. Pel que fa a la política carlina dominava la tirania, inclús sobre els propietaris afins. Econòmicament el país no podia suportar més les càrregues de contribucions, mentre Savalls "está bien fincado y provisto de cuantiosos capitales, de cuya ostentación hace público alarde en el extranjero su consorte, de oscura procedencia". Per últim, des del vessant ideològic i moral, l'exèrcit carlí no havia dut a terme un comportament concorde amb la seva inspiració catòlica: "sobra, o está de más, el primer lema de la sacrosanta bandera" (472).

La sospita de traïció es va estendre pe tot l'exèrcit carlí, i afectà no només Savalls o Dorregaray, sinó també altres caps com Albert Morera Barceló i Martí Miret. El primer havia estat cap d'estat major de l'exèrcit carlí a Catalunya, procedent de l'exèrcit governamental a Cuba. El seu cas és el més obscur. Sembla que es van interceptar una sèrie de cartes que el comprometien en tractes amb Martínez de Campos. Tot i que no es van trobar proves definitives, va ser jutjat a Tolosa (Navarra) a final de setembre. Segons Melchor Ferrer, Morera va ser responsable d'impulsar des de dins la dissolució. En acabar la guerra, va ser recompensat amb el reconeixement del grau de tinent coronel, i elogiat per la premsa liberal. Tampoc no sabem si fou un premi per la seva conducta, però el 1890 Morera figurava com a cap del Cos de Segurerat de l'Estat a Madrid (473).

El cas de Martí Miret, que tanta rellevància militar havia adquirit al llarg de la guerra, també és sorprenent. El brigadier Miret confessà haver mantingut contactes epistolars amb el governador militar de Puigcerdà i amb el mateix Martínez de Campos, encara que s'havien donat a iniciativa d'aquells, i sempre va donar comptes a D. Carlos de les converses. El qüestionament del seu honor el va obligar a escriure a l'esposa del pretendent, Da. Margarita, i a d'altres dirigents destacats. La versió de Rafael Tristany va ser totalment acusatòria; segons ell Miret havia proposat Martínez de Campos un tracte per a la pacificació completa del Principat, pla que no es va dur

⁴⁷² Informe entregat a Gaspar Díaz de Lavandero, l'antic intendent carlí a la Catalunya de la primera guerra, des de Tolosa, el 12 de juliol de 1875. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6900. Vidal de Llobatera, propietari benestant de Llagostera (Gironès), recordem-ho, havia estat diputat el 1871 per Torroella de Montgrí i auditor de guerra. Va col·laborar destacadament en la premsa carlina bèl·lica, i posteriorment en *El Correo Catalán*.

⁴⁷³ La documentació i sumària sobre Morera a B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6897. El mateix va escriure un informe a Carles VIIè, sense data precisa, on critica notablement el carlisme militar català. Proposa Gaspar Díaz de Lavandero com a cap de l'administració, i a Tristany, Capità General. El problema principal era la manca d'oficials preparats, l'exèrcit carlí mereix més "la clasificación de somatén que la de aguerrido y disciplinado". (id. 9/6895). Un article laudatori de La Política, Madrid, 1 d'agost de 1876, reproduït per Melchor FERRER, *Historia del tradicionalismo español*, Ed. Católica, Sevilla, 1959, pàgs. 172-3 del tom corresponent a 1875.

a terme perquè ja no era necessari a l'alçada de novembre (474). En definitiva, els efectes més negatius de la rumorologia van pesar com una llosa sobre la confiança dels subordinats respecte dels seus caps. El crèdit dels cabdills carlins quedaria, al llarg de tota una generació, posat en entredit. Palesa, a més, la influència que té la rumorologia sobre les formes de comunicació política, entre els membres d'un Exèrcit com el carlí.

Com hem referit més amunt, Joan Castells va recollir el 29 de setembre, de mans de Savalls, el comanament de la Capitania General. Durant tot el mes, Castells havia donat tota una lliçó sobre com s'escapoleix una guerrilla del control de les columnes del govern. El 31 d'agost havia aconseguit una victòria a Agramunt, en fer presoner tot un esquadró amb la seva cavalleria. Un cop va prendre possessió, Castells va parlar amb membres de la Diputació carlina establerta ara a Vidrà; aquests només li van poder proporcionar 5.000 rals, impotents com estaven per a obtenir més recursos. Aleshores Castells va decidir tornar a la província de Lleida per tal d'establir una fàbrica de cartutxos i assegurar el transport de càpsules des de França. Per a fer-ho comptava amb un excel·lent quadre de guies i confidents. D'alguna manera, pretenia iniciar de nou l'estadi de la guerra de partides. El context, en canvi, serà totalment contrari als seus interessos (475).

En la pràctica, però, es mantindrà dins del territori que millor coneixia, l'Alt Solsonès i el Berguedà. Aquí tindran lloc dues topades de certa consideració. La primera a Espinalvet, el 20 d'octubre, on va morir el coronel Sorribes, cap del regiment d'Amèrica. La segona, el 9 de novembre, a la Pobla de Lillet, on va fer presonera la guarnició de 125 soldats. No obstant això, els "èxits" de Castells no són més que l'excepció en un context de ple desmoronament del carlisme armat arreu de Catalunya. El dia 14, Moore, a qui s'havia unit feia poc, va entrar a França per Osseja amb 170 individus. Venien de tenir el darrer combat de la guerra, prop de Castellar de N'Huc. Un dia abans s'havien presentat a Prats de Lluçanès (Osona) 270 homes procedents d'aquesta partida. Finalment, el dia 14 el mateix Castells va penetrar en el

474 La carta de Rafael Tristany a Isidoro de Iparagirre, secretari de campanya de Carles VIIè, des de la frontera, 3 de desembre de 1875. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6899. Les comunicacions de Martí Miret, des de Toulouse i sense data precisa, en el lligall 9/6886. Respecte de Tristany va dir a Guillermo Estrada que "con Tristany no me vindicaré porque me ha cerrado la puerta y aunque me la habra, no quiero ser más amigo del que tan poco aprecia y consideración tiene de mi amistad". Posteriorment, sabem que Miret va mantenir contactes amb el cònsul espanyol a Perpinyà, que li donà un permís per anar a prendre banys a Amèlie-les-Bains.

475 Dades procedents del diari personal de Joan Castell, reproduïdes per C.E.M.E., *Narración militar...op.cit.*, vol. XI, pàgs. 481-482. Una carta anònima i datada el 15 de novembre de 1875, mostrava l'amargor causada per l'actitud dels cabreristes. Al mateix temps es lamentava que "se hallan esterilizado tantos y tantos sacrificios y que nos hallemos en el punto de partida de 1871 (vol dir 1872), cuando Castells se levantó con 20 hombres. Hemos hecho un bravísimo negocio". R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6899.

país veí amb una vintena de voluntaris i el seu fidel company, el berguedà Ramon Rosal (a) Ramonet Ne.

Joan Castell poc havia pogut fer per a ressuscitar el carlisme. Havia publicat un ban des de Llanera (Solsonès), contra el sometent que Martínez de Campos estava preparant. Havia estat el primer en aixecar-se la nit del 7 al 8 d'abril de 1872, i era el darrer anar-se'n. Havia estat també postergat de la direcció dels afers carlins per Alfonso de Borbón, germà del pretendent. Entre els mesos de gener de 1873 i abril de 1875 visqué apartat dels esdeveniments bèl·lics, viatjant amb la seva petita escorta de lleials entre les muntanyes del Berguedà i la frontera. En una carta adreçada a Antonio Pirala, el vell cabdill li va poder mostrar els sentiments d'impotència que li causaren els darrers dies de guerra: "yo quedé encargado de dar sepultura a un cadáver, pues no era otra cosa el Ejército carlista de Cataluña en aquel entonces, que tanto trabajo me había costado de poder formar" (476).

Com va tenir lloc aquest desenllaç definitiu? Quina va ser la política del Capità General liberal els darrers mesos de la guerra? Un gran aventatge per Capitanía va ser el de poder disposar d'un enorme contingent de soldats, gràcies a l'aportació dels que van venir del districte del Centre. En total va poder aplegar 62 batallons i 38 esquadrans, uns 53.000 homes. Enfront tan sols batallons desarticulats i partides errants que en conjunt, a principi d'octubre, sumaven entre 1.800 i 2.000 individus. Durant el darrer any de la guerra, doncs, es va passar d'una relació d'un carlí per cada cinc soldats, a un per cada vint-i-cinc. L'evolució dels contingents de cadascun dels exèrcits al llarg de la guerra, mostra aquesta els alts i baixos d'aquesta evolució (Taula núm. XVI, i Gràfic núm. III).

Després de la presa de la Seu d'Urgell les faccions no disposaven d'un refugi segur. La distribució de les tropes ideada per Martínez de Campos va respondre a un pla que perseguia dos objectius: el primer, disposar del màxim de tropes en columnes d'operacions i el mínim en els recintes fortificats. En segon terme, perseguir sense descans les partides, buscar l'enfrontament, i obligar-les així a malgastar les municions. El Capità General semblava disposat a tenir cura fins al més mínim detall. Calia mantenir bones relacions amb els alcaldes i ajuntaments, no exigir-los més bagatges dels necessaris, evitar que quedés en els pobles un excessiu nombre de malalts, no tolerar la indisciplina ni el robatori, així com evitar el maltracte als paisans, "sean cualquiera sus opiniones políticas" (477).

La política governamental o la de Capitanía va començar a donar els seus fruits desarticulant a poc a poc l'exèrcit carlí. Durant la primavera i l'estiu darrer, la

476 Correspondència entre Castell i Pirala, des de Marsella el 15 de juliol de 1878. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6896.

477 Carta de Martínez de Campos a Josep Arrando, Barcelona 24 de setembre de 1875. Reproduïda a C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., vol. XI, pàg. 489.

TAULA N° XVI

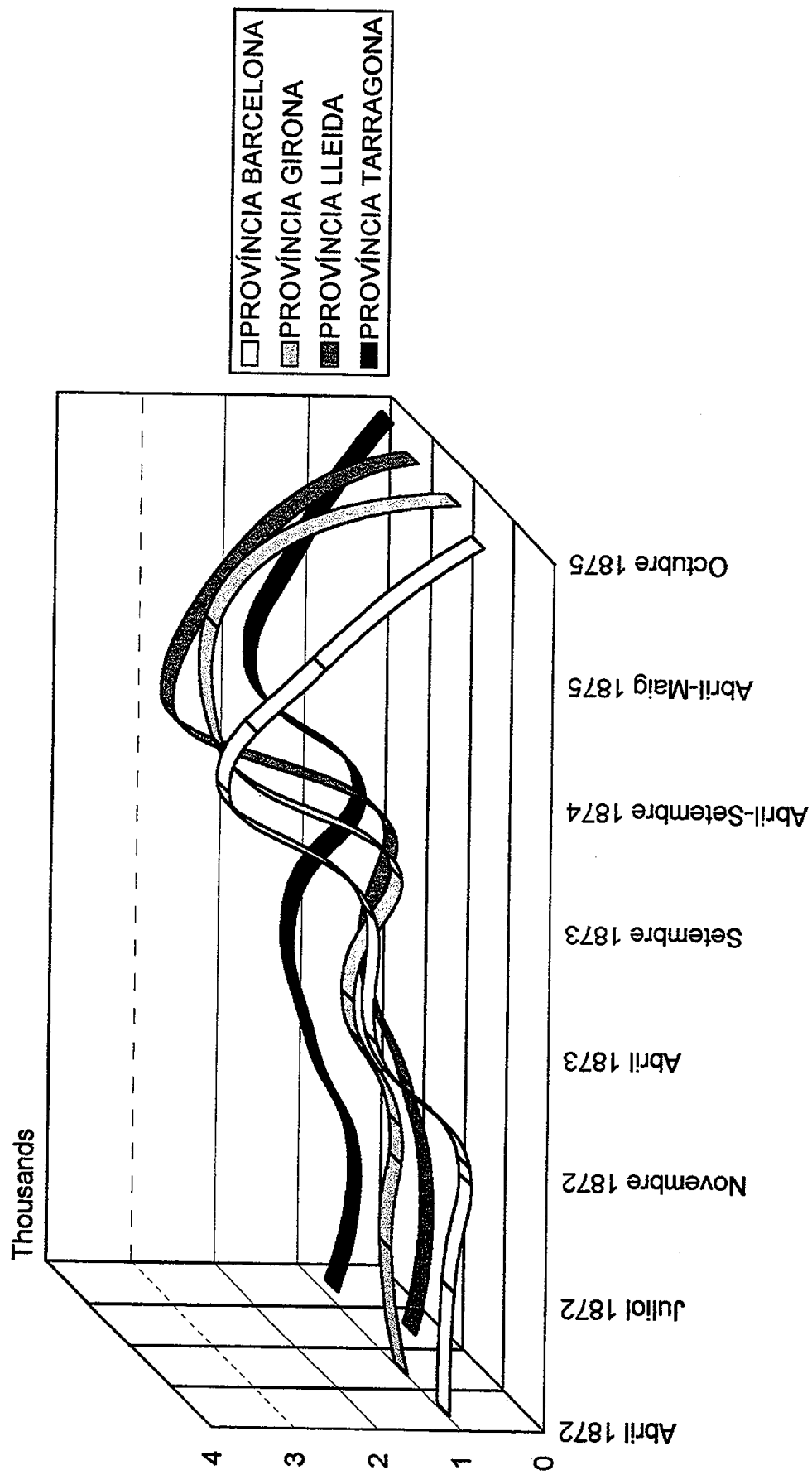
ESTAT DE FORCES CARLINES I GOVERNAMENTALS AL LLARG DE LA GUERRA CATALUNYA 1872-1875

CRONOLOGIA	BARCELONA	LIBERALS	CARLINS	GIRONA	LIBERALS	CARLINS	LLEIDA	LIBERALS	CARLINS	TARRAGONA	LIBERALS	CARLINS	TOTALS	LIBERALS	CARLINS	RELACIÓ COMPARATIVA	
		CARLINS															
Abril 1872	970	8759	980	2132	390	1643	840	1829	3180	14363	1	4,51					
Novembre 1872	770	11120	1097	3140	479	3050	1130	2650	3476	18554	1	5,33					
Abril 1873	1900	11480	1700	4240	1000	4550	1400	3880	6000	24150	1	4,02					
Abril/Setembre 1874	3720	15882	3275	5497	3405	4783	1910	5140	12190	31082	1	2,55					
Abril/Maig 1875	2578	22151	3381	13648	2788	9817	1320	5528	10067	50946	1	5,06					

Font: Elaboració pròpia a partir de C.E.M.E., Narración militar ..., op. cit., vols. VIII, IX, X i XI, completat amb d'altres fonts documentals. Les forces governamentals inclouen les columnes en operacions, les guarnicions, els batallons "francos" mòbils i els cossos de voluntaris locals. Les forces carlines de 1874 i 1875 inclouen el personal de les comandàncies militars i d'armes, amb les seves respectives rondes; el total aproximat seria d'uns 495 homes (1874), i 400 homes (1875), en el cas que cada comandant militar comptés amb uns 10 auxiliars, i cada comandant d'armes ho fes amb uns 5 auxiliars.

GRÀFIC Nº III

EVOLUCIÓ DELS CONTINGENTS DE FORCES CARLISTES CATALANES AL LLARG DE LA GUERRA, 1872-1875.

Font: Elaboració pròpia. Veure Taula homònima.

presentació d'antics combatents carlins a les fileres governamentals es va anar produint amb comptagotes. No els podem titllar de cabreristes, sinó d'individus que reconeixen Alfons XIIè per motius ben diversos, per cansament, o per considerar-lo un mal menor davant les penúries de la guerra. A meitat de març es van presentar a Olot, pels seus lligams familiars amb els Borbons, els fills de l'infant D. Enrique i Da. Elena de Castellví, D. Francisco i D. Alberto, que havien assolit amb els carlins els càrrecs de brigadier i coronel, respectivament. El mes següent es presentaren també dos capitans carlins, germans, Enrique i Severino Trimowski, pertanyents a la noblesa comtal polonesa, i que havien fet la guerra al Centre amb el germà del pretendent.

Entre els mesos de maig i de juliol van començar a sovintejar els indultats, previ reconeixement del monarca alfonsí. Podem dir que va ser un capítol a part en les presentacions, donat que es tractava de membres de les antigues juntes catòlico-monàrquiques creades entre 1870 i 1872, i que ara s'acollien al nou ordre legal. Consultant els butlletins de la província Barcelona i de Girona apareixen alguns noms significatius. Un dels primers a fer el jurament va ser Enric de Càrcer i de Sobies, natural de Barcelona, hisendat i corresponsal de l'I.A.C.S.I., i president del casino i de la junta carlina de Tàrraga. També Josep Biarnés de Salvador, hisendat i vocal de la junta d'Ascó, o Fidel Joan Balmes, fabricant i membre de la junta de Barcelona. Pel que fa a la província de Girona, hem pogut recollir els noms de Sebastià Vergés, propietari i membre de la junta de Llers i Figueres, i Pere Basil i Pratsevall, procurador dels jutjats i secretari de la junta d'Olot el 1871. Altres individus acollits a l'indult formaven part de les juntes de Palamós, Castelló d'Empúries, de Lligordà, Terradas i de Cors. Amb tot, el conjunt d'individus presentats a Barcelona i Girona no passaven de la vintena, almenys d'entre els publicats.

Durant el mes de juliol de 1875 van proliferar les detencions de carlins amb reconegut prestigi en ciutats importants com ara Barcelona, Girona o Reus. Un cas emblemàtic va ser la deportació del carlo-catòlic Josep Maria Carulla. Els desterraments i els embargaments de béns van afectar a tots aquells membres de juntes catòlico-monàrquiques i cabdills carlins que no volien reconèixer la nova situació. Les detencions també van augmentar en els Pirineus Orientals, sobretot els mesos de setembre i octubre, internant-los en departaments ben allunyats de la frontera. Inclús el mes de juliol van poder fer dessarticular els membres actius d'una societat secreta carlina existent a Barcelona, encarregada d'amagar pròfugs i de facilitar mitjans per a la facció (478).

La tardor de 1875 el nombre de presentacions a indult es va incrementar. En la Taula núm. XVII hem recollit les dades disponibles, molt disperses, sobre el fenomen de l'indult. El quadre mostra com els primers mesos de guerra els presentats van ser

⁴⁷⁸ En el *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 194, 15 d'agost de 1875, la fiscalia militar crida per absència a Manuel Serrano i l'eclesiàstic conegut com D. Bonifacio, que havien format part de les faccions de Lizárraga, i agents carlins a la ciutat.

TAULA N° XVII

EVOLUCIÓ DELS CARLINS PRESENTATS A INDULT DAVANT DEL GOVERN, 1872-1875.

Províncies	D'abril a l'agost 1872	De setembre 1872 a gener 1873	De febrer a l'agost 1873	De setembre a desembre 1873	De gener a l'agost 1874	De setembre a desembre 1874	De gener a juliol 1875	D'agost a novembre 1875	Totals
Barcelona	617	130	30	0	0	0	216	2.008	3.001
Girona	420	103	16	2	7	3	20	1.535	2.106
Lleida	188	60	7	0	0	0	159	910	1.324
Tarragona	657	701	17	0	0	0	322	860	2.557
Totals	1.882	994	70	2	7	3	717	5.313	8.988

Font: Elaboració pròpia a partir de la premsa i de l'Arxiu del Servicio Histórico Militar de Madrid.

nombrosos, sobretot a la província de Tarragona. L'indult gairebé es va eliminar el 1873 i 1874, fins a tornar a recuperar-se els primers mesos de la Restauració. Les xifres són concloents respecte al tema. Entre agost i novembre de 1875, les autoritats liberals van poder comptabilitzar més de 5.000 carlins presentats, sense registrar aquells que havien passat la frontera francesa o s'havien quedat en els seus pobles i cases, amagats. Cal fer notar, per últim, que entre octubre i novembre la xifra d'indultats s'elevà a tot Catalunya a 4.700 carlins. És el que mostra el Gràfic núm. IV, on hi destaca la particular situació tarragonina, sempre a l'avançada a causa de la precarietat del seu teatre d'operacions.

La mecànica de l'indult deixava oberta la possibilitat de trobar escletxes legals per a escapolir-se del sistema de quintes. Segons el Ministre de la Guerra, "algunos individuos de tropa se pasan a las filas carlistas con el objeto de presentarse después a indulto y eludir de este modo el servicio militar y las penas que castigan severamente aquel deshonesto acto" (479). L'elevat nombre de pròfugs i desertors entre l'exèrcit carlí explica la seva preocupació. Així mateix, Martínez de Campos va advertir al seu superior sobre el caràcter fals dels indultats: "como las presentaciones han sido casi todas forzosas y muchas sin armas, y como el partido carlista posee las dos virtudes de la fe y de la esperanza, de seguir así, antes de un mes está doblada la cifra (de carlins), y los pueblos, creyéndose engañados por mí, en vez de auxiliarme se me volverán enemigos" (480). Al seu parer, no calia precipitar-se en enviar batallons al teatre d'operacions del nord. Si s'ajornava l'esperat sometent general del mes de novembre per manca de tropes, el carlisme tindria la capacitat de recuperar-se. Tot i que l'argument de Martínez de Campos encobreix la necessitat de soldats, no deixa de plantejar que una part notable del carlisme militar estava essent vençut més per la força de les circumstàncies, que no pas per la convicció de les idees.

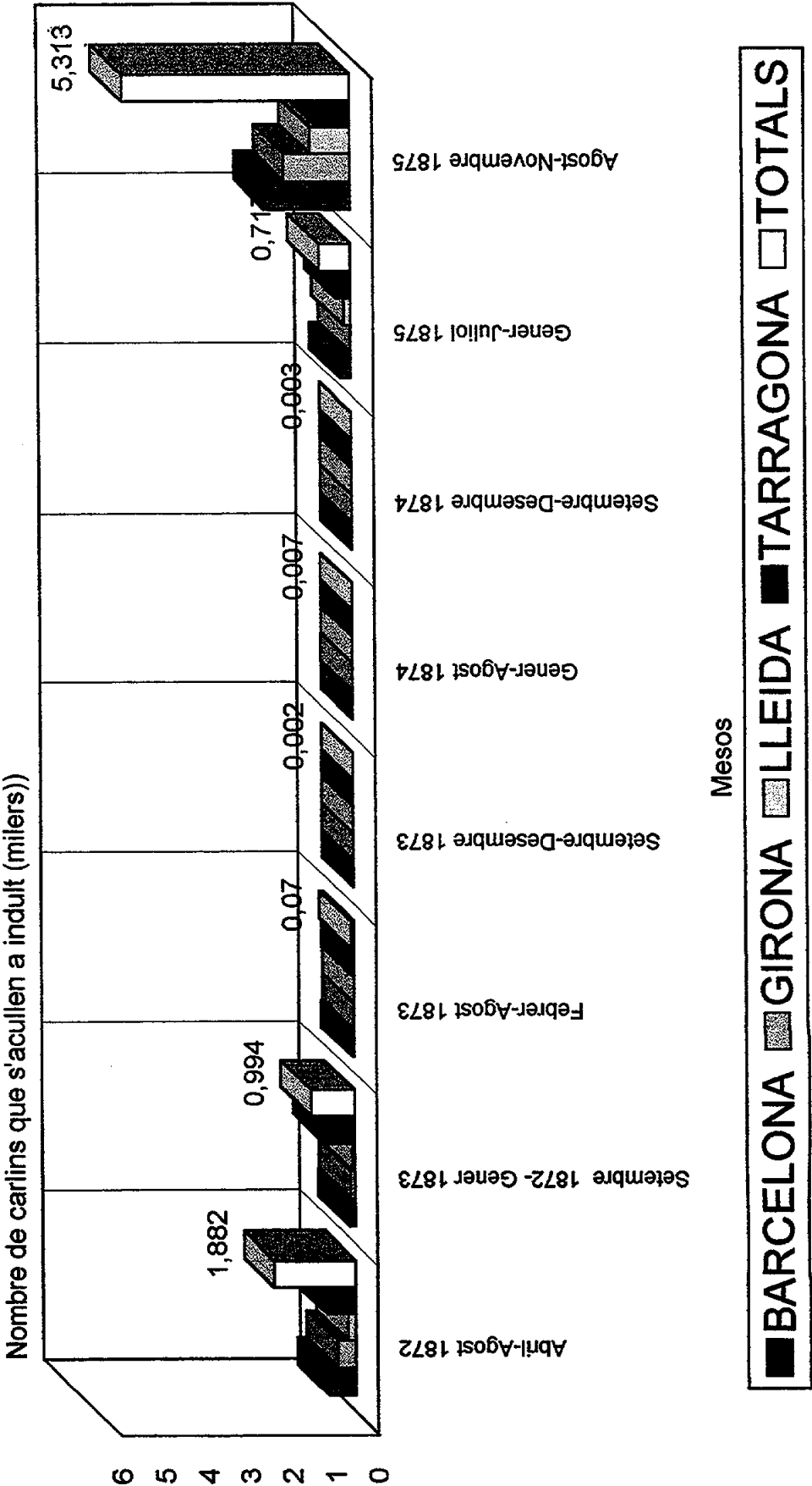
Pràcticament en tres o quatre setmanes, l'oficialitat carlina i les restes de voluntaris que els seguien es van presentar a les autoritats del Govern. La brigada carlina de Girona, que al llarg de la guerra havia estat la més ferma, va ser la primera que desaparegué. El 29 i 30 d'octubre es van acollir a indult en la capital provincial, una quarantena de caps i oficials, i 561 voluntaris. Pel que fa a la província de Tarragona, feia mesos que petites partides vagaven pel territori. En la resta del país,

479 Ordre del Ministre de la Guerra, Primo de Rivera, als Capitans Generals provincials, publicat en la *Gazeta de Madrid* el 17 de juliol de 1875, i reproduït en el *Boletín Oficial de la Província de Barcelona*, núm. 173, 22 de juliol de 1875. L'ordre assenyalava a més que els presoners carlins desertors de l'exèrcit serien afusellats, segons una Reial Ordre de juliol de 1866, així com totes les famílies de desertors serien preses i desterrades al territori rebel. No hem registrat aquestes pràctiques a Catalunya, tan sols la presó del pares que tenien fills pròfugs en ciutats com ara Mataró. La mesura ben probablement depenia de la voluntat del comandant militar respectiu.

480 Carta d'Arsenio Martínez de Campos al Ministre de la Guerra, Olot, 28 d'octubre de 1875, publicada a C.E.M.E., *Narración Militar...* op. cit., pàg. 504.

GRÀFIC Nº IV

EVOLUCIÓ DEL NOMBRE DE CARLINS PRESENTATS A INDULT DAVANT DEL GOVERN, 1872-1875

Font: Elaboració pròpia (Premsa i Servicio Histórico Militar de Madrid)

Manel Vilageliu, cap de la cavalleria carlina, va ser fet presoner el dia 16 d'octubre.

Continuant amb el desgavell de les presentacions, el dia 30 s'acollí a indult a Calaf el cap del 3r. batalló de Lleida, Vicenç Cristòfor, amb 130 individus més. Les restes del 4rt. batalló s'entregaren el mateix dia a Navès (Solsonès). En la província de Barcelona, el 4 de novembre es presentà Hilari Planes (a) Clémens, cap del 2n. batalló, fet presoner tres dies després a Santa Maria d'Oló (Bages), amb 150 homes. El dia 9 en el mateix poble es presentà Felip Muixí, amb 240 voluntaris del 4rt. batalló de Barcelona i, un dia després, Josep Vila i Crivillers (a) Vila de Prat, a Sant Feliu Sasserra (Bages), amb 150 homes procedents de les restes dels esmentats cossos. Per últim, cal fer notar el cop moral que va representar el reconeixement d'Alfons XIIè fet per Francesc d'Asís Tristany, antic cap de la província de Lleida. En una carta justificatòria al seu germà Rafael, li deia que no tenia recursos i que anava amb l'exèrcit governamental a Cuba per a mantenir la seva família ⁽⁴⁸¹⁾.

La mort de l'exèrcit carlí comprenia també el seu feble aparell administratiu, propagandístic i logístic. També durant l'octubre una columna liberal va destruir la impremta de *El Estandarte Católico-Moárquico*, una fàbrica de municions i un dipòsit de vestuari a Sant Quirze de Besora (Osona). El mateix va succeir setmanes després amb l'impremta d'*El Iris*. A partir del 2 de novembre el telègraf i els trens correus van quedar a disposició del Govern, suspent definitivament el concert que tenien establert els carlins amb les companyies. Per altra part, va ser extraordinària la tasca endegada per les rondes liberals, que impossibilitaven que els carlins cobressin tributs per darrera vegada. Hem pogut consultar el *Memorial de Cuerpos Francos*, de juliol de 1875 a maig de 1876, on es posa especial èmfasi al trencament de les bases financeres carlines. La major part de les sorpreses fetes a les partides van tenir lloc tot just quan estaven realitzant la contribució. Un altre dels objectius prioritaris va ser la destrucció dels comandants d'armes. En pocs mesos van ser morts en diferents topades els comandants de Sant Feliu de Codines, Sant Domé, Font-rubí, Prades i Cornellà de Terri ⁽⁴⁸²⁾.

L'octubre i novembre, l'exèrcit governamental, amb l'inestimable ajuda de les rondes dels pobles, va saber localitzar els amagatalls on els residus carlins entaforaven armes i pertretxos de guerra. Això indica, si més no, la voluntat dels seus caps de no renunciar en un futur proper a desempolsar els fusells. Són contínues les notícies de troballes de dipòsits d'armes, com ara a Sant Martí de Llàmana o Sant

⁴⁸¹ Més tard Rafael Tristany comentà amb dolor aquest comportament: "Esta defección es una mancha en el honor de mi familia (...)", encara que "no entorpecerá en lo más mínimo el movimiento en Cataluña". R. Tristany a D. Carlos, frontera de Catalunya, 22 de gener de 1876. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6899.

⁴⁸² Col·lecció completa del *Memorial de Cuerpos Francos, Tercios de Rondas y Milicias Movilizadas de Cataluña*, Barcelona, (núm. 1, 24 juliol 1875 - núm. 19, 6 de maig 187), de caràcter setmanal, amb 8 pàgines per número.

Martí Sarroca. Així mateix sovintegen les descobertes de bales i granades de canó (la Llena, Fals); les màquines de fer cartutxos metàl·lics (Alpens; Sant Quirze de Besora); les peces d'artilleria: 2 canons a Sant Feliu de Torelló i 1 a Susqueda, tots 3 del sistema Plasència, 2 canons Krupp guardats prop de Ripoll, i 2 més a Riudaura. D'entre totes les troballes destaca la destrucció de la fàbrica de municions i fundició de bales situada a Vidrà.

La desbandada carlina arribà, com era d'esperar, als Pirineus Orientals. Segons l'informe del cònsul, el 4 de novembre el comitè carlí i legitimista de Perpinyà s'havia dissolt, tot i els intents per a refer-lo a final de desembre. Arsenio Martínez de Campos va ordenar el mateix mes d'octubre de trencar la neutralitat de Camprodon i Sant Joan de les Abadesses, amb els seus dipòsits de presoners i l'hospital. En aquest sentit, el Capità General va voler visitar personalment, acompanyat amb d'una columna o d'una petita escorta, tota una sèrie de poblacions per tal de preparar l'opinió de persones influents. Volia copsar la disposició de les autoritats civils amb el que era la culminació del seu gran projecte de la pacificació: la convocatòria d'un sometent general a tot Catalunya. Amb aquest objectiu visità Girona, Olot, Sant Hilari, Vic, Ripoll, Prats de Lluçanès, Bagà, Berga, Calaf, Solsona, Tarragona, Lleida i Manresa. Tot un recorregut pel teatre central de la guerra.

En un informe elevat al Ministre de la Guerra, Martínez de Campos va explicar amb detall el seu pla de pacificació. Aquest consistia a distribuir acuradament destacaments de tropes en punts estratègics, que comptarien amb l'auxili de les rondes i els sometents dels pobles. El sometent, si bé va ser pensat en un inici per al dia 15, finalment es va convocar pels dies 18, 19 i 20 de novembre, tot i que la darrera jornada no va ser necessària (483). L'objectiu del Sometent era, evidentment, contribuir a l'acabament d'una vegada per totes amb les restes del carlisme militar. Malgrat això, els seus efectes podien ser també beneficiosos per tal d'evitar el que podríem anomenar la "bandolerització" del carlisme. Es a dir, que grups de partides o individus amb problemes d'integració en el nou ordre, poguéssin crear conflictes d'ordre públic en la muntanya catalana. Una por real i ben estesa en la societat catalana, que recordava el succeït després dels anteriors conflictes bèl·lics. Per aquesta raó, Martínez de Campos va concebre restaurar el cos del Sometent, ara implantat a tot Catalunya (484). Tampoc no s'ha de descartar un altre objectiu;

483 Informe d'Arsenio Martínez de Campos al Ministre de la Guerra, des d'Olot, el 26 d'octubre. Publicat a C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., pàgs. 502-506. El dia 2 de novembre el Capità General va signar una sèrie de bans en castellà i català sobre la convocatòria del sometent. El dia 6 de novembre va sortir publicada la circular sobre l'organització del sometent en els diversos butlletins oficials provincials. Hem consultat el *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 265, 6 de novembre de 1875, pàg. La circular la signava el governador civil, Federico Villalba, el dia 5.

484 L'ordre de restauració del cos, tal i com existia el març de 1873, és de 2 de novembre de 1875. *Almanaque del Diario de Barcelona para 1876*, pàg. 57.

l'exercici simbòlic serviria per unir, en una mena de "cacera" al carlí, tot el poble liberal: alcaldes i ajuntaments, veïns dels pobles i propietaris de masies (485).

En l'organització de l'esdeveniment Capitanía va disposar que intervinguessin diferents institucions i una bona representació del liberalisme d'ordre català. Les diputacions de cada província van donar suport a la iniciativa, van assumir les despeses econòmiques de l'acte, i es van constituir en sessió permanent els dies previs a l'aixecament. A més, el dia 8 de novembre, es van reunir a Manresa els representants de la "Junta General del Somatén", presidida per Joaquim Mola i Martínez. La junta estava integrada per vocals, diputats provincials, i delegats del nou Sometent. Un personal destacat com ara Antoni Guitó, Ramon de Rocafort (hisendat i diputat per Artés i Castellterçol), Manuel Torres i Torrens (gran propietari i fabricant de Manresa), Josep Pons i Enric (igualmente industrial manresà). En definitiva, prohoms lligats amb els antics moderats i amb el nou curs situació polític.

El sometent començà el dia 18 i tot Catalunya va quedar paralizada. Es va prohibir la circulació de trens, carruatges i cavalleries sense causa militar justificada. Grups d'homes armats recorrien trenc d'alba qualsevol amagatall, cova o racó de bosc del seu terme. En canvi, les notícies de detencions de carlins són escassíssimes. De fet, el dia 16 Martínez de Campos havia telegrafiat al Ministre de la Guerra anunciant-li que ja no quedaven partides en el Principat, i que els cabdills es trobaven a França o s'havien presentat a indult. L'acció dels sometents va aconseguir descobrir dos canons en una fondalada (a Santa Coloma de Farners), i material d'artilleria (en el terme de Solsona).

En el poble d'Arenys de Mar un contingent de 800 a 1.000 homes va repassar tot el límit municipal, dirigits pel seu comandant militar i per l'alcalde, un antic veterà de la primera guerra. El resultat va ser la detenció de tres individus indocumentats. En el cas de Vic, el sometent es va desenvolupar els dies 18 i 19 sense cap nota particular. Va ser dirigit pels caporals del sometent i pels diputats provincials. Les correspondències adreçades a la premsa des de Lleida, Cervera, Capellades, Berga o Artés, posaven de relleu l'escrupolositat de l'acte. El sometent de Moià, a diferència d'altres pobles, portava pendons amb les consignes "Via fora somatén", "Viva la pau, fora la guerra" i "La justicia y'l dret han trionfat". Els escorcolls en les cases de carlins significats donaren per resultat incautar alguns papers i poc més. En canvi, a Perafita (Osona), el sometent local va trobar gran part de la documentació de la Intendència

485 Altres raons "estimulants" per assistir al sometent era la dura multa als qui no s'hi enquadrassin, la meitat del que pagués habitualment com a contribució. També, per cada carlí entregat, viu o mort, es condonaria al poble 250 pessetes de contribució, i es perdonaria un jove de la propera recluta. Al sometent havien d'assistir tots els homes entre 18 i 60 anys, menys les excepcions normals en aquests casos.

Militar carlina (486). En resum, el Sometent fou un acte més simbòlic que pràctic, en fer participar a la població masculina, fos quin fos el seu color polític, en l'acabament del conflicte bèl·lic.

Finalment, el mateix dia 19, Arsenio Martínez de Campos va publicar un ban on confirmava l'acabament de la guerra a Catalunya. Els presoners de guerra es van posar en llibertat, excepte aquells subjectes a procediments per delictes comuns, els quintos i els pròfugs. Tots els desterrats podien a partir d'ara tornar a casa seva, i quedaven suspesos els embargaments, menys en aquells casos de carlins que encara visquessin a l'estranger potenciant la causa carlina. El mateix Capità General va valorar en aquests termes el procés de pacificació: "Al venir la paz, la alegría es inmensa y general. Los convenios de canje, el respeto a los hospitales, la neutralización de las líneas férreas, y el no haber fusilado ni desterrado a nadie, han hecho que la transición del estado de guerra al de paz aparezca como un suceso natural, y que no se divulguen odios ni rencores entre partidos tan extremos" (487).

Aquesta visió tan optimista i idealitzada de l'acabament del conflicte reflecteix només una part de la realitat. Aquells dies van ser molt actius per al Capità General. Va donar una nova distribució a les forces militars pel territori català, i organitzà amb les tropes sobrants de Catalunya i del Centre l'anomenat "Ejército de la Derecha", amb el qual es proposava anar al nord. No tot va ser el treball propi de la seva condició, sinó també es dedicà a conrear el capital social d'amistat i de contactes necessaris, amb les forces vives de la capital del Principat. Martínez de Campos va ser de seguida batejat com "El Pacificador", títol que compartí amb el mateix Alfons XIIè. La nit del 19 el Capità General va assistir a una funció al Liceu; en entrar el militar l'orquestra va tocar la marxa reial, posant-se els espectadors dempeus i donant visques al general. A l'intermig del segon acte, la junta directiva del Cercle del Liceu on el va continuar obsequiant amb agraïments. Al dia següent l'ajuntament de la ciutat va celebrar un banquet en el seu honor, i va presidir un solemne Te Deum en la catedral. El dia 21, quan va arribar a Madrid, l'esperava una "sociedad de catalanes" que li va oferir una serenata, així com el "Círculo Popular Alfonsino".

Malgrat això, la política de Martínez de Campos no va ser ben rebuda per tots, deixant de banda els carlins. El Capità General i el Govern estaven decidits a cobrar les contribucions endarrerides, tal i com feien les columnes de tropa, i l'ingrés dels desertors i dels pròfugs. Són nombrosos els casos de pobles que demanen la condonació dels deutes provinents de l'impost de consums i d'altres. Una carta

486 A Granollers de Rocacorba, el mes de febrer de 1876, es va acabar trobant la resta de la documentació de la Intendència. Les informacions a *Diario de Barcelona*, núms. 324, 326, 326, entre el 20 i 23 de novembre de 1875.

487 Comunicació d'Arsenio Martínez de Campos al Ministre de la Guerra, des de Manresa, el 16 de novembre de 1875. Publicada a C.E.M.E., *Narración Militar...* op. cit., vol. XI, pàgs. 517-518.

enviada des de Tremp dóna compte d'aquest malestar. A principi de desembre, la Guàrdia Civil començava a distribuir-se pels pobles del Pallars. Havia vingut l'administrador de rendes, i estava al caure el registrador de la propietat, que durant la guerra s'havia traslladat a Balaguer. Ara, els partits de la Seu d'Urgell, Sort, Solsona, Viella i Tremp, es veien forçats a pagar els impostos endarrerits, quan durant 1874 i 1875 havien sostingut econòmicament la plaça de la Seu. Els carlins satisfien amb un simple rebut arròs, farina, aiguardent, vi, fustes i eines. En l'hospital de pobres, hi havia un deute per estades de soldats de 40.000 rals. El pas de forces del Govern, deia la carta, havia estat molt nombrós; ara, en canvi, el Govern exigia dos trimestres de contribució, "cuyo cobro costará muchas lágrimas" (488).

Pocs mesos després, el 1876, la reacció de la immensa majoria de pobles del Principat contra el restabliment de l'impost de consums va ser unànime. Hem pogut consultar les peticions de condonació fetes pels ajuntaments de la província de Barcelona, on justifiquen les seves raons en base al domini carlí i les destrosses de la guerra. Els testimonis són colpidors. No cal imaginar-se la greu situació dels pobles de la muntanya, al Berguedà i l'Osona, sinó ben bé a les portes de la capital catalana (Apèndix núm. V). La reactivació de l'activitat fiscal per part del Govern, ben probablement, es va convertir en una potent font de deslegitimació i distanciament respecte el nou ordre polític.

L'actitud condescendent d'Arsenio Martínez de Campos era tan sols aparent. En matèria de desertors els seus autèntics objectius els va comentar, privadament, al seu superior, el Ministre de la Guerra. El cap militar deia que era cert que els indults concedits fins ara no eximien de responsabilitat de quintes, ni la part dels delictes comuns, "pero a nadie le pregunto sobre estos dos puntos, pues confío en que un día no lejano todos pagarán las deudas contraídas y no conviene hacerlo de repente, porque podría producir un efecto contrario. Cuba necesita soldados -continuava dient-; el día que se estrujen las partidas carlistas, Cataluña dará como prófugos todos los mozos que debe, y como entonces no tendrán bandera en que cobijarse, será una lección que no olvidarán en adelante los pueblos" (el subratllat és nostre) (489).

Precisament en el problema de les contribucions i en el de les quintes, els carlins basaven les seves esperances d'encendre de nou la flama de la guerra. En el país basc-navarrès, el pretendent s'enfrontava a la darrera ofensiva de l'exèrcit alfonsí, i necessitava com mai distreure les forces del Govern amb l'apertura d'un altre teatre d'operacions. El 19 de novembre Rafael Tristany va ser nomenat Capità General de Catalunya, càrrec més fictici que real. Doncs bé, les cartes que arribaven a la frontera

488 Carta des de Tremp, datada el dia 7, al *Diario de Barcelona*, núm. 345, 11 de desembre de 1875, pàg. 12977.

489 Carta d'Arsenio Martínez de Campos, des de Vic, 7 de desembre de 1875, al Ministre de la Guerra. S.H.M., 2-4, lligall 87.

on s'amagava Tristany (Tolosa) procedents del Principat, avisaven de l'oportunitat de llançar-se al camp precisament gràcies al malestar social existent en el país. El Govern, segons aquestes informacions, havia imposat 14 terminis de contribució ordinària, i una quinta que havia provocat ja la fugida de molts joves ⁽⁴⁹⁰⁾.

Rafael Tristany, que aleshores ja comptava amb 61 anys, va imprimir a Baiona una proclama datada a Castellfollit del Boix (Bages), el 26 de novembre. El ban apel·lava a l'auxili dels catalans als seus companys d'armes del nord, i al seu esperit de lluita tradicional ⁽⁴⁹¹⁾. Tristany va enviar comissionats per tot el país, i va fer nomenaments seguint el model de les comandàncies militars provincials; per la de Barcelona va proposar Josep Galceran, per la de Girona Manel Puigvert, per la de Lleida Pere Antoni Ribas, i per la de Tarragona Josep Mestre. Com a cap de les esquadres mantenia a l'anterior, Josep Ferrer. Altres cabdills l'havien defraudat. El coronel Josep Guiu es va negar a sortir a campanya sense recursos i sense la promesa d'ascens a brigadier. Per la seva banda, com ja hem comentat, Martí Miret tampoc no volia formar part del moviment sense recursos, i a més havia entrat en contacte amb l'enemic. Per últim, Francesc Auguet, braç dret de Savalls, estava desacreditat a Girona per haver abandonat als seus homes i no havia deixat instruccions a ningú ⁽⁴⁹²⁾.

El cabdill solsoní va començar a enviar circulars als homes de confiança que tenia a Catalunya, en què els manava que es llencessin amb molta o poca gent, amb diner o sense. Per obtenir els primers recursos, demanarien als propietaris que voluntàriament el prestessin, així com als alcaldes dels pobles, lliurant el rebut corresponent a la despesa feta. El prest dels voluntaris seria d'un socors diari de 8

⁴⁹⁰ Una carta d'un tal Ramon a Guillermo Estrada, datada a Barcelona el 28 de desembre de 1875, indicava que en una població petita havien sortit fins a 14 joves escapats de la quinta, "esperando el levantamiento carlista para irse con ellos (...)". Calia aprofitar l'ocasió, sinó "dichos jóvenes no tendrán más remedio que presentarse". B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6899. Per la seva banda, Joan Vidal de Llobatera aconsellà Isidor d'Iparagirre en un sentit semblant: "si vamos difiriendo el movimiento, cada día perdemos, y en grande escala, pues los pobres a la par de tener que vivir escondidos, carecen casi todos de recursos, lo cual motiva que muchos se han de presentar por necesidad". Carta des de Ceret, 26 de desembre de 1875. Id. arxiu i lligall.

⁴⁹¹ La proclama la va reproduir A. PIRALA, en la seva *História Contemporánea...* op. cit., pàgs. 639-640.

⁴⁹² Carta de Rafael Tristany a D. Carlos, frontera de Catalunya, 22 de gener de 1876. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6899. En altres documents s'anuncia que a Girona s'encarregaria Josep Vila i Crivillers (a) Vila de Viladrau, o Gumersindo Vilahur. Per la província de Tarragona, Tristany confiava inicialment en Joan Baró. No sabem si la raó dels canvis va ser la política d'internacions del govern francès, o les negatives d'aquests per comanar la insurrecció sense tenir els recursos assegurats.

als (493). El problema del finançament lligarà de peus i mans al general carlí. Només va poder reunir 2.000 francs del comitè de Baiona i 1.000 més d'Alejandro Argüelles. Els legitimistes dels Pirineus Orientals l'ajudaven a mantenir-lo però poca cosa més. Amb prou feines es podia reunir alguna quantitat per a transportar en tren els carlins internats, i fer-los arribar a la frontera. L'agent carlí més important a Catalunya va ser aleshores Joan Vidal de Llobatera. Feia d'enllaç entre Tristany i els carlins de l'interior: transmetia informacions, de gènere divers, enviava a la frontera indicacions sobre el nombre i la distribució de l'exèrcit governamental, escrivia als amics polítics i a carlins d'influència. Es tractava de tornar a refer el teixit conspiratiu, malmès pel procés de crisi anterior.

Les instruccions de D. Carlos són un clar testimoni de la miopia amb la qual es veien els assumptes del Principat des del nord. El pretendent va voler animar Tristany, fent-li veure que ell havia aixecat el país basc-navarrès quan Catalunya també estava sola a final de 1872. Ara li demanava fer el mateix gest, tornant-li el favor, i entrar a Catalunya encara que no tingués diners. Segons les seves informacions, l'esperit dels carlins catalans era bó, "únicamente se quejan de los despilfarros y robos pasados"; una opinió que mostra fins a quin punt el rei dels carlins estava desesperat i desconeixia l'abast de la crisi a l'est de la península. No deixa de ser revelador, que bona part de les instruccions tinguessin una lectura interna, és a dir, que se centressin a resoldre els problemes intestins del carlisme català. Es tractava d'endegar una política d'atracció entre les distintes banderies carlines. Isidoro de Iparaguirre, secretari de campanya del pretendent, és un altre exemple de la deformació amb la qual es veien els problemes del Principat. Consolava Tristany comprenent la dificultat de la nova empresa, però assenyalava convençut que "Vd. , mi general, está acostumbrado a hacer levantamientos sin recursos algunos, los tiempos y las circunstancias son completamente iguales..." (494).

Certament, el context basc en el qual el pretendent demanava l'ajut dels carlins catalans, era tanmateix desesperat. L'acumulació de tropes del govern des de principi d'any, uns 80.000, feia molt difícil qualsevol possibilitat de resistència. L'escassetat de recursos creava una situació de malestar semblant a la catalana. Malgrat la derrota alfonsina a Lácar, la pràctica de la guerra de desgast portarà a l'ofegament econòmic. A poc a poc, les tensions internes anirant aflorant. El bloqueig de places com ara Pamplona, o el control d'altres com Estella, es perdran per a deixar pas a

493 Circular destinada als seus subordinats, amb data de 28 de desembre de 1876, s.II. R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6899.

494 Carta de D. Carlos a R. Tristany, des de Durango, 12 de desembre de 1875. La d'Iparaguirre dos dies abans, des de la mateixa localitat B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6899. Pel seu cantó, Josep de Palau i Hugué reconeixia com "la lucha continúa entre las distintas bandas de meras personalidades nos ha hundido". Datat el 7 de gener de 1876, s.II. Id. lligall.

l'esvaïment de les expectatives de triomf. Per tant, la crida de D. Carlos, l'hivern de 1875, va ser tot un senyal d'impotència davant de les pròpies limitacions.

El caràcter de les dificultats amb les quals van topar els intents carlins són molt il·lustratius de la naturalesa de la seva crisi. Segons Tristany, si bé era cert que s'havien amagat armes, no se'n conservaven tantes després dels escorcolls de les autoritats liberals. El vell general tenia esperances d'una propera insurrecció republicana, però per ara havia de confiar en les seves pròpies forces. L'esperit dels seus oficials i voluntaris era excel·lent, segons manifestava al secretari de D. Carlos, però arreu del Principat el problema era el mateix: "Las fuerzas del Centro y las últimas de Cataluña han cometido tantas exacciones en el país, que le han dejado esquilmo y exhausto, al mismo tiempo que se ha visto obligado a pagar al enemigo las contribuciones atrasadas". Significativament Tristany advertia que les partides carlines no podien aparèixer demanant tributs perquè "seria de mal augurio para los pueblos". Diàriament el cabdill rebia cartes sobre la importància de tenir recursos suficients per a 2 o 3 mesos. Així les partides es podrien mantenir amb certes garanties, "hasta que siendo numerosas, puedan imponerse al país" (495). En efecte, no podríem haver explicat millor la guerra de partides practicada a principi de la contesa bèl·lica, i els objectius amagats -la imposició violenta als pobles- darrera de la seva política inicial.

Alejandro Argüelles va pintar amb els colors més negres la situació del Principat. Els emigrats estaven decidits a participar en la campanya, "pero todos en absoluto dicen es imposible hacerlo sin llevar dinero para pagar las tropas, por lo menos un mes". Els pobles estaven cansats i existia el perill que s'aixequessin els sometents. Argüelles era també conscient que no podia dir tota la veritat als emigrats, perquè aleshores perdien tota l'esperança. Probablement s'acollirien molts a indult "porque se mueren de hambre". En un primer moment van pensar que la major part de les armes estarien ocultes, però ara resultava que no eren suficients per a un aixecament seriós. Amb tot, això no seria un greu entrebanc ja que confiava en agafar les dels sometents. El terrible era sostenir les tropes. Feien falta, segons els seus càlculs, 4 milions de rals, "esto por lo menos, y que se haga creer al país que somos muy ricos, pero no pedirles un céntimo, porque repito, nos fusilan a todos si en los primeros tiempos pedimos al pueblo recursos" (496). És a dir, la meitat dels diners

495 Comunicació des de Tolosa de Llenguadoc, 3 de desembre de 1875, entre Rafael Tristany i Isidoro de Iparaguirre. R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6899. Altres problemes per Tristany eren la quantitat de neu existent, que feia els camins de muntanya intransitables, les internacions de la policia francesa (entre ells Josep Galceran o Alejandro Argüelles), i el cop moral que representà el reconeixement d'Alfons XII per part del seu germà Francesc d'Asís.

496 Argüelles continua dient: "Estan cansados y recansados, y el Centro dejó a los pueblos, que ya estaban esquilmo, lo que se llama miserable". Carta adreçada a Leon Galindo y Vera, Toulouse, 6 de desembre de 1875. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6898. En una altra carta escrita per Argüelles a

que havien reunit entre 1869 i 1872, ara sense l'empenta ni la confiança d'aquells anys.

Les anàlisis d'Argüelles recordaven que sobre un aspecte no hi havia el consens. Un sector de carlins pensava que el Capità General carlí no havia de tenir altre tipus d'instàncies que no poguessin realitzar-les un bon intendent i un bon comissari. Altres, en canvi, consideraven necessària una junta de persones respectades, encarregades tan sols de l'administració i l'obtenció de recursos, "de modo que no sea posible el latrocinio, sino que todo el mundo lo vea y lo crea". Curiós comentari sobre el grau de confiança que en temes fiscals havien assolit les institucions carlines. Segons Argüelles "los pueblos saben que se les ha sacado para sostener un ejército veinte veces mayor que el que había y, esto, a la larga, produce sus resultados". L'autor recollia la cèlebre màxima que deia que era precis que "no sólo haya honradez y probidad, sino que lo parezca y nadie dude de ello". Així mateix, es feia ressò d'un cert malestar existent entre els voluntaris: "La causa del descontento es que están en la idea que al quien fomenta...(sic), de que a los voluntarios, por la menor falta se les fusila, mientras que a los pájaros gordos...no... No echas en saco roto lo que te digo" (497).

Per la seva banda, Joan Vidal de Llobatera continuava actuant com l'agent encarregat de copsar les inquietuds dels carlins de l'interior. Anys abans, l'antic diputat havia estat qualificat per l'oposició parlamentària com "el alcornoque", o el diputat "clown"; amb el temps, el gironí va obtenir un reconeixement notable dins de la jerarquia del seu partit. A principi de gener de 1876, va fer unes reflexions d'interès, quan ja havia passat un mes de la pacificació, i el temps es tirava a sobre. Una sèrie de requisits eren imprescindibles per al retorn de la lluita. En primer lloc, fer justícia al país carlí, donar-li la garantia "de que no se le volverá a hacer la guerra como a más que al enemigo, como se ha venido haciendo durante la desastrosa época pasada. Esto es la piedra de toque", assegurava (498).

En segon lloc, davant de la política impositiva i de reclutament del Govern, Vidal de Llobatera pensava, un xic ingènuament, que "el país puedo asegurar que está más

Isidor de Iparaguirre, sis dies després, li feia aquesta reflexió: "Ud. conoce mejor que yo el carácter de la gente catalana, imagínese ahora acabada una campaña, como ha concluido, y teniendo que empezar de nuevo, estando el país totalmente esquilado y sin poder sacar un céntimo de toda Cataluña. Ud. comprenderá lo gravísimo de la situación, por lo que no me extiende en consideraciones". Ell pot animar als emigrats, però "cuando la tripa está floja, como les sucede a la mayor parte, todo razonamiento fracasa".

⁴⁹⁷ Fragments d'una carta d'Alejandro Argüelles enviats per León Galindo y Vera a D. Carlos. Santa Agueda, 12 de desembre de 1875. León Galindo era un advocat i periodista nascut a Barcelona el 1819, però que havia fet la seva vida a la capital de l'Estat. A meitat de 1875, va ser desterrat i des d'aleshores es va implicar de ple en els cercles més íntims del pretendent. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 6898.

⁴⁹⁸ Carta de Joan Vidal de Llobatera a Isidoro de Iparaguirre, Ceret (Vallespir), 10 de gener de 1876. B.R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6898.

que bien, aguardando como al Mesías la entrada o levantamiento de las tropas del Rey". Els recursos pecuniaris els treuria dels propietaris liberals, o dels carlins traïdors. Entre tots ells, "los hay muy ricos, y preferirían pagar crecidas cantidades a ser fusilados". Per últim, els problemes més greus radicaven en la manca de caps militars capaços. Les rivalitats personals, "producto de indirectos celos unas veces, y otras de ambición desmedida que por desgracia hemos tocado todos", són un entrebanc a la necessària unitat en el comandament. Per aquesta raó, Vidal de Llobatera continuava pensant, un xic innocentment, recuperar el germà del pretendent, i subordinar a la seva autoritat Rafael Tristany i Francesc Savalls (499).

El zel mostrat pel cònsul d'Espanya a Perpinyà, José María García, va contribuir decididament al ràpid desballestament de la conspiració. El seu departament consular s'anava omplint d'oficials i caps carlins, amb la indiferència o la tolerància dels alcaldes, esperant l'ocasió propícia per a renovar la campanya. La manca de gendarmeria per una frontera tan extensa, feia difícil la vigilància dels moviments carlins. L'antic comitè legitimista, compost d'espanyols i francesos, s'havia dissolt. La seva reorganització va ser molt ràpida, però ara formada únicament amb naturals dels país veí, per tal d'evitar les internacions, l'autèntic malson de l'emigració carlina.

El cònsul espanyol coneixia el domicili on s'amagava Rafael Tristany, situat en la casa d'un ric legitimista, a 8 Km. de Tolosa de Llenguadoc. Aquesta ciutat va substituir Perpinyà, massa perillosa, com a punt de conspiració activa. Era un nucli on abundaven els legitimistes, tot i que era eminentment republicana. Hom calculava que estaven instal·lats entre 9.000 i 10.000 espanyols, xifra probablement exagerada, procedents de les faccions del Centre i de Catalunya (500). Al costat de Tristany hi havia una part important dels seus homes de confiança durant la guerra, i personal d'altres fidelitats: Francesc Veciana, antic comandant del batalló del Maestrat; Bonaventura Capdevila, antic responsable de la recaptació de tributs en el districte de Figueres; el tinent Jaume Casellas; l'ajudant de Tristany Joan Castanyer i Sans; Francesc Pratsevall i Sala (a) Sala, delegat de la Diputació per la província de Girona i nomenat com a Intendent interí; Ramon Grau Franquet (a) Grau de la Morera, cabdill del Priorat; Francesc Orri (a) Xic de Sallent, que havia manat el 4rt. batalló de Girona, etc. (501)

499 *Ibíd.*

500 Aquests milers de refugiats estaven repartits en els quatre departaments del marc consular, on tenia repartits els vice-cònsuls: Prada, Foix, Ceret i Port-vendres. Arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors (A.M.A.E.), Madrid, Consulat de Perpinyà, H/2015, carta de José María García al Ministre d'Estat, 29 de desembre de 1875.

501 Les informacions més detallades en les cartes del Cònsul de Perpinyà al Ministre d'Estat, del 27 de desembre de 1875 i 23 de febrer de 1876. A.M.A.E., H/ 2015.

Els projectes d'invasió carlina des de la frontera francesa van existir, sens dubte. En les valls d'Andorra (Sant Julià), estava esperant Josep Curto, oficial artiller, al costat de 60 homes. A Ceret romania també Joan Vidal de Llobatera i Narcís Bosc, de Llers, antic matiner i habituat a reclutar voluntaris a la frontera. Al mateix temps, es va descobrir un nucli de conspiració en els termes d'Alpens, Gombren i Les Llosses. En la masia d'El Graell (Alpens), portaven temps amagats Josep Ferrer, antic cap dels mossos d'esquadra, el capellà Josep Galceran, ex-cap del 2n batalló de Barcelona, i el brigadier Vives de la Cortada, cap d'Estat Major de Tristany el 1874. Els carlins tenien instruccions dels rectors d'Osseja i Vallcebollera, de demanar auxili en tota una constel.lació de masies on es guardaven fusells i efectes de guerra. A final de febrer de 1876, tot i les notícies desconsoladores que venien del nord, els carlins catalans no van desistir dels seus projectes. Segons el cònsul, "por desgracia no es así; los unos por fanatismo, otros por estar impulsados por agentes extranjeros, y muchos Jefes por justificar la inversión de fondos, intentarán levantar nuevas partidas" (502).

De totes formes, l'entrada definitiva del pretendent carlí per Arnegui, el 28 de febrer de 1876, fou el cop mortal definitiu per a qualsevol esperança de revifar la lluita. L'estiu de 1876, el cònsul a Perpinyà tenia proves que l'agitació carlina i republicana continuava, però la desmoralització estava molt estesa en no trobar ressò en l'interior del país. Els internaments i les repatriacions continuaven prodint-se. Entre el 6 de març i el 7 de juliol de 1876, els registres del consulat comptabilitzen 1.347 carlins repatriats (503).

L'arribada de la pau es va oficialitzar amb un seguit de festes celebrades arreu de Catalunya i la resta de l'Estat. La premsa de l'època recull les festes de Vilafranca del Penedès, Lleida, Vic, Cardona i Terrassa, entre d'altres, transcorregudes entre el 4 i el 21 de març. En els actes les autoritats no van reparar en costos; es tractava d'una bona ocasió per augmentar la presència simbòlica de la monarquia d'Alfons XIIè. Arreu les festes semblen estar dibuixades pel mateix patró: repic de campanes i un Te Deum amb la presència de la corporació municipal, el comandant militar, els jutges i altres personalitats.

Les població i els edificis oficials apareixien engalanats amb banderes, retrats del jove rei, i il.luminacions. Cap el tard, les bandes de música, els jocs, els balls, els gegants, i els focs artificials, facilitaven la massivitat dels actes. Aquestes activitats

⁵⁰² De nou, carta del Cònsul espanyol a Perpinyà, al Ministre d'Estat. A.M.A.E., H/ 2015, 23 de febrer de 1876.

⁵⁰³ Vegeu "Estado nominal de los carlistas repatriados desde el día 6 de Marzo 1876, hasta el 3 de julio 1876" A.M.A.E., lligall H/2015. Al seu temps, Ma. Teresa MARTINEZ DE SAS, ha posat de relleu l'existència d'un estat latent de conspiració en els Pirineus Orientals, i els contactes entre carlins i republicans; de l'autora: "La guerrilla en la Cataluña de la Restauración. La oposición popular carlista y federal (1875-1877)", a *Miscel.lània en Honor del Doctor Casimir Martí*, Fundació Salvador Vives i Casajuana (Barcelona 1994), pàgs. 285-299.

alternaven amb funcions de teatre i recull d'almoines per a les famílies que haguessin tingut algun mort o invàlid en la guerra. Malgrat tot, probablement les festes més concorregudes i on les autoritats governamentals dedicaren més atenció van ser les de Girona, on assistiren comissions d'una trentena d'ajuntaments de la província. Per altra banda, al llarg de 1876, el consistori barceloní pensà en erigir un monument a la pau, situat al final de les Rambles (el portal de la Pau); el mateix lloc on anys més tard es col·locaria el monument coronat amb l'estàtua de Cristòfor Colom ⁽⁵⁰⁴⁾.

Un cop arribats aquí, sembla pertinent fer un petit balanç del darrer any de guerra. ¿Com va ser derrotat el carlisme, per mèrits propis, per l'acció del Capità General? ¿Fins a quin punt és un mèrit del nou govern alfonsí, de la nova situació política, o una responsabilitat del mateix carlisme? Tal vegada sigui més encertat considerar el conjunt de factors, carlins i governamentals, que expliquen la ràpida solució del conflicte bèl·lic. La primera qüestió a reconsiderar és que van existir, abans de la restauració alfonsina, tota una sèrie de símptomes que indicaven que el carlisme ja havia tocat sostre. D'una banda, l'acció i l'organització de les forces militars del Govern va ser molt més eficaç; de l'altra, el carlisme va patir tots els signes d'una "crisi de creixement", que va afectar de ple el manteniment econòmic de les seves tropes. Les causes són de naturalesa diversa. El pas del sistema de partides a un exèrcit més o menys regular, el creixement dels seus òrgans administratius, el domini de places i ciutats, van portar tot plegat a la paralització militar, a l'augment de les seves despeses i a l'inici del declivi fiscal. Les picabaralles internes entre cabdills i caps militars, no van fer més que agreujar la situació.

En segon lloc, els informes d'Arsenio Martínez de Campos manifesten que el carlisme català continuava essent, amb tota seguretat, un seriós perill per a la normalització de la Restauració, els 3 primers mesos de l'any. El canvi definitiu de tendència en les operacions, simbolitzat per la caiguda d'Olot més que no pas per la presa de la Seu d'Urgell, ens ensenya també la fragilitat del carlisme català, treballat per un munt de dificultats. Entre aquests problemes, cal esmentar la destrucció de les fàbriques de municions, la manca de diners per a pagar sous endarrerits, i la descoordinació cada cop més gran en l'interior de la seva direcció. Les malfiances entre un i altre cabdill, van tenir més impacte que no pas el reconeixement per part de Ramon Cabrera de la nova legalitat liberal. Molt més que els efectes quantitatius, la

⁵⁰⁴ Informacions al *Diario de Barcelona*, núms. 65 (5 de març de 1876), i 75 (15 de març de 1876), pàgs. 2641-3, i 3073-4, respectivament. Respecte Barcelona, cal fer notar l'acte realitzat en alguna de les més importants institucions com ara: Juan Bautista ORRIOLS I COMAS, *Discurso en celebración del establecimiento de la paz*, Ateneu Barcelonès, nit del 21 de febrer de 1876, Imp. del Diario de Barcelona, 1876, 8 pàgs. Del cronista de la ciutat, Enric CLAUDI GIRBAL, *Reseña de los públicos regocijos con que la inmortal Gerona celebró la terminación de la guerra civil, 19, 20, 21 de Marzo de 1876*, V. Dorca, Girona 1876, 52 pàgs. Per últim, la publicació de la sessió de l'ajuntament d'Olot on els declarava fills adoptius: *A los héroes Martínez Campos, Arrando y Cirlot. Los Olotenses agradecidos...*, Olot 1875, 16 pàgs.

defecció cabrerista tingué un ressò moral en l'ànim de les bases socials del moviment.

La crisi financera i la crisi logística (municions), es van veure incrementades per l'arribada de l'exèrcit carlí del Centre. La caiguda de la plaça de la Seu d'Urgell es va produir en aquest context. Malgrat aplegar un notable contingent d'homes, els carlins del Principat i del Maestrat van ser incapaços de presentar cap batalla seriosa als assetjadors. Lluny de qualsevol explicació conspirativa, o de cercar la derrota en la traïció d'uns quants militars, la fallida del carlisme cal buscar-la en els seus propis límits, així com en l'encertada política de Martínez de Campos. En aquest sentit, els testimonis que van donar dirigents carlins, de distintes lleialtats i cabdillatges, són prou eloqüents de la magnitud de la seva pròpia responsabilitat. Això no vol dir que, tard o d'hora, el carlisme militar hagués estat derrotat igualment, però el cost polític i social hauria estat diferent.

El recurs carlí a la "traïció" com a explicació de les derrotes militars, permetia no haver d'entrar en més explicacions sobre el veritable origen del fracàs. Era una "pantalalla ideològica", un recurs defensiu més per a justificar l'inexplicable per al carlisme militant: que la causa "veritablement catòlica" hagués perdut. Encara, però, també quedava el recurs al reconeixement velat dels propis errors, sempre i quan fossin vistos com a "pecats", és a dir, desviacions del comportament correcte que tot catòlic havia de tenir. S'havia perdut, doncs, perquè no s'havia estat prou bon catòlic. Al marge d'això, però, tampoc no podem deixar de banda aspectes claus com el cansament fiscal del país i les peculiars vivències dels combatents de base carlins, dels quals, a l'alçada de 1875, en sabem poca cosa.

Per últim, no podem copsar, ara per ara, les conseqüències ulteriors que va tenir la política del Capità General, en els primers anys de la Restauració. El protagonisme de la pacificació el va tenir Martínez de Campos, encara que la premsa conservadora catalana posés de relleu la restauració d'institucions i de valors personificats en la monarquia alfonsina. El fet de posar en operacions el màxim de columnes possible, en un moment en el qual el carlisme era incapaç d'enfrontar-se militarment, va resultar un factor favorable a l'acabament de la guerra. Alhora, cal considerar també la col·laboració de les mesures d'atracció sobre la població civil impulsades des de capitania, i la mobilització dels sectors alfonsins en l'acabament del conflicte. L'ofensiva feta sobre el sector de propietaris carlins, amb els embargaments i desterraments corresponents, tampoc no és aliena a la crisi de les seves bases polítiques i financeres. Al seu costat, el paper del consolat espanyol a Perpinyà i l'ajuda de les autoritats franceses, són altres factors que van contribuir poderosament a la pacificació.

IIIa. PART LA NATURESA POLITICA I SOCIAL DEL CARLISME.

CAPITOL 8è. LA GUERRA VISCUDA.

8.1. Una pugna pel monopoli de la violència (505).

L'anàlisi de la violència aplicada pels dos bàndols ens pot proporcionar una lectura molt més rica de la naturalesa dels fenòmens socials que radiquen en tot enfrontament bèl·lic i civil. El lloc que el seu estudi ha ocupat com a instrument d'anàlisi entre els historiadors, si més no entre els contemporaneistes espanyols, ha estat molt secundari. Preocupats per les manifestacions més obertes i per les dades més quantitatives (la mort física, la repressió), la inclusió del fenomen de la violència en un context més general, i la seva vinculació amb els conflictes i les fractures polítiques, ha estat més aviat escassa. Segurament aquest no és el lloc per a fer una llarga reflexió teòrica sobre la violència. Ja han estat posats de relleu els problemes i els complexos límits del concepte de violència, les seves funcions i la seva relació amb el poder i el control polític. En aquest cas em remeto als recents i excel·lents treballs del professor Julio Aróstegui (506). Seguint aquest autor, entenem com a violència

⁵⁰⁵ Vegi's els treballs excel·lents de Julio AROSTEGUI, "Violencia, sociedad y política: la definición de la violencia", a *Ayer*, n. 13 (1994), págs. 17-55, y "La especificación de lo genérico: La violencia política en perspectiva histórica", a *Sistema*, n. 132-133 (Junio 1996), págs. 9-39. En ambdós casos es tracta de números monogràfics sobre Violència i Política. D'utilitat el clàssic Yves MICHAUD, *Violence et politique*, Gallimard, Paris 1978; especialment suggerents els treballs d'Alain CORBIN, "L'histoire de la violence dans les campagnes françaises au XIX siècle. Esquisse d'un bilan", a *Ethnologie Française*, XXI, Julio-Septiembre de 1991, 3, págs. 224-236, així com, del mateix autor, "La violence rurale dans la France du XIXe siècle et son deperissement: l'évolution de l'interprétation politique", a Philippe BRAUD, *La violence politique dans les démocraties européennes occidentales*, L'Harmattan, Paris 1993, págs. 61-73. Una reflexió sobre la transformació de les formes de violència en l'Espanya de la restauració a Jordi CANAL, "Republicanos y carlistas contra el Estado. Violencia política en la España finisecular", a *Ayer*, n. 13, Madrid 1994, págs. 57-84.

⁵⁰⁶ Vegi's els treballs excel·lents de Julio AROSTEGUI, "Violencia, sociedad y política: la definición de la violencia", a *Ayer*, n. 13 (1994), págs. 17-55, y "La especificación de lo genérico: La violencia política en perspectiva histórica", a *Sistema*, n. 132-133 (Junio 1996), págs. 9-39. En ambdós casos es tracta de números monogràfics sobre Violència i Política. D'utilitat el clàssic Yves MICHAUD, *Violence et politique*, Gallimard, Paris 1978; especialment suggerents els treballs d'Alain CORBIN, "L'histoire de la violence dans les campagnes françaises au XIX siècle. Esquisse d'un bilan", a *Ethnologie Française*, XXI, Julio-Septiembre de 1991, 3, págs. 224-236, així com, del mateix autor, "La violence rurale dans la France du XIXe siècle et son deperissement: l'évolution de l'interprétation politique", a Philippe BRAUD, *La violence politique dans les démocraties européennes occidentales*, L'Harmattan, Paris 1993, págs. 61-73. Una reflexió sobre la transformació de les formes de violència

aquella situació on la superació o intent de solució d'un conflicte no se solventa mitjançant el consens, sinó que es fa a través de la imposició; i això, al marge del fet que es pugui realitzar amb la participació de la força física o sense aquesta. A més a més convenim que no es pot entendre el fenomen de la violència sense el concurs de la dimensió conflictual, atès que, en definitiva, a partir del conflicte es produeix i se'n qualifica el contingut.

Tan sols pretenem fer un intent de conduir l'anàlisi de la naturalesa de la violència a través de les principals línies de conflicte existents en la Catalunya del Sexenni Democràtic. Ens referim al monopoli de la violència, expressió que va fer fortuna amb Max Weber respecte a la naturalesa política dels estats, detenedors tendencialment "legítims" de l'exercici de la violència. Tanmateix, com és sabut, l'ús de la violència no seria suficient a mig termini com a forma de dominació sense el recurs al consens social (507). En el nostre cas emprem aquesta expressió per a identificar una bona part de la guerra carlina en terres catalanes, com a una competència entre el carlisme armat i les successives fórmules polítiques del bàndol governamental pel monopoli de la violència. Un enfrontament que pretenia resoldre qui eren els posseïdors legítims i garants de l'exercici del poder i de l'obediència polítiques.

Per apropar-nos a aquesta manifestació de la política, ens situarem primer en l'anàlisi de la violència exercida des del camp carlí; és a dir, com es va desarticular l'Estat en matèria de comunicacions i d'autoritat. En segon lloc, analitzarem el caràcter de la violència aplicada per l'ampli camp liberal. Per últim, valorarem l'impacte humà de la guerra, el balanç de la mortalitat, i les dures condicions de vida viscudes durant el conflicte.

El fenomen de la violència és una peça important del joc polític. Per a conèixer les seves característiques i funcions, hauríem de partir del reconeixement dels eixos del conflicte polític i social de la Catalunya del període que estudiem. Aquests expliquen, en bona part, la naturalesa de la violència exercida per tots dos bàndols i l'actitud de la població en aquest context. Aquests eixos de conflicte serien: la politització, organització i mobilització de l'obrerisme, i dels sectors populars liderats pel republicanisme federal; el conflicte derivat de la lluita pel control del poder polític local; les dificultats en l'accés al mercat de treball; l'agudització del conflicte clerical i anticlerical, la crisi hisendística de l'Estat i, per últim, el rebuig al sistema de quintes,

en l'Espanya de la restauració a Jordi CANAL, "Republicanos y carlistas contra el Estado. Violencia política en la España finisecular", a *Ayer*, n. 13, Madrid 1994, págs. 57-84.

507 Entorn a la relació entre el monopoli de la violència i l'Estat, veure la conferència pronunciada el 1919 per M. WEBER, "La política como vocación", a *El político y el científico*, Aliança Editorial, Madrid 1975, págs. 83-85 i ss.; de forma més extesa, vegeu *Économie et société*, Plon, Paris 1971. D'interès, M. TROPER, "Le monopole de la contrainte légitime (légitimité et légalité dans l'Etat moderne)", a *Lignes*, núm. 25, Paris 1995, págs. 23-48.

compartit per una part àmplia de l'espectre polític.

8.1.1. El "terror blanc".

Passem ara a veure de forma pormenoritzada les característiques i funcions de la violència política d'ambdós bandols, el conjunt carlí i el liberal. Comencem amb els primers. Va resultar una obsessió dels capitans generals del Principat i de la premsa d'opinió liberal, el fet d'assenyalar que la força del carlisme radicava precisament en què aquest es feia obeir. I aquest punt em sembla clau en la qüestió del monopoli de la violència. El grau de credibilitat, bàsic per a l'eficàcia de les amenaces imposades pel carlisme, esdevingué molt superior al del propi govern. Diversos testimonis ens serviran d'exemple. En un ofici del comandant general d'operacions de la província de Tarragona al Capità General de Catalunya, el desembre de 1873, aquell li manifestava com: "las órdenes de los cabecillas se respetan más, mucho más que las del gobierno, y se temen". Li explicava tot seguit que efectuaven els cobraments de les contribucions "con tal exactitud, que no necesitan ir ellos", els carlins, a buscar-les. No funcionaven les comunicacions, no s'obeïa el Govern, i no es donava compte dels moviments de l'enemic, i tot això en una província que paradoxalment "era la mejor servida del Distrito". En una altra carta del mateix autor, el brigadier Salamanca, de març de 1874, revelava simptomàticament com "los liberales de hoy no son los de 1837", i la necessitat imperiosa de "hacer la guerra con la guerra". De trencar, per tant, el monopoli de la violència que els carlins estaven aconseguint en extenses àrees del país. En un to semblant, el general Ramon Nouvilas va descriure en una memòria la situació de la província de Girona, on els carlins: "eran reconocidos como pertenecientes al Ejército de un verdadero y legítimo gobierno". A Girona les tropes no dominaven més que el terreny que trepitjaven i eren vistes com enemics del país. La seva missió, deia Nouvilas, no era tan sols defensar-se dels atacs enemics, sinó de reconquerir una província que, llevat de la capital i alguna altra població, estava completament dominada pel carlisme (508).

Un important factor que ens ajuda a explicar la capacitat del carlisme per afeblir la resposta dels governamentals, va ser la desarticulació del sistema de comunicacions. Des de bon antuvi, els dirigents carlins van veure en el ferro-carril i les línies telegràfiques uns enemics potencials contra els quals estaven en condicions d'inferioritat. S'havia pogut comprovar feia poc, en la guerra de secessió nord-americana, o en la guerra franco-prussiana, que l'ús intel·ligent de les vies fèrries en

⁵⁰⁸ Cartes del brigadier Manuel Salamanca, en operacions a la província de Tarragona, al General en Cap de l'Exèrcit de Catalunya, José Turón, 2 de desembre de 1874, a C.E.M.E., *Narración Militar...*op.cit., vol. X, pàgs. 127-131. Rafael Izquierdo, a febrer de 1874, en qualitat de Capità General de Catalunya, va indicar fefaentment com: "Más bien parece que el ejército de Cataluña se halle a la defensiva que a la ofensiva". La memòria de Ramon Nouvilas sobre l'estat de la província de Girona el març de 1874, a C.E.M.E., *Ibidem...*op.cit., pàgs. 260-272.

temps de guerra trencava el teatre d'operacions, en permetre el ràpid trasllat de tropes, d'artilleria de muntanya, i d'altres efectes de guerra. Al mateix temps, la velocitat amb la qual circulaven les notícies, gràcies als aparells telegràfics, feia molt difícil el moviment de les partides i afavoria, en canvi, el de les columnes perseguidores.

Per aquestes raons les primeres partides aixecades el 1872, haurien desplegat molt d'hora la seva activitat contra la xarxa de comunicacions. L'objectiu de la seva ira van ser les estacions de ferro-carril, amb tots els seus aparells, oficines, dipòsits d'aigua i de travesses de fusta, agulles i rails. En alguna ocasió també les locomotores i vagons, i molt sovint el tall de línies i l'arrencada de pals telegràfics. No es van escapar tampoc les comunicacions tradicionals, com ara la detenció de vianants amb correspondència oficial, i cotxes i diligències que duïen la premsa liberal fins als llocs més recòndits de la muntanya. El febrer de 1874, l'empresa de cotxes entre Girona i Perpinyà va voler establir tractes amb Francesc Savalls, per tal de posar fi a la disbauxa de la línia.

Tanmateix, el *Boletín Oficial de la Provincia*, el canal per on es donaven a conèixer les resolucions de les més altes autoritats militars i polítiques, fou pràcticament desconegut en una bona part dels pobles del Principat durant gairebé tres anys. Les ordres de les autoritats liberals no van arribar, i d'aquesta manera, el coneixement dels cups de la recluta o de les quotes locals d'impostos, van ser molt irregulars, quan no desconegudes i prohibides pels carlins.

La partida de Joan Castells també té el "mèrit" de ser la primera en ocasionar desperfectes al ferro-carril. Al seu pas cap el nord de la província de Barcelona, el seu grup va fer malbé el pont d'Olesa de Montserrat (el 25 d'abril), i va tallar la via del tren a l'alçada de Rajadell, cinc dies després. El mes de juny, altres partides van aixecar els rails a Monistrol de Montserrat, i es va destrossar l'estació de Sils. El mateix mes, uns quants centenars de carlins van pujar al tren prop de Reus (de l'Hospitalet a Salou), per tal de sorprendre la guarnició liberal de la població. El mateix va passar a Terrassa, setmanes després, en una operació agosarada protagonitzada per Castells. No obstant això, l'acció més rellevant va ser l'incendi de vagons i mercaderies a l'estació de Rajadell, el 7 de juliol. El fet li valgué una reprimenda a Rafael Tristany, cap de les forces carlines, pel seu superior Alfonso de Borbón. L'acció podia aixecar les susceptibilitats de fabricants i negociants, que veurien al carlisme com un simple fenomen de bandidatge.

Tot i les prevencions que podien existir a l'hora d'utilitzar aquests mètodes, els atemptats van continuar realitzant-se al llarg de 1872. Fins i tot van augmentar. Hi van participar un bon elenc de cabdills: Joan Castells, Rafael Tristany, Pascual Cucala, Francesc Savalls, Mariano de la Coloma, Joan Baró o Josep Serra (a) Bet de l'Abella. Però sobretot una multitud de petites partides i rondes, que feien impossible el normal funcionament de les línies de comunicacions. Fou moneda corrent llançar una descàrrega de fuselleria contra el pas dels combois, l'incendi de les caselles dels guardes, el canvi dels senyals de circulació, l'aixecament dels rails, o la "senzilla" acció

del tall del telègraf. Algunes vegades l'operació contemplava el descarrilament de 12 vagons, com l'ocorreguda a Monistrol de Montserrat, i el xoc entre dues locomotores (Rajadell). També hi va destacar la tala de més de 50 pals de la línia telegràfica a la comarca de la Selva, l'estiu de 1872, i l'arrencada de pals amb el sistema d'enganxar-los a un cotxe-furgó, com la ocorreguda entre Martorell i Gelida, amb 5 o 6 kilòmetres de línia destrossada.

Un altre blanc de les accions carlines van ser els empleats de les companyies de ferro-carril, i els conductors dels cotxes i diligències. Diversos caps d'estació, maquinistes, empleats, i mossos, van ser segrestats i tirotejats. Van resultar morts el cap de l'estació de Malgrat de Mar, dos fogoners (un prop de Gelida i un altre prop de la Selva del Camp), i un mosso de l'estació de Caldetes. A finals de 1872, però, el germà del pretendent va voler establir un conveni amb les societats ferroviàries, amb la intenció d'evitar el transport de tropes, bagatges o combois, i minvar l'eficàcia del telègraf en la transmissió d'informació sobre el moviment i situació de les partides. La proposta de transacció era un pur xantatge. A canvi que les companyies es neguessin a admetre forces armades i efectes de guerra, els voluntaris carlins "protegirien" les línies i la circulació de mercaderies. No cal dir que aquestes societats s'hi van negar, i així els sabotatges van continuar durant 1873 i part de 1874. Per fi, el mes de juny de 1873, Alfonso de Borbón va manar a Rafael Tristany que destruís la línia de Barcelona a Tarragona, i a Francesc Savalls que fes el mateix en la línia que pujava camí de França (509).

Pel que fa al ferro-carril, la destrucció sistemàtica d'estacions va assolir un volum extraordinari. Hem pogut registrar un total de 40 estacions incendiades o destruïdes al llarg de la xarxa ferroviària catalana, i 3 més inutilitzades (Seguers, Mollerussa i Raimat). Un fet que també es va reproduir en altres punts de la xarxa, al País Valencià i al País Basc. Van incendiar-se les estacions d'Hernani, Miravilles, Vinarós, Borriana o Vila-real, entre moltes d'altres. Van quedar especialment afectades les línies de Barcelona a Girona, pel litoral i per l'interior, i la companyia de Saragossa a Barcelona. En la primera, de 40 estacions instal·lades en tot el recorregut, els carlins en van destruir o cremar 17: Mollet, Granollers, Cardedeu, Palautordera, Sant Celoni, Breda, "Empalme", Sils, Riudellots i Fornells, per l'interior, i les de Sant Pol, Calella, Pineda, Malgrat, Blanes, Tordera, i Martorell de la Selva, pel litoral. En la companyia de Saragossa a Barcelona, de 20 estacions que tenia la línia, en van restar 9 destruïdes i 3 més inutilitzades: la de Cerdanyola del Vallès, Olesa, Monistrol, Sant Vicenç de Castellet, Rajadell, Calaf, Tàrraga i Bell.lloc (vegeu Apèndix núm. VI).

La resta de vies també van restar malmeses. La de València a Barcelona, amb 27 estacions al llarg de la línia ferroviària, va comptabilitzar 12 estacions destruïdes:

509 La carta de D. Alfonso adreçada a les societats de ferro-carril, el mes de desembre de 1872, a Melchor FERRER, *Documentos de D. Alfonso...op.cit.*, pàgs 40-42.

Ulldecona, Santa Bàrbara, Ampolla, l'Ametlla, Cambrils, Altafulla, Torredembarra, el Vendrell, l'Arboç, la Granada, Sant Sadurní i Gelida. Per últim, la companyia de Tarragona a Lleida, amb 13 estacions, va veure incendiades "només" dues estacions, la de la Selva del Camp, i la de Vinaixa. Si descomptem aquelles estacions localitzades en les capitals provincials, o en el pla de Barcelona, el percentatge d'estacions inutilitzades pels carlins s'eleva al 46,7% de tota la xarxa ⁽⁵¹⁰⁾. Amb totes aquestes dades hem pogut elaborar el mapa núm. VI, relatiu al col.lapse de les comunicacions durant la darrera carlinada.

Com ja hem dit, la desarticulació de les comunicacions del Govern va anar molt més enllà de l'acció sobre els nous sistemes de transport. La dislocació del telegràf va ser total. Tant bon punt s'arreglava un tros de línia, una mica més enllà es tornaven a tallar els fils. Fins i tot als afores de Lleida (Raimat), Girona, Reus i Barcelona (a Badalona). La destrucció dels ponts del ferro-carril també va ser molt intensa, com per exemple en tota la línia costanera situada entre Tarragona i Ulldecona. També els ponts de carreteres, com els inutilitzats entre Manresa i Berga, per tal d'impedir el pas de combois de l'exèrcit. En aquest context no és estrany que les companyies tinguessin veritables dificultats per a convèncer als seus treballadors de reanudar el servei. El 1873 algunes línies van disposar d'un tren d'anada i un altre de tornada, amb una forta escorta militar, o amb un màquina exploradora al davant. Les locomotores es van començar a blindar, i en les estacions de la línia de Girona es van contruir parapets fortificats. Amb tot, l'acció carlina era més eficaç.

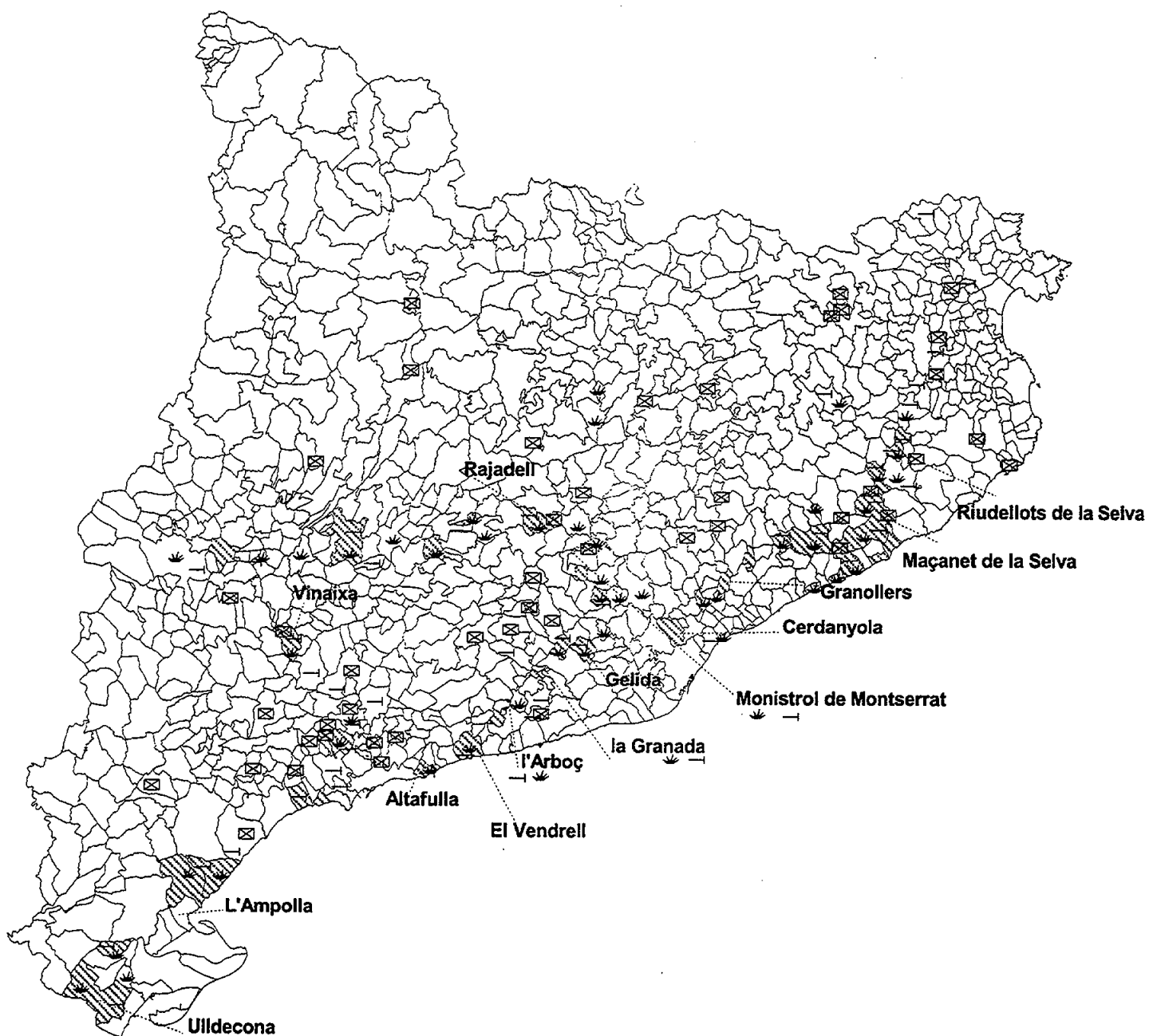
Sovint els trens s'aturaven enmig de qualsevol trajecte, i es repetia la mateixa escena. Un grup de voluntaris pujaven als vagons i l'escorcollaven en busca d'oficials de l'exèrcit enemic, i de la correspondència oficial. De pas, imposaven una "contribució extraordinària" als astorats viatgers, i revisaven si portaven o no la cèdula expedida per ells. Tota la premsa liberal era cremada a l'instant. També aquell correu que no portava els segells carlins, estampats durant 1874. El mateix passava en els transports més tradicionals. Els cotxes de la línia Girona-Perpinyà, van patir un autèntic calvari els anys 1872 i 1873. Diaris liberals, com *La Lucha*, van ser sistemàticament prohibits. La detenció de correus va ser particularment gran en les comarques del Penedès, l'Anoia i el Baix Camp.

En la destrucció de la xarxa de comunicacions de l'Estat, hi va participar més gent que no simplement els combatents carlins. Els perjudicis creats per les seves facècies van ser aprofitats per grups de persones que feien negoci amb el material de les companyies. L'octubre de 1873, el governador civil de Barcelona, Manuel Salavera,

⁵¹⁰ Les dades les hem recollit de multitud de fonts, sobretot de premsa. En especial, els avisos apareguts al *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, i les notícies de la *Revista de Obras Públicas*, dels anys 1872 al 1876. Quan pràcticament teníem totes les dades, van caure en les nostres mans les memòries anuals de les diferents societats de ferro-carril instal·lades a Catalunya. Per últim, la localització de les estacions, a Domingo ORTIZ DE PINEDO, *Manual de transportes militares por ferro-carriles*, Imp. de la Administración Militar, Madrid 1873.

COL·LAPSE DE LES COMUNICACIONS I GUERRA CIVIL, 1872-1876

Mapa núm VI

	Incendi d'estacions del ferrocarril
	Sabotatges, talls de ponts, atemptats a vies i combois
	Detenció de correus, cotxes i peatons
	Talls línies telegràfiques

Font: Elaboració pròpia

0 50 Kilometers

es queixava dels individus que s'enduien els material telegràfic, probablement coure, "tan luego quedan destruídas algunas líneas por las fuerzas rebeldes carlistas". Pocs mesos després, davant de la reiteració dels atemptats, les autoritats acusaven a malfactors que es dedicaven al robament de material i efectes de les vies, "para lo cual no vacilan algunas veces en producir súbitos descarrilamientos de los trenes (...)". Unes pràctiques que sembla estaven també esteses en la resta de la Península, a la Manxa, Andalusia i Extremadura ⁽⁵¹¹⁾. Amb tot, el volum principal, per no dir total, de les destruccions d'estacions i detencions de correus, cal adjudicar-lo al carlisme armat, tot i que a l'ombra de les seves accions es pogués amparar un tipus de negocis de naturalesa autònoma.

L'actitud del carlisme va deixar en un carreró sense sortida a les societats ferroviàries, en el seu desig de continuar explotant les línies. L'antiga proposta de conveni feta per Alfonso de Borbón a finals de 1872, un any després va tenir millor acollida. La primera entitat a buscar l'acord va ser l'anomenada "Divisió de ferrocarrils a Barcelona", línia de Saragossa a Barcelona. El mes d'octubre de 1873, un comissionat de l'empresa, Juan Margas, va anar a Perafita (Lluçanès), poble on passava llargues estades Francesc Solà, Intendent carlí del Principat. Les dues parts van signar un conveni, a través del qual la societat es comprometia a pagar, en concepte de contribució de guerra, tres mil duros per cada 10 dies d'explotació de la línia. El contracte establí que els carlins "permetrien" la lliure circulació dels trens durant dos mesos, com a prova de bona voluntat. El cobrament es faria a Perafita o, si era possible, en la mateixa Barcelona o en les seves rodalies.

No sabem si la companyia va complir amb la seva part del tracte. Almenys, durant set mesos, no es van cometre més atemptats. L'experiència concreta de la línia recomanava prendre alguna resolució. En efecte, des de desembre de 1872 fins a gener de 1874, diversos trams de la línia van estar interromputs. Posteriorment, entre els mesos de setembre i novembre de 1874, el tram entre Cervera i Barcelona va continuar tallat, la qual cosa ens indica que potser els tractes es van suspendre. Tot seguit, un nou conveni, aquesta vegada entre la Diputació carlina i l'empresa, va permetre d'explotar la línia des d'aleshores ⁽⁵¹²⁾.

⁵¹¹ La crida de Manuel Salavera a *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, núm. 255, 24 d'octubre de 1873. La nota següent, del governador civil d'aleshores, en la mateixa publicació oficial, núm. 25, 29 de gener de 1874. Segons un periòdic barceloní: "Esos actos de depredación y salvajismo que cometen sobre las vías férreas grupos pequeños de rebeldes, no podrían tener efecto sin la complacencia o la connivencia de los pueblos, en determinadas comarcas". Vegeu, *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 398, 29 d'agost de 1874.

⁵¹² El document del qual existia una còpia signada per les dues parts en el Ministeri de la Guerra a C.E.M.E., *Narración militar...* op. cit., vol. X, pàgs. 57-58. També, memòria de la Divisió dels Ferrocarrils de Barcelona, 3 pàgs. El dia 11 d'octubre, Francesc Solà va escriure a Rafael Tristany notificant-lo dels tractes amb l'empresa, "se me facilita un recurso no despreciable", reconeixia

Esdevé igualment interessant la justificació que va fer el Ministeri de la Guerra i la Capitania General catalana, dels contactes establerts entre les companyies i la Intendència carlina. La política del Ministeri, després de ser consultat per un diputat de la província de Tarragona, va ser la de deixar fer a les parts. Es tractava d'escollir entre els efectes negatius que tenia la paralització del ferro-carril per al moviment de l'exèrcit, o les repercussions negatives que comportava una immobilització absoluta del trànsit de mercaderies i matèries primeres.

Entre una i altra posició, el Ministre va aconsellar a Martínez de Campos permetre sota mà els contactes, però mai públicament, perquè això significaria reconèixer oficialment la bel.ligerància del bàndol carlí. Martínez de Campos, a principi de 1874 per uns dies Capità General del districte, va seguir el consell. Es va reunir amb la companyia i va acceptar no transportar tropes. La declaració, que semblava una acte espontani, va permetre el concert definitiu entre l'empresa i l'Intendent carlí. La mesura deixava contents a tots, i més que res lliurava a Barcelona i altres ciutats industrials de la paralització del treball i els perills socials que això ocasionava.

Aquesta mesura, però, també tenia altres inconvenients de contingut més polític. D'alguna manera, incitava a la indiferència de certs sectors socials conscients de la feblesa del govern de Serrano. Estimulava l'apatia política contra el carlisme, van pensar els escriptors de la *Narración Militar* : "era causa de que muchas personas que debieran por su posición e importancia ayudar a remediar los males de la Patria, continúen viéndolos con la mayor indiferencia, atentos sólo a sus negocios comerciales e industriales, que marchan adelante gracias a concesiones que favorecían al enemigo al mismo tiempo que a ellos". Malgrat tot, calia ser pràctics, i Martínez de Campos i els seus generals reconeixien els avantatges d'aquesta política: "pasada esta indiferencia a un lado, y los peligros enormes a que se presta del otro la paralización del trabajo en un país de obreros, preciso es convenir en que es muy difícil no decidirse por la solución dada a este asunto..." (513).

La companyia de Pamplona-Saragossa-Barcelona no va ser l'única en establir contactes amb els carlins. Un agent carlí de Barcelona amb l'intrigant nom de Samonati, escrivia a Rafael Tristany les converses mantingudes amb el gerent de la companyia de Tarragona a Vinaixa. Aquest havia tingut la iniciativa de venir-lo a veure, i parlar sobre el tema: "los veo más inclinados a favorecer los proyectos de V. que los del Gobierno de Madrid", li comentava el confiat agent. El fet és que la societat

l'Intendent. A "papers carlins en poder del Capità General Turón", S.H.M., 2-4, lligall 84. D'altra banda, l'ordre que confirma la signatura del conveni entre la companyia i la Diputació, Olot, 18 de novembre de 1874, a Joaquím de BOLOS, *La guerra civil...*op.cit., pàgs. 127-8. El diari republicà *La Independencia*, denunciava el nou tracte amb un article que tenia per títol ¡¡55.000 duros!!, quantitat que asseguraven, estaven pagant mensualment als carlins. Barcelona, núm. 2697, 2 de maig de 1875.

513 Carta particular del Ministre de la Guerra a Arsenio Martínez de Campos, Madrid 22 de desembre de 1873. C.E.M.E., *Narración militar...*op.cit, vol. Xpàgs. 58-59, i vol. XI, pàgs. 156-157.

va complir amb tots els compromisos contrets amb Francesc Vallès; va pagar la contribució (1.500 duros per tres mesos), i no va transportar cap efecte de guerra. Inclús, confirmava satisfet Joan Baró, fins al punt que els conductors havien deixat aturades les màquines en les estacions de Reus i Tarragona, durant el fet d'armes sostingut a l'Albiol, a principi de setembre de 1873 ⁽⁵¹⁴⁾. Altres línies de la província, no van funcionar millor. El tram existent entre Tortosa i Tarragona va deixar de fer el servei entre desembre de 1872 i abril de 1874, 17 mesos. Fins i tot el governador militar va haver de desistir d'enviar un comboi per la via, a petició de la mateixa empresa.

Ignorem si en la resta de línies hi hagueren contactes. Segons el Capità General següent, Rafael Izquierdo, ell mateix es va encarregar d'arreglar un conveni amb la línia de França, que la col·locava en una situació semblant a la de les altres línies. Entre novembre de 1873 i maig de 1874 la via va deixar de funcionar. El servei no es restabliria amb completa normalitat fins el 26 d'abril de 1875. Això no vol dir que Izquierdo estigués molt satisfet amb la política seguida pels seus antecessors. Ben al contrari, va criticar obertament Martínez de Campos per facilitar uns convenis que beneficiaven per damunt de tot a l'enemic. La caiguda del prestigi del Govern la va voler recuperar amb decisió. Després que els voluntaris liberals de Vilafranca del Penedès haguessin deixat les seves armes, els carlins van permetre la circulació dels trens entre Barcelona i aquesta localitat. Aquest senyal d'autoritat amb el qual actuaven, rebaixava naturalment la pròpia del Capità General. Aleshores va ser quan va prohibir que els trens arribessin més enllà de Martorell, per treure importància a la repercussió de l'ordre carlina ⁽⁵¹⁵⁾.

La situació la resta de 1874 no va canviar gaire. En una ocasió, el governador militar de Lleida va deixar sorpresos als habitants de Tàrraga. Bocabadats, el van veure venir en tren, després d'haver fet fora maquinistes i fogoners perquè s'havien negat a conduir la màquina. Però, com hem comentat abans, a partir de novembre la companyia havia restablert el servei gràcies a un nou conveni amb la Diputació carlina. En aquest context advers, el governador militar de Lleida no tenia un mitjà clar per a enviar la correspondència diària a Barcelona. Els conductors del tren li negaven portar cap plec oficial i, per aquesta raó, no es podia comunicar amb el Capità General per escrit. L'única solució va ser fer-ho d'amagat. Li va proposar introduir les seves

⁵¹⁴ Carta datada el 16 de setembre de 1873, al santuari de Pinós (Solsonès). En el plec de cartes agafades i en poder del Capità General Turón. S.H.M., 2-4, lligall 84. Pot ser el conveni no es va mantenir gaire temps. Rafael Tristany tornava a amenaçar des d'Olot, per l'ús del ferro-carril que feien els "cipayos" de la província de Tarragona. Amb un ban datat el 5 de juliol de 1874, va prohibir la circulació de la via fèrria de Tarragona a Barcelona. Joaquím de BOLOS, *La guerra civil...op.cit.*, pàgs. 126-127.

⁵¹⁵ Carta de Rafael Izquierdo al Ministre de la Guerra, Barcelona 29 de març de 1874. S.H.M., 2-4, lligall 84.

cartes “en cajas o bultos, del mismo modo que cualesquiera otras mercancías o bultos de comercio, con cuyo simulado medio tendremos la inmensa ventaja de remitir y recibir nuestras correspondencias, sin más retardo (sic) que en los tiempos normales...” (516). No deixa de sorprendre el seu to derrotista, i els problemes dels representants de l'Estat amb les empreses ferroviàries.

¿Quines solucions es van buscar en l'afer de les comunicacions? Una sortida parcial va ser la recuperació de les torres de telègrafs òptics, quan poc temps abans bona part havien estat destruïdes. La iniciativa va tenir lloc en el govern militar de Tarragona al llarg de 1874, acompanyant les obres de fortificació de moltes capitals de partit judicial i altres poblacions estratègiques. Un altre sistema emprat en aquest territori van ser els senyals fets amb llums de bengales, que servien per a indicar en quin punt estava situat l'enemic (517). En moments com aquests, el conegut periodista Camil Fabra va organitzar un servei de coloms missatgers que, en poc més d'una hora, podien traslladar un part de Barcelona a la Seu d'Urgell.

Des del punt de vista civil, la capital de Catalunya va quedar intermitentment incomunicada amb l'exterior més d'una vegada. La situació va generar el normal nerviosisme entre aquells que pels seus negocis i assumptes privats, havien de mantenir un contacte estret amb València, Madrid o altres ciutats de la península. L'agost de 1873 va ser un d'aquells moments en els quals es van exasperar els ànims. Feia 7 o 8 dies que no es rebia correu de Madrid. L'articulista de *La Independencia* comentava exaltat: “Verdaderamente, sólo en el Congo puede suceder lo que con harta frecuencia viene pasando en la *segunda capital* (en l'original) de España”. La queixa no només es llançava contra el carlisme, sinó sobretot contra la desídia i la ineptitud dels funcionaris de l'Estat, “en un ramo que es quizá de los más importantes de la administración pública, para colocarnos con razón al nivel de la más salvaje y atrasada de las comarcas conocidas” (518).

Un any després, la comunicació es tallava de tant en tant. Quatre dies el mes d'agost, sis el mes d'octubre, Barcelona semblava “un oasis en medio del desierto, a donde sólo de tiempo en tiempo arriba una caravana que da noticias de lo que pasa en el resto del mundo”. Les solucions donades en el camp civil a aquests problemes es van canalitzar amb l'establiment d'una línia de vapors entre Barcelona, Tarragona i

516 Cartes del Governador Militar de Lleida al Ministre de la Guerra, 6 de març i 20 de novembre de 1874. S.H.M., 2-4, lligalls 85-86.

517 Sobre els llums de bengales, “Nota para señales con luces bengalas para el E.S. Brigadier Comandante General”, signat a Valls, el comandant del regiment de Ceuta, Alejandro Picazo, Valls, 7 de maig de 1874. R.A.H., Fons A. Pirala, lligall 9/6882.

518 Articles apareguts a *La Independencia*, Barcelona, núms. 1661 i 1662, del 22 i 23 d'agost de 1873. Al periodista li semblava mentida que Barcelona estigués incomunicada, quan cap esquadra en bloquejava el port.

València. Les primeres temptatives les va fer un servei de llaüts que connectaven Vilanova i la Geltrú amb la capital catalana. Posteriorment, l'agost de 1874, el vapor "Victòria" va enllaçar Tarragona i Barcelona, amb escales a Sitges i Vilanova. La travessia era molt ràpida, pràcticament es feia en 5 hores.

El viatge cap a València era més complicat, i per causa de la interrupció de les línies, era l'única forma de connectar amb Madrid. Això sempre i quan el ferro-carril no sofrís atemptats, com el comès pel cabdill Lozano en la província d'Albacete. Altres ciutats, com ara Girona, rebien el correu a través del servei de vapors, que també transportava tropes quan era necessari. En canvi, Lleida, va patir retards extraordinaris. Per a rebre una carta des de Tarragona, passaven fins a 12 dies fins que no es rebia en la capital del Segre. La carta havia de fer tot un periple, passant primer de Tarragona a Barcelona per ferro-carril, de Barcelona a València per vaixell, de València a Madrid de nou per tren i, per últim, de Madrid a Lleida, per la via fèrria de Saragossa (519).

En conclusió, la paralització del ferro-carril, el telègraf i la comunicació per mitjà de "peatons" i diligències, va comportar tot un seguit d'efectes d'enorme transcendència. Va permetre dislocar la cadena d'ordres entre els comandaments militars, els va entorpir i alentir com si es tractés una de les tradicionals guerres viscudes amb anterioritat. De major abast encara, va mantenir relativament aïllat el territori dominat pel carlisme, en impossibilitar que arribessin les comunicacions de l'administració dels governs liberals. Durant molt de temps, anys inclús, desenes i centenars de pobles van desconèixer les ordres contingudes en els *Boletines Oficiales de la Provincia*. L'eficàcia del carlisme, en contrast amb el fracàs de les mesures dictades pels governs, va poder contribuir a aprofundir la imatge negativa que de per si es tenia de l'Administració. La dimensió de la desarticulació de les comunicacions va ser de tal magnitud, que la confiança dipositada en els governs va resultar seriosament tocada. Com veurem en les pàgines següents, més que un col.lapse de l'administració, durant la darrera carlinada una part de Catalunya va viure un autèntic col.lapse de l'Estat.

Una altra peça fonamental en el domini carlí, a més de l'anterior, va ser l'ús de la violència física contra autoritats i individus d'opinió liberal. Calia assegurar de seguida l'obediència d'ajuntaments i dependents municipals. Els alcaldes i els funcionaris, no podien continuar essent els apèndixs de les ordres dels Capitans Generals i dels Governadors Civils. Si reclutaven quintos, si informaven a les columnes o pagaven les seves contribucions a l'Estat, la insurrecció carlina fracassaria tard o d'hora. El carlisme s'ho plantejà com una qüestió de pura supervivència. Per això calia

519 Diverses notícies a *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 382, 20 d'agost de 1874, i *La Independencia*, Barcelona, núms. 2163 (29/5/1874), 2254 (7/8/74), i 2393 (22/10/1874), art. "El servicio de Correos", que acabava, en to queixós: "¿Quien ignora en España que en Madrid no hay quien oiga los lamentos de las provincias?".

TAULA N° XVIII

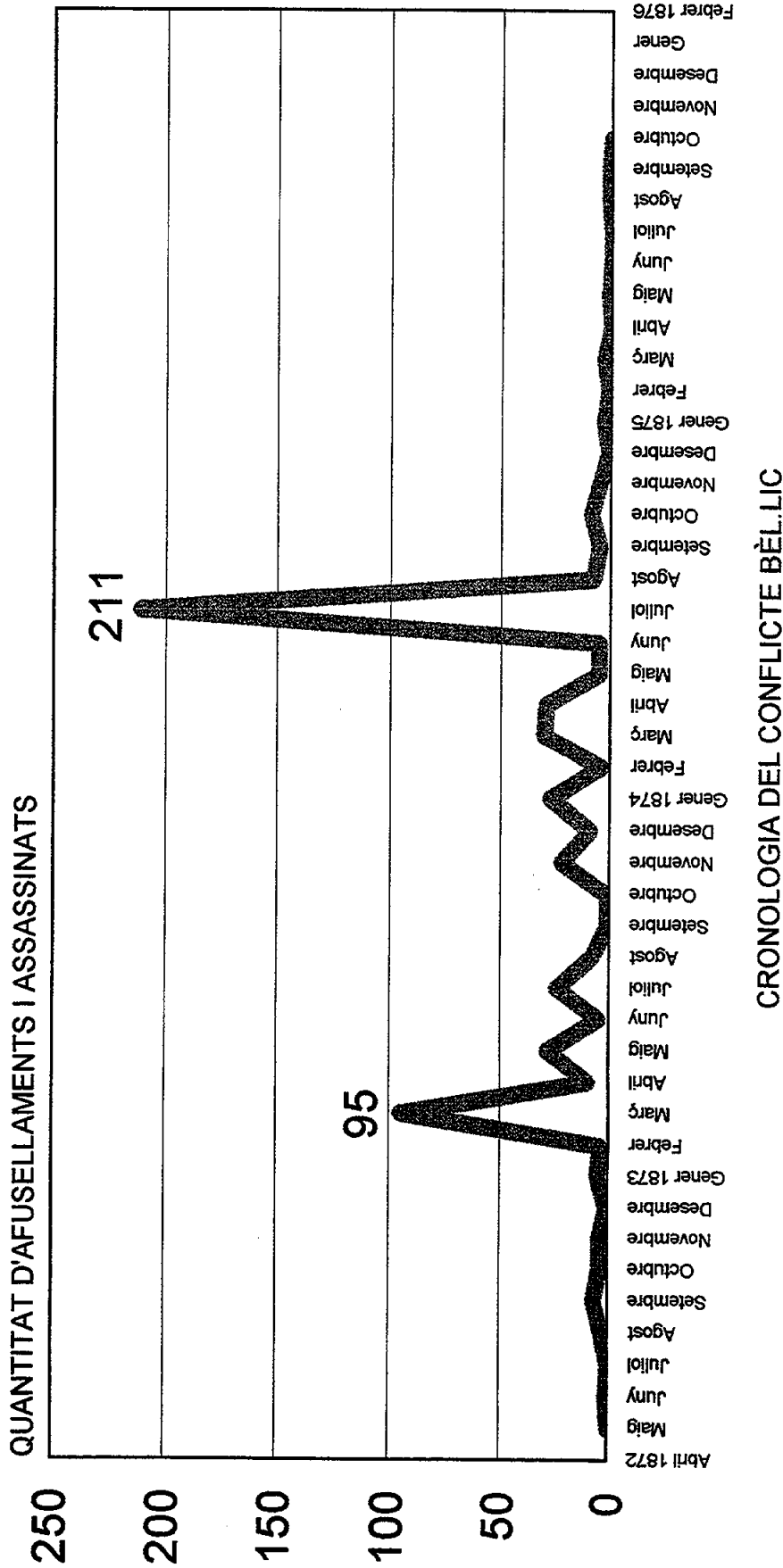
LA VIOLÈNCIA CARLINA: AFUSELLAMENTS I ASSASSINATS COMESOS PELS CARLINS DURANT LA TERCERA GUERRA CARLINA A CATALUNYA, 1872-1875.

TIPOLOGIA DE LA VIOLÈNCIA	Nº D'ACTES COMESOS
CONTRA VOLUNTARIS LOCALS	222
CONTRA COS CARABINERS	90
CONTRA SOLDATS GOVERNAMENTALS	141
CONTRA CIVILS/PAISANS	156
CONTRA CARLINS (per furts, malifetes, desertors,...)	20
Total	629
CARLINS AFUSELLATS/ASSASSINATS PEL GOVERN	78
REPUBLICANS FEDERALS AFUSELLATS PEL GOVERN	35

Font: Elaboració pròpia

GRÀFIC N° V

LA VIOLÈNCIA CARLINA: AFUSELLAMENTS I ASSASSINATS COMESOS PELS CARLINS DURANT LA TERCERA GUERRA CARLINA A CATALUNYA, 1872-1875

■ AFUSELLAMENTS I ASSASSINATS

Font: Elaboració pròpia

fer-se obeir d'immediat. D'entrada, el mètode utilitzat no va ser el convenciment o la persuassió política, sinó l'amenaça més contundent de totes, la pena de mort. Així s'evitava haver de fer distincions entre els elements afins, i aquells altres que es resistien obertament.

Una de les característiques que va revertir la violència carlina de la darrera guerra, va ser l'alt nombre de morts per afusellament. El nombre total aproximat de morts per afusellament i assassinat a Catalunya va ser de 742. D'entre aquests, 629 comesos pels carlins, i 133 per les tropes governamentals i els voluntaris liberals locals (Vegeu taula núm. XVIII, i Apèndix núm. VI). L'apartat de soldats i carrabiners morts va ser més superior que cap altre, uns 313, i producte de poques execucions. En concret, pertanyen als afusellaments massius realitzats a Ripoll i a Llaés, on al llarg de 1874 van morir 193 individus.

La més gran de les execucions va tenir lloc el 17 de juliol de 1874 a Llaés, contra 118 soldats presoners de la columna Nouvilas ⁽⁵²⁰⁾. Malgrat les evidències, la violència física carlina va estar dirigida prioritàriament contra el voluntariat liberal, com ho palesa el continu degoteig de morts ocorregudes durant el conflicte. Els afusellaments en massa van ser una excepció, van predominar els petits assassinats i aparicions sobtades de cadàvers enmig del bosc, o en una cruïlla de camins. Un altre gran massacre va ser la feta a Sant Julià de Cerdanyola, on van ser morts 73 milicians de Berga i Barcelona. D'igual manera que en el Nord, els voluntaris van ser titllats de "cipayos", aprofitant la interpretació despectiva feta a l'occident europeu, de la revolta sipaia anti-britànica. La imatge en negatiu del voluntari liberal tenia el seu revers. Les ordres i bans dels dirigents carlins adreçats a l'exèrcit governamental, van mostrar una singular predilecció vers el soldat regular, considerat com "el verdadero soldado español".

Una violència que va assolir les majors quotes entre març de 1873 i octubre de 1874, precisament quan el carlisme armat català estava enregistrant el seu període de major domini i influència sobre el territori (Gràfic núm. V). En aquests moments, els del període republicà, el carlisme català superava el simple estadi d'acció *versus* repressió amb el seu enemic, per tal de presentar-se com a una sèria alternativa de domini. S'hi jugava ser reconegut com a autoritat legítima. Així, en àmplies zones de la Catalunya interior, estava essent considerat com el detenedor més creïble i terrible de l'ús de la de la violència. Una mostra, aleshores, de la força que havia adquirit la insurrecció i de la incapacitat dels governs liberals i republicans per a reduir-la.

Altres poblacions especialment afectades per afusellaments massius van ser

⁵²⁰ Vegeu José de CAPDEVILA, *Opúsculo en honor de los 118 Gefes, Oficiales y Soldados procedentes de la columna Nouvilas fusilados en 17 de Julio de 1874*, Imprenta Ramon Bonet, Ripoll 1891, 32 pàgs. L'autor era redactor de *El Independiente*, i ho va escriure amb motiu de la inauguració del mausuleu erigit en honor dels morts. També, mig novel·lat, Juan BOTELLA i CARBONELL, *El drama de San Juan de las Abadesas (El fusilamiento de los prisioneros de Olot)*, Imp. de Juan Oliveras, Barcelona 1877.

les següents: Vallfogona de Ripollès (18 morts), Sant Antoni de Vilamajor (19), Sanaüja (20), Besalú (30), el Brull (16), i Alforja (29), la major part de tots ells voluntaris de cadascun dels pobles. Des del punt de vista territorial, doncs, la violència més convincent, l'afusellament, es va practicar en 93 poblacions de tot el país. Preferentment en el Ripollès (236 morts), la Garrotxa (54), el Berguedà (78), el Baix Camp (43), i el Vallès Oriental (25) (vegeu mapa núm. VII). Una violència que va seguir bàsicament l'àrea implicada en la guerra, zones properes als dipòsits de presoners i on es disputava l'autoritat amb els governs liberals

Pel que fa a les víctimes civils, hi predominen els propietaris liberals, els espies, els desertors, i alguns dirigents republicans assassinats com els de Sant Feliu de Pallerols i Sant Pere d'Ossor. Es tractava ara d'una violència seleccionada, como la que en sentit invers es va practicar contra el carlisme. A tall d'exemple, el maig de 1874 es va matar Salvador Vidal, diputat provincial liberal per Ulldecona, una població amb una antiga tradició carlina. El mes d'octubre següent, foren assassinats tres republicans a l'Armentera per manifestar públicament les seves idees. Un any abans, l'octubre de 1873, les tropes de Francesc Savalls detenien a l'Agullana un paisà per culpa de portar un gorro frigi. Seguint amb la relació, un cop van entrar a la Seu d'Urgell, l'agost de 1874, va ser afusellat l'exalcalde liberal Martí del Silvestre, i el capità del cos de voluntaris liberals locals.

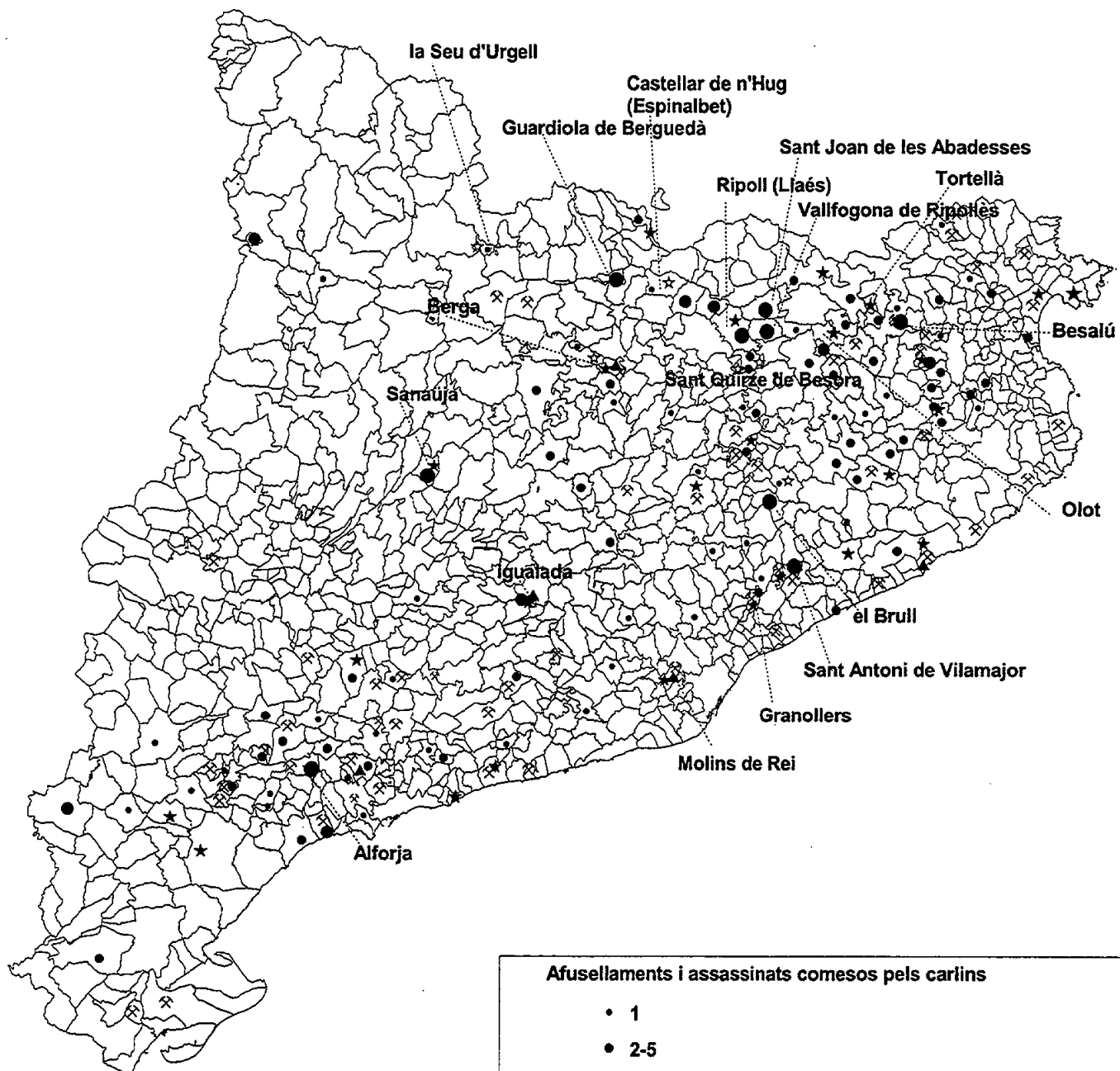
El "terror blanc" es duia a terme també en zones de fort domini social del carlisme. Així, al terme de Sant Hilari Sacalm, fou assassinat l'octubre de 1872 el propietari del mas Serrallonga de Querós, descendent històric del famós Joan Sala. Hom se'l va trobar mort abandonat en la muntanya, i hom va sospitar que el fet havia ocorregut arran de les disputes amb el rector local. Es tractava, segons les cròniques: "del único payés liberal de estas montañas" (521). D'altra banda, són nombrosos els assassinats comesos per desobeir els bloquejos en poblacions com Bescanó, Cardona, Ridaura, Figueres o la Vall den Bas. No manquen els acusats d'espionatge, els cadàvers dels quals apareixien a Lladó, Mieres, Prades, Castellvell (Tarragona), amb un tros de paper acusatori i revelador: "muerto por espía", altres "por insubordinado y ladrón". L'estiu de 1873 va ser afusellat un espia a Casserres per voler enverinar a D. Alfonso i D. Blanca. Poc després, els trabucaires de Savalls, la seva petita guàrdia pretoriana, va liquidar a Manlleu un presumpte traïdor que volia matar al cabdill, utilitzant la pròpia navalla del malaguanyat.

En altres moments, va ser la mateixa població la que, amb el seu comportament, sembla haver participat en el fenomen de la violència. Joan Mañé i Flaquer va denunciar el fanatisme dels muntanyesos pel paisatge desolador aparegut després d'una batalla: "merodeadores cobardes, que no suelen formar parte en la acción, iban registrando los bolsillos de los muertos", amb la col·laboració de "paisanos y ¡hasta mujeres! de pueblos y caseríos inmediatos, se entregaron al

⁵²¹ Vegeu La Independencia, Barcelona, núm. 1.100, de 8 d'octubre de 1872.

VIOLENCIA CARLINA I GUERRA CIVIL, 1872-1876

Mapa núm. VII

Afusellaments i assassinats comesos pels carlins

- 1
- 2-5
- 6-15
- 16 o més

★ Poblacions que pateixen incendis comesos pels carlins

☆ Poblacions que pateixen incendis comesos per liberals i republicans

✎ Destrucció de locals d'associacions polítiques i socials

✕ Saquejos, sabotatges i violències personals

Font: Elaboració pròpia

0 50 Kilometers

saqueo, haciendo gran provisión de pan, mantas, y otras prendas de vestuario" (522). Fins a quin punt aquesta violència col·lectiva va estar estesa, és molt aviat per a dir-ho. Els testimonis ens indiquen participacions molt localitzades i puntuals.

Un dels grans protagonistes de la violència, no pas l'únic, va ser Francesc Savalls. Aquest va ser el principal responsable dels afusellaments carlins. Savalls es va justificar argumentant que es tractava de mesures compensatòries enfront les anteriors agressions liberals. En el cas de Berga, la mort dels voluntaris del batalló franc i locals de la població, la va disculpar per les suposades malifetes que aquests havien comès contra els carlins bergadans; pel que fa als assassinats de Llaés, van ser una resposta conscient a les violències comeses prèviament a Riudaura, la Pinya i Malloí. El cert és que en els llocs on va intervenir directament Savalls, o a través de la mediació dels seus homes de confiança, és on van tenir lloc la majoria de les desgràcies. Així, si separem les morts auspiciades pel gironí, directament o no, la quantitat s'eleva a 429 finats, un 70% respecte del total. El cabdill de La Pera, localitat del seu naixement, va passar de ser un líder actiu i mimat, a ser considerat un dèspota i un sanguinari pels seus propis correligionaris (523).

La violència política del carlisme va aparèixer també fortament ideologitzada. El carlisme es va voler presentar com el braç armat del catolicisme. L'origen d'aquesta posició es troba en la mobilització dels sectors catòlics que el carlisme va capitalitzar durant els anys anteriors a la guerra, i que en bona part va servir per a catapultar-lo electoralment. Ara bé, el carlisme també va voler ser considerat com el màxim garant de l'ordre social, enfront qualsevol veleïtat revolucionària. Aquests dos paràmetres, el catòlic i el de l'ordre, van influir poderosament en el tipus de violència desenvolupada al llarg de la contesa bèl·lica.

Com a conseqüència d'aquesta política, es van generalitzar tota una sèrie d'atemptats que reforçaven la seva identitat ideològica catòlica. L'acte més emblemàtic va ser el dels incendis dels registres civils, símbol màxim del matrimoni civil i de la llibertat religiosa del règim de la Gloriosa. Els primers registres cremats sobre els quals tenim notícia són els de Castelló d'Empúries, el gener de 1873, i els de Sort i la Pobla de Segur, el març, i Arbeca, Flix, Cervià i Sant Grerori, el mes d'abril. En aquesta darrera població del Gironès, van cremar també papers de l'ajuntament i del jutjat municipal en una foguera que durà tot un dia.

Durant l'estiu del primer any republicà, aquesta purificació moral va rebre un

⁵²² Testimoni recollit a C.E.M.E., *Narración militar*, op. cit., vol. X, pàgs. 293.

⁵²³ Una mostra en la publicística de la imatge de Savalls a *El Terror de la montaña, o Historia del famoso cabecilla carlista D. Francisco Saballs*, Imp. Juanelo, Madrid 1884, pàgs. 32. No deixar de ser significatiu que un jove gadità, en assabentar-se que podia anar quintat a Catalunya, no va voler-hi anar, per trobar-se allà Savalls. La seva aurèola va arribar de seguit a tot Espanya. José Ma. PUELLES Y CENTENO, *Recuerdos de mi juventud*, Alvarez, Cádiz 1907, 229-230.

fort impuls de la mà d'alguns capitosts, convertits en veritables especialistes de la neteja. És el cas de Martí Miret, Joan Baró, i el capellà de Flix. Va ser Rafael Tristany el que va ordenar oficialment la destrucció de tota la documentació. El 21 de desembre de 1873, des de la seva talaia de Pons (la Noguera), declarava que els registres eren una ofensa a la religió i les tradicions catòliques. Ordenà a tots els ajuntaments entregar els papers als comandants d'armes carlins més propers, els quals esperarien el moment oportú "para hacer la quema de una manera pública y ostensible" (524).

La violència política carlina rebia en aquest context una forta i sòlida justificació ideològica: la guerra es projectava des dels dirigents i creadors d'opinió com a una autèntica croada, com el primer pas per a la reconquesta catòlica a tot Europa. Tot acte violent venia sancionat i justificat com a un acte suprem de fe, amb la seguretat que qualsevol equivocació vindria compensada per la consecució d'un bé últim i sagrat. Ens ho diu un habitant d'un poble proper a Vic, Seva: "se ha hecho creer a la gente ignorante, que en tiempo de guerra todo estaba permitido, y que sobre todo los carlistas tenían amplio privilegio para cometer toda clase de excesos, yendo como van en defensa de la religión (...). Yo mismo he escuchado mas de una vez, tanta es la superstición, que cualquier pecado que cometiesen los carlistas al momento de hacerlo, ya los tenían perdonados por nuestro S.S. Padre Pío IX." (525).

El còmput total de registres civils cremats va ser de 140, almenys aquells que van aparèixer denunciats en la premsa i butlletins liberals (vegeu Taula núm. *). A la província de Barcelona, se'n van destruir 49, en la de Girona 34, en la de Lleida 30, i en la de Tarragona 27. Destaquen les comarques de tradició liberal i republicana: l'Empordà amb 18, l'Alt Penedès 9, el Vallès amb 10, el Baix Llobregat amb 7 i el Bages amb 8. En canvi, en comarques de sòlida tradició carlina, les notícies escassegen: l'Osona amb 6, la Garrotxa amb 5, i les Garrigues amb altres 6 (veure mapa núm. VIII).

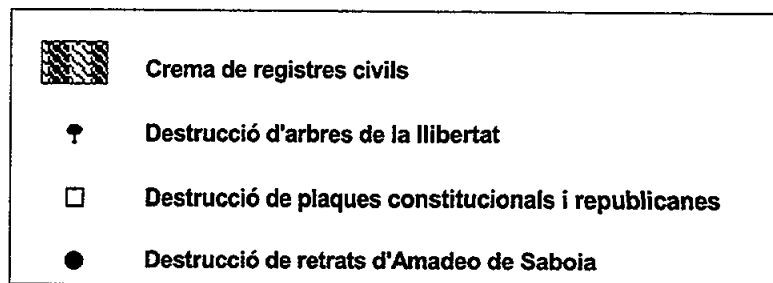
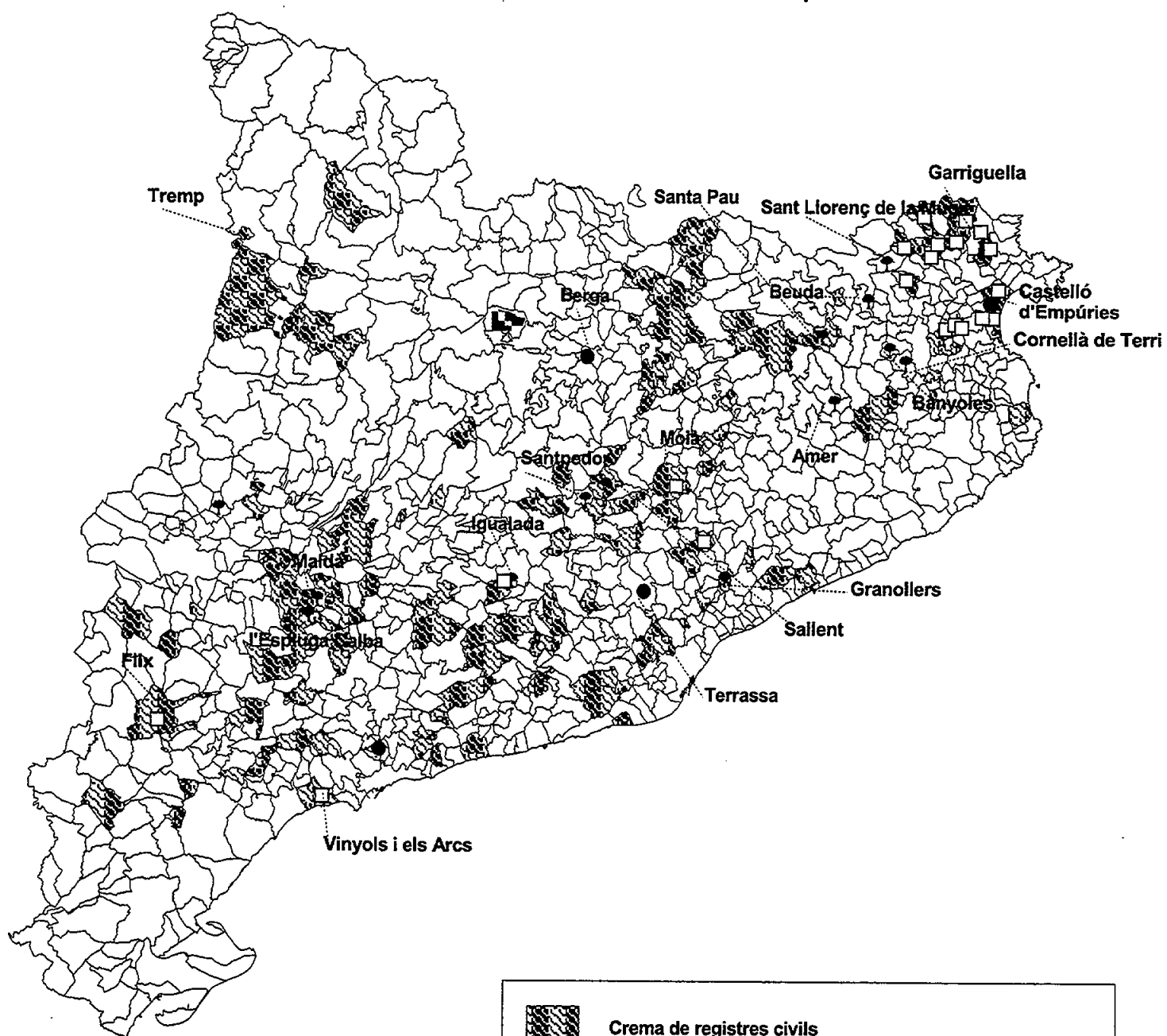
Sovint la crema servia per a desempellegar-se d'altres papers més comprometedors. A Sant Pere de Riudebitlles es va incendiar la documentació de la secretaria municipal, els comptes, els pressupostos i els repartiments. A Dosrius s'endugueren també la part judicial de l'arxiu. El mateix passà a la Pobla de Segur, Campdevàrol, Moià, Tremp, i Cambrils. De totes formes, l'incident més habitual que acompanyava la crema dels registres civils, no contemplat en el ban de Tristany, va ser la destrucció de tot el que tingués a veure amb les quintes: llistats, mesures, etc. Es van cremar papers de quintes a Molins de Rei, Lavid, Arenys de Mar, Sant Cugat

524 Rafael Tristany, cap interí de l'exèrcit de Catalunya, caserna general de Pons, 21 de desembre de 1873. A *El Estandarte Católico-Monárquico*, núm. 6, Campament carlí, 3 de gener de 1874.

525 Manuscrit inèdit de Jaume CAMPS BOFILL, 1742-1904, Seva, pág. 103. Memòries de l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona.

VIOLÈNCIA I IDEOLOGIA ANTI-LIBERAL, 1872-1876

Mapa núm. VIII

Font: Elaboració pròpia

0 50 Kilometers

del Vallès, Castellbisbal, Caldes de Montbui, Mollet, Aitona, el Montmell, el Vendrell, Vinebre i la Torre de l'Espanyol (vegeu Apèndix núm. VIII). D'entre tots els casos, probablement el més desgraciat va ser l'incendi de l'arxiu municipal de Granollers, a principi de 1875.

Per la seva banda, l'escrupulós capellà de Flix va dictar, el mes de gener de 1874, diversos bans en els quals obligava a les dones casades pel civil, del Perelló i de Tivenys, a pagar la multa de 20 pessetes. En cas contrari, les manaria rapar el cap, o que abandonessin immediatament als seus marits. La repressió a les dones acusades d'algun tipus de transgressió moral o, el que era pitjor, per dur algun part, va ser motiu suficient al llarg de la guerra per iniciar un cerimonial públic i macabre, consistent en insults, vint-i-cinc bastonades i tallada de cabell al ras. Una d'aquestes dones, Maria Pluvinat, va ser objecte d'aquest acte a Prats de Lluçanès.

Seguint en aquest itinerari per la violència desfermada pel carlisme, un capítol a part d'enorme valor polític va ser la destrucció de béns materials i simbòlics d'organitzacions polítiques rivals. Quan les circumstàncies bèl·liques ho van permetre, es van destruir locals i dependències associatives obreristes, pertanyents a formacions polítiques internacionalistes, republicanes i monàrquiques liberals. Van passar pel foc purificador els retrats d'Amadeu de Savoia dels centres liberals de Berga, Terrassa i Castelló d'Empúries. Es destruïren les plaques i làpides de la Constitució d'Igualada, Moià, Riells del Fai, i d'un bon grapat de pobles empordanesos, com ara La Jonquera, Darnius o Garriguella. A Vinyols i els Arcs, l'agost de 1873, van estripar la senyera del comitè republicà local, i esborrar la inscripció de la placa constitucional. A Molins de Rei, l'entrada de Savalls el 1875 va conduir a l'incendi del Centre i Cafè liberals. Una situació semblant per la qual travessà el Centre Liberal de Berga, saquejat el juliol de 1872, o el casino liberal de la Selva del Camp, tot just un any després.

Mereixen un capítol especial les destruccions de locals i associacions obreres. A Blanes, van saquejar el recinte de la federació local de l'A.I.T. Amb tot, la major part dels locals de l'organització, com ara els d'Olot o Manresa, van passar a millor vida per causa de les autoritats locals, sense la col·laboració del carlisme armat. La ciutat d'Igualada no va tenir la mateixa sort. L'incendi de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, una entitat reformista per a l'educació i formació dels treballadors, va deixar l'entitat completament destruïda.

Igualment d'espectacular va ser la crema i tala d'arbres de la llibertat. Aquests eren uns elements simbòlics procedents de la tradició republicana francesa, i integrats en la cultura política catalana a la segona meitat de segle. Els arbres van ser un dels primers objectes a despertar l'animadversió dels dirigents carlins. A Santa Pau (Garrotxa), el van tallar formant una gran creu en el mateix lloc que ocupava. A Banyoles, es va formar prèviament una processó amb torxes i ciris, i en el moment de tallar-lo, van entonar cançons, visques, i es també es ballà. Altres vegades l'acció encara era més contundent. A Sant Llorenç de la Muga el van cosir a punyalades i a

Sant Martí de Maldà el van arrencar de soca-arrel.

En la resta de casos hi calaven foc, com va succeir a Tremp, una mena d'aute de fe consumit amb l'arbre i portes tretes de diverses cases. El mateix Josep Estartús va recordar en les seves memòries un fet que li resultà desagradable. Trobant-se a Santa Pau l'estiu de 1872, va voler dur a terme el seu projecte de convertir l'arbre en una creu. Savalls, que es trobava en el lloc, el va criticar públicament dient que "él no cometería tales tonterías, porque respetaba y respetaría tales árboles". Quan Estartús va anar a amonestar-lo al seu allotjament, Savalls el tornà a contestar que "ni que se lo mandasen atentaría contra esos árboles, cuya significación mal interpretada y desvirtuada, constituía un atentado contra los principios de nuestra causa" (526). La rancúnia entre els dos cabdills, es va posar de manifest en un acte aparentment trivial, però que planteja interrogants sobre la personalitat política singular de Savalls.

Un altre apartat de la violència desfermada durant la guerra va ser l'incendi, el saqueig i la destrucció de béns i propietats dels oponents polítics. Fou habitual deixar fer als voluntaris, a l'entrada a les poblacions que havien ofert una forta resistència. De vegades, però, els incendis es provocaven per l'acció de l'artilleria que, en escàs nombre de peces, van arribar a posseir els carlins. D'entre els incendis importants sobresurt el de Tortellà (Garrotxa), l'agost de 1873. Aquesta població, lluny del que hom podria creure, no era una mena d'illot liberal en una comarca dominada pel carlisme. Prova d'això va ser que la repressió es concentrà en el personal liberal o republicà dels pobles de Sant Joan les Font, Sant Feliu de Pallerols, o Argelaguer.

Tampoc no cal oblidar el nucli liberal i obrerista de la ciutat d'Olot, i la l'ascendent del que era el seu alcalde, Joan Deu. Doncs bé, Tortellà va patir la ira carlina per l'activisme dels seus voluntaris, que interceptaven constantment les comunicacions dels seguidors de D. Carlos amb la frontera francesa. Després que els voluntaris parapetats en l'església no volguessin sortir, els carlins, i D. Blanca al capdavant, van manar incendiar tot el poble. Els fets, ocorreguts entre el 21 i 23 d'agost, van acabar de configurar el martiri republicà per la llibertat i contra el carlisme, després dels recents successos d'Igualada i la mort del brigadier Josep Cabrinetty (527).

Altres fets remarcables van ser l'incendi dels ajuntaments de Cardedeu, Tremp, Mora d'Ebre, i mobles i pertinences de les cases consistorials de Vic, Igualada,

526 Veure, de Josep ESTARTUS I AIGUABELLA, *Memòries i Documents...* op.cit., pàg. 21. Dins de l'habitació continuaren discutint. Estartús li digué que no sabia el que defensava, i que el seu concepte de l'honor era nul, "porque carecía de él".

527 En relació a Tortellà, el seu passat Matiner i el trasvàs republicà posterior, Josep CLARA, "Sobre la identitat dels matiners de les comarques del N.E. de Catalunya", a *Estudi General*, núm. 1, vol. I, (Girona 1981), pàgs. 1979-185.

Vendrell, i Sant Pere de Riudebitlles. La destrucció també va ser triada contra reconegudes personalitats liberals, o rics propietaris contraris a pagar la contribució. A Valls es va saquejar la casa de Josep Antoni Baldric, germà de l'antic Capità General, li cremaren els llibres de comerç i li robaren 5 mil duros. A Banyoles van fer foc a les propietats del cap liberal local Ametller. També, l'estiu de 1872, la partida del Bosch de Torregrasa va fer un robatori a la masia del conegut advocat i polític Joan Güell i Ferrer, en el terme del Montmell (Baix Penedès). Generalment l'animadversió es focalitzava contra el gran propietari liberal de la localitat. A Santa Coloma de Farners es cremà la gran casa pairal dels Farners, situada al bell mig de la plaça gran. A Moià s'incendià i saquejà la casa de Casimir Llobateres, i els danys van computar un valor de 52.350 pessetes.

Una vegada arribats aquí esdevé pertinent preguntar-nos si la violència política carlina fou una violència institucionalitzada, organitzada i controlada des de la direcció, si fou producte d'actes individuals, espontanis, o ambdues coses alhora. El resultat de la investigació sembla indicar que la violència, considerada com a un apèndix necessari per a l'execució d'ordres i per a l'obtenció del respecte necessari, va estar conscientment organitzada al llarg del conflicte bèl·lic. Tan sols cal fer un petit recordatori. El mateix Alfonso de Borbón, tot i les prevencions inicials, va institucionalitzar la destrucció dels ferro-carrils en prohibir la seva circulació si transportava tropes. En aquest sentit, va tenir un paper important en la legalització de la violència, l'acumulació de bans, circulars i ordres del dia carlines referents a l'administració i govern del territori. Evidentment, no n'hi havia prou amb neutralitzar militarment l'adversari. Es feia necessària l'advertència, l'amenaça i l'anunci de les disposicions emanades per autoritats militars de signe polític divers, carlines o liberals.

Així, la destrucció de registres civils va ser anunciada per Rafael Tristany, d'igual manera que la circulació de premsa liberal va ser feta per Savalls. El caràcter fragmentari de la jerarquia i de l'estructura d'ordres en un exèrcit de partides, va fer condicionar a la particular iniciativa política de cada capitost l'aplicació de tot el ventall de mesures coercitives. D'aquesta manera, mentre Martí Miret o el capellà de Prades s'entretien amb la destrucció de registres civils, Tristany apareixia destituïnt mestres i professors d'idees liberals, i Francesc Savalls i els seus homes eliminant físicament tot sospitós d'espionatge liberal.

Posteriorment, en un període més desenvolupat del conflicte, correspondria un intent de regulació dels mecanismes de control i de coerció polítics. A aquesta tasca es va dedicar, més aviat amb un èxit escàs, Alfonso de Borbón i el seu estat major. Va seguir aquest camí en els distints càrrecs que va ocupar, Rafael Tristany, així com la Diputació carlina de Sant Joan de les Abadesses. Amb el temps, es van anar superposant decrets, circulars i reglaments, anunciats en els ordres del dia i en les nombroses publicacions clandestines carlines.

En capítols següents analitzarem l'exercici del poder des d'una perspectiva més global, ajudats de les disposicions, els decrets i les pràctiques polítiques

desenvolupades pel poder carlí. Pel que fa als estudis fets en el País Basc, l'anàlisi de l'anomenat "Codi Penal de D. Carlos", realitzat per Julio MONTERO, permet de pensar que es tracta d'un text molt proper al codi penal de l'època moderada. Hauríem de disposar d'estudis sobre l'exercici de l'autoritat en matèries polítiques i culturals d'interès pel carlisme: delictes contra la propietat, immoralitat, blasfèmia...; d'aquesta manera podríem trobar elements comparatius definitoris entre els diversos carlismes peninsulars ⁽⁵²⁸⁾.

No seria del tot correcte oferir una imatge homogènia sobre l'oportunitat o no de la violència en el carlisme català, sobretot quan en l'evolució del moviment van ocupar una gran importància les divisions i enfrontaments interns. No ens referim als distints plantejaments existents sobre la conveniència o no de l'alternativa bèl·lica. En aquest punt, a l'alçada de 1873 o 1874, no hi havia lloc per a la discussió entre els antics neo-catòlics i l'arsenal de veterans. Situem les diferències en un altre plànol.

El més decisiu va ser la fractura creada entre la nova oficialitat carlina formada en les acadèmies i estats majors de l'exèrcit isabelí, i el conjunt de cabdills polititzats en el rosari de conflictes suscitats al llarg del segle. Per als primers, l'important era establir unes regles del joc formals, les de l'ordenança militar i la de la legalitat definida pel dret vigent. A més, calia tenir cura de no "espantar" aquells sectors socials amants de la pau social, impregnats de cultura econòmica liberal, però no del tot definits políticament. Per als cabdills, grans i petits, estretament vinculats amb la gran propietat carlina, la violència era una pràctica de justícia legítima, interpretada d'acord amb els dissenys de l'Església, on no hi havia lloc per a mitges tintes. La violència en el marc local havia de tenir així un caràcter forçosament intransigent. En les petites poblacions, en un espai social de dimensions reduïdes, la violència havia de ser particular, esdevenia una qüestió de mera supervivència, o un o altre. Una vegada s'havia alterat l'ordre polític, no hi havia espai per a la reconciliació. Per aquesta raó, els subjectes principals de la seva repressió van ser els oficials sipais, els propietaris antagonistes, i els representants de l'administració de l'Estat.

Per acabar amb aquesta aproximació a la violència política carlista, tal vegada seria útil continuar reflexionant sobre l'existència o no d'una violència reaccionària específica, comparable amb la resta de moviments contrarevolucionaris europeus. Una violència, la fenomenologia de la qual va ser distinta en el transcurs de les guerres civils, donat que diferents eren les societats i els conflictes que la van produir. Podem dir que les places dels pobles, van ser en tant que espais insurreccionals pels carlistes, el que les places d'armes foren per als pronunciaments liberals. En aquest sentit

⁵²⁸ Pel que fa a les disposicions emanades per l'administració carlina en el nord, el treball més complet és el de Julio MONTERO DIAZ, *El Estado carlista...*, op. cit., pàgs. 78-80. Una altra obra interessant és la de Rosa Ma. LAZARO TORRES, *La otra cara del carlismo vasconavarro (Vizcaya bajo los carlistas, 1833-1839)*, Mira Editores, Saragossa 1991., cap. II, "La Administración Carlista", pàgs. 31-76.

caldria interrogar-se sobre les causes de la intermitència insurreccional carlina, per l'ús continuat de l'aixecament de partides. ¿Per què a Catalunya i no en altres zones les conspiracions sembla que van trobar un major ressò i continuïtat? Resulta evident que en la darrera guerra, els pobles van actuar amb els ensenyaments rebuts dels conflictes anteriors, com ho mostra la tècnica dels segrestaments per a obtenir contribucions.

Tal vegada fóra pertinent demanar-nos sobre la formació i desenvolupament d'una cultura insurreccionalista en la Catalunya i l'Espanya del vuit-cents. Totes les dades ens indiquen que es va formar una cultura bèl·lica carlina, però ignorem encara els seus límits precisos i la seva evolució al llarg del segle. Tampoc no sabem en quina mesura van poder aprendre els dirigents carlins de la primera fornada respecte la Guerra del Francès; en la meua opinió, una experiència fonamental, que requeriria el conreu d'estudis des de la perspectiva de la llarga durada.

¿Quines experiències i pràctiques es van acumular en els dos bàndols, i quines es van bandejar?. En aquest sentit guarda una especial importància la gestió de la memòria, l'aprenentatge sobre les formes d'aplicació i justificació de la violència. Aquestes es deurién fer a través de l'experiència viscuda en les partides, i en el callu de la llar o la taverna, en els relats que de les facècies feien els veterans als més joves. En bona part, l'acció política també va dependre de com aquesta era percebuda. La seva representació, a través de les imatges que en proporcionaven els mecanismes de comunicació cultural, podien acabar per crear una nova realitat. Ens explicarem. Les poblacions de tradició liberal com Moià i de Ripoll, que tant van patir per la política de terra cremada del Comte d'Espanya, van poder actuar mediatitzades pel seu record. Van actuar amb suma prudència davant les autoritats carlines, probablement d'una manera similar al comportament adoptat pels habitants de Berga i de Solsona en sentit contrari. No va ser casual que Ripoll i Moià es mantinguessin obertes una part de la guerra, sense a penes una activitat remarcable contra els seguidors de D. Carlos.

De la mateixa manera, la "batalla de les imatges" la va perdre el carlisme en les grans ciutats i nuclis de població. Carles VIIè va ser caricaturitzat a la premsa amb el seu típic llavi inferior caigut, i al costat del "moro Bou-Hamema", una mena "d'alter ego" del pretendent, de clares connotacions racistes. L'escena descrivia, darrera de la seva imatge quixotesca, l'incendi de Tortellà i de Cuenca, mentre una mare desconsolada recollia el pobre fill mort en els seus braços. Figures de trens descarrilats, i Savalls amb una teia encesa i una ampolla de petroli a les mans. No ho oblidem, el petroli, símbol en negatiu de la Commune. Aquesta era una imatge qualsevol de les representades en l'abundant premsa satírica de l'època.

En definitiva, no sabem en quina mesura es van mitigar o transformar les explosions de violència al tombant dels segles XIX i XX. ¿Quines noves formes va revestir? Al costat de la progressiva monopolització de la violència per part de l'Estat, i l'adopció de nous ressorts repressius, caldria aprofundir en l'empresa

d'aculturització i socialització cívica que va acompanyar el procés de formació de la societat de masses. És a dir, la creació d'espais potencialment neutralitzadors, dissipadors de l'amenaça del conflicte social, com ara l'esport. Amb tot, l'evolució posterior de la història catalana i espanyola, l'enorme conflictivitat social de principi de segle XX, i l'esclat de la guerra civil el 1936, no semblen indicar una línia i progressiva minva de la violència política. Ben al contrari. Això sí, en contextos i modalitats ben diferents ⁽⁵²⁹⁾.

8.1. 2. La violència governamental i liberal.

En el procés de formació i consolidació de l'Estat liberal, l'exèrcit va jugar un paper capital com a garant de l'ordre polític. Normalment, en temps de pau, aquesta institució estava habituada a utilitzar mètodes expeditius i violents per a ser obeïda. L'extrema conflictivitat de la societat catalana, havia conferit un gran protagonisme a aquest, com per exemple amb els problemes del reclutament i la contribució dels consums. Catalunya era, en aquest sentit, una "província" en permanent estat d'alerta. Conspiracions polítiques, repressió dels sectors democràtics i obreristes, insurreccionalisme carlí, tot passava pel despatx de Capitanía. Però en aquest plantejament manca per assenyalar un aspecte important. L'administració central a Catalunya era molt fràgil. Una guerra la podia fer entrar en un ràpid i greu procés d'erosió. En aquest context, doncs, l'Exèrcit va assumir encara més el seu paper dirigent, el de ser la columna vertebral de l'Estat. I per a fer-ho no va dubtar en emprar mètodes violents amb persones i institucions ⁽⁵³⁰⁾.

Per totes aquestes raons, l'exèrcit governamental i, de vegades, també les forces de voluntaris liberals locals, no només es van dedicar a perseguir carlins, sinó també a acompanyar els recaptadors de contribucions, reclutar quintos, i depositar i nomenar nous ajuntaments. Anem a veure, pam a pam, com actuà el fenomen de la violència a través d'aquests problemes. Un d'ells fou el de l'odiat "impost de sang", les quintes. Aquesta va ser una de les qüestions que més legitimitat i simpatia populars

⁵²⁹ Participem de l'ampliació dels horitzons que sobre l'anàlisi de la violència ha exposat Yves DELOYE i Ollivier IHL, a "La civilité électorale: vote et forclusions de la violence en France, a Philippe BRAUD (Dir.), *La violence politique dans les démocraties occidentales*, L'Harmattan, Paris 1993, pàgs. 75-96. Malgrat això, no compartim la seva visió línia de la disminució de la violència en el trànsit al segle XX. CITAR UCELAY

⁵³⁰ Una important línia de treball a Manuel RISQUES CORBELLÀ, "La subordinació política de l'autoritat civil al Capità General. Barcelona 1844-1868", a DD.AA. *Exèrcit i Societat a la Catalunya Contemporània*, Quaderns del Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona 1995, pàgs. 39-59. Del mateix autor, *El govern civil de Barcelona al segle XIX*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1995. Estimulants hipòtesis a Josep Maria FRADERA, "Entre progressistes i moderats: la diputació de 1840-1868", a Borja DE RIQUER (Dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. I, Barcelona 1897, pàgs. 104-141.

va restar a la institució militar. La guerra carlina va amagar també una “guerra per les quintes”. A cada crida, a cada recluta, el carlisme i l'exèrcit regular van lluitar per a fer-se amb els serveis de milers de joves. Certament, l'augment de pròfugs i de desertors, va permetre als seguidors de D. Carlos engruixir els seus batallons; també, però, la guerra va permetre l'aparició d'una “terra de ningú”, una situació d'indefinició, aprofitada per molts joves per a escapolir-se de qualsevol participació en els dos bàndols.

En efecte, l'escàs nombre d'individus entrats en les caixes de recluta, fou una de les situacions més repetides i que més violència va desfermar per part de les autoritats militars. Quan els mossos no entraven en caixa o ni tan sols se celebrava el sorteig, les tropes no van dubtar en empresonar als germans o als pares dels joves, com va succeir a Vilafranca i Mataró, o als mateixos alcaldes per no complir la llei. Tanmateix, els ajuntaments de Rodonyà i d'Aiguamúrcia van ser multats amb 5 mil pessetes, el novembre de 1874, per no haver presentat cap mosso els respectius cups. La major part d'aquestes mesures van començar a ser preses, per tant, a la segona meitat d'aquell any. A Reus, la ronda liberal, a més de detenir al capellà de les Borges del Camp, es va endur alguns pares dels mossos de la darrera reserva (agost de 1874).

Moltes famílies es van trobar al bell mig d'un foc entrecreuat: els carlins, que volien impedir la quinta i incorporar els joves a les seves fileres, i l'exèrcit, utilitzant tot el rigor possible, quan veia perillar la seva autoritat. El que afeblia un, enfortia l'altre, tot i que molts joves no van anar ni amb els carlins ni amb el Govern, i romanien ocults amb l'ajut dels seus parents. Alguns pobles patiren aquesta “esquizofrènia”, per culpa de qüestions ben diverses. L'ajuntament de Cabacés (Priorat), va ser suspès el gener de 1873 per no auxiliar la columna i donar les contribucions als carlins. Poc abans, la malhaurada població havia patit també un segrestament pels carlins.

També l'alcalde de Sant Antoni de Vilamajor va ser amenaçat pel governador civil de Barcelona que si no pagava els impostos endarrerits, hauria de fer-se càrrec del cost de la força armada encarregada de cobrar als morosos. Tristeses del destí, en aquest mateix poble tindria lloc posteriorment l'afusellament d'un grup de voluntaris liberals, comès ara per grups carlins. Ara bé, sempre podia donar-se el cas de l'ajuntament de Sant Boi de Llobregat, pres el mes de setembre per no haver realitzat la quinta, sense necessitat “que ocorriera nada notable”, és a dir, sense rebre gairebé pressió per part dels carlins.

De fet, la guerra va agreujar les relacions de per sí dolentes entre la institució castrense i la població. Una relació molt deteriorada anys abans, bàsicament per la manca de pagament per part de l'exèrcit dels subministraments fets pels pobles. El 1869 diversos ajuntaments de la província de Barcelona, van protestar davant l'administració econòmica de la Diputació, per tal que l'Exèrcit resolgués els seus deutes. És el cas dels ajuntaments de Granollers, el de Berga, Sant Feliu de Torelló, o el d'Esparaguera. Una vegada la raó era que el forner no havia cobrat el pa donat a

la tropa, un altre el malestar creixent dels habitants, que no podien aguantar la pressió dels militars. Esparaguerra, en el seu cas, va fer notar que la seva tresoreria estava esgotada, i que feia tres mesos que reclamava el pagament de 35.000 rals per subministraments a les tropes. La seva posició geogràfica, la feia punt d'etapa per les forces que transitaven el territori. Per aquestes raons, va dir a la Diputació que si es presentava el recaptador de contribucions, el consistori no li donaria autorització per a la recaptació ⁽⁵³¹⁾.

Una altra font de conflicte va ser la crítica feta, des d'instàncies populars, als caps militars, per causa de la inoperància i escassa efectivitat demostrada en la persecució de les partides. En canvi, des de Capitania es va tenir també molt poca confiança respecte les forces de voluntaris liberals i republicans. Una prevenció causada per motius tàctics, ja que l'exèrcit va ser reaci a armar petits destacaments, indefensos enfront dels atacs per sorpresa de les partides. No obstant això, per sobre de tot l'origen del recel radicava en no voler repartir armes a cossos de voluntaris no desitjables políticament. Era, per tant, una relació forçada per la situació de guerra. A Mataró, el seu actiu comandant militar va oligar a posar domassos i fer il·luminacions als veïns al pas de les tropes. A Girona, més greu, van multar una senyora coneguda de la ciutat perquè, en comptes de posar un domàs al balcó per a festejar la rendició de la Seu d'Urgell, hi va col·locar una estora.

En els casos més conflictius de les relacions amb la població, l'exèrcit va reduir a presó als alcaldes de ciutats com ara Vic, Girona, la Bisbal, Rubí, Banyoles, Palafrugell, les Borges Blanques, Tremp, l'Arboç, el Masroig, i inclús Sarrià. La causa del seu empresonament és diversa i depèn molt del context polític en el qual es va fer: per suposada connivència amb els carlins (Ignasi Bassols, a Girona, setembre de 1874), per problemes amb els bagatges (Vic), o per manca de resistència a la facció (Tremp). En un poble més petit, Montbrí del Camp, les intencions de l'Exèrcit no es van poder complir. En arribar al poble tothom havia fugit, i només van trobar-hi un mestre i un regidor.

D'altra banda, van dimitir els consistoris d'Igualada, Granollers, Calaf o Gràcia, per posar tan sols uns exemples, a causa de la doble pressió a la qual estaven sotmesos, i com a mesura de protesta davant una situació sota la qual no podien exercir els seus càrrecs. En alguns casos, com el de l'alcalde i regidors de Vilallonga del Camp, la detenció estava motivada per deixar-se desarmar fàcilment pels carlins. En altres, com el de Sarrià (Barcelonès) o Rubí, l'empresonament es justificava per la negativa a donar parts o per fer-ho massa tard. Un bon grapat d'ajuntaments van presentar la seva dimissió el 1872 i 1873 perquè no tenien mitjans materials de defensa.

⁵³¹ Expedient núm. 2, "Reclamacions i queixes dels ajuntaments del negociat de subministraments, sobre l'abonament del cost dels subministraments fets a l'Exèrcit l'any 1869", lligall 682, Arxiu de la Diputació de Barcelona. La carta de l'ajuntament d'Esparaguerra, de 14 de maig de 1869.

Examinem la situació dels pobles de la comarca de l'Anoia. A Calaf, l'alcalde hagué de fugir a Cervera per amenaces de mort; els alcaldes del Bruc, Pujalt, Santa Maria de Sesgueioles, Santa Maria de Miralles, van haver de dimitir. Altres cops la població es va trobar enmig d'un autèntic buit de poder. Cap persona volia prendre possessió de l'alcaldia, com per exemple a Masquefa, Collbató, la Pobla de Claramunt, Rubió, Prats de Rei o Sant Pere Sallavinera. O el cas del pobre alcalde de Vallbona, "en capella" durant dos interminables dies; durant el suplici, va arribar a fer testament i va rebre els últims sagraments, i finalment va poder salvar la vida.

La inestabilitat del canvi polític va col·laborar a fer de les institucions locals un espai de continu recanvi, mentre havia de suportar el malson de la guerra. Quan no era pels carlins, era per les ordres de Capitanía, del Govern Civil o de la Diputació. L'ajuntament de Granollers, nomenat pel govern civil el gener de 1874, hagué de dimitir el mes de maig davant de la negativa donada a la reclamació d'abonaments de despeses de fortificació. Tan bon punt un ajuntament aconseguia organitzar un bon sistema de defensa, una junta d'armament preparada i unes fortificacions sòlides, que venia un altre canvi de govern, el 1874 o 1875, i alterava novament l'equilibri polític local. Podem dir, sense por a l'exageració, que entre 1873 i 1875, els poders locals van viure un desgavell extraordinari, trencats els canals d'informació amb els representants de l'Estat i amb les hisendes municipals esgotades. Els expedients d'eleccions municipals de la província de Barcelona, mostren l'extrema debilitat dels poders locals. En moltíssimes poblacions, les eleccions no es van poder fer, i on van tenir lloc, simplement els regidors es van negar a ocupar el seu càrrec. Qui, en aquelles condicions, s'ocupava de defensar la República?. L'abstencionisme electoral s'ha explicat pel progressiu retrament de l'opinió política republicana, però el context de desgavell i de paralització de l'Estat va "ser tant decisiu o més.

En aquest sentit, l'ajuntament de Pujalt (Anoia), municipi de poblament disseminat, ens pot servir d'exemple. La causa de no efectuar les eleccions no va ser per indiferència política, sinó perquè feia més d'un any que estava dominat "por fuerzas de carácter monárquico", que tenien dominat completament el país, que "la libertad está coartada en todas partes, no sólo en la parte electoral, si que también en el derecho de ciudadano, en que nadie se atreve a explotar un modo de pensar por la privación dominante". A Pujalt, explicaven uns quants vens a la Diputació de Barcelona, no ha tingut lloc "la insurrección cantonal com a València, Málaga o Cartagena, però, en canvi, "sí que confesamos claramente, hay otra clase de comunión política que, antes de las elecciones municipales, en ellas y hasta la fecha, tiene dominada toda la comarca en el modo y forma de sus leyes, modo de pensar, imperando con toda su fuerza y vigor (...)". Un cas semblant al de la Pobla de Lillet (Berguedà). L'excusa que esgrimia aquest ajuntament tenia la seva causa en la situació bèl·lica: "¿Quien -es demanava-, en medio de tanto enredo como experimenta nuestro país, se acuerda de lo que debe hacerse?". Si en temps normals reconeixia que ja hi havia negligència, ara més. No era estranya la desobeïença als poders

republicans constituïts, “¿abogados como estamos a casos raros, y casi toda nuestra atención está de continuo ocupada en la salvación de nuestras vidas? (532). En aquest sentit, la crisi de la República va ser també la crisi dels ajuntaments, dels poders locals.

En aquest context, doncs, l'exèrcit havia de representar el compliment de la llei. En alguna ocasió, la tensió viscuda entre les tropes del govern i la població va assolir proporcions dramàtiques. És el cas de Vimbodí (Conca de Barberà), localitat que no era ni molt menys carlina. L'agost de 1873 els paisans del poble van entaular un foc amb la tropa del regiment d'Asturias, per causa dels desmans comesos per aquesta en el seu interior. Es va produir un tiroteig entre la tropa i els veïns que desapareixen des dels seus domicilis, i que se saldà amb la mort de tres paisans. Successos sobre els quals l'exèrcit havia d'estar alerta, com l'ocorregut el juliol de 1872 a Tèrmens (la Noguera). En aquesta ocasió, quan estava oberta la recaptació de fons municipals, 200 veïns armats van promoure un motí contra les autoritats locals, i va haver de fugir el recaptador, amb el risc evident de perdre la vida (533).

En el context de què parlem, ¿es va veure reduït el consens social liberal i popular contra el carlisme? ¿L'exercici de la violència “legítima”, per part de les tropes contra els elements carlins, va tenir, doncs, menys suport i entusiasme social? Considerem que no. En aquest punt hauríem de distingir el recolzament donat a l'exèrcit com a institució, és a dir, les relacions entre els pobles i els representants de l'Estat, de la dinàmica política més general. Si bé l'opinió política republicana es va sumar sovint a les crítiques contra la institució militar (cas de l'afusellament de la partida carlina a Montealegre, l'agost de 1869), posteriorment i en plena guerra, la situació va ser ben distinta. Alhora, malgrat els contactes establerts entre membres del carlisme i alguns altres del republicanisme intransigent a finals de 1872 o a l'estiu de 1875, no van arribar a fructificar del tot. En canvi, és possible reconèixer indicis d'una violència popular autònoma, canalitzada a través de cossos de voluntaris en accions de caràcter individual, contra famílies i personatges de reconegut arrelament carlí. Amb tot, com diem, l'exèrcit va mantenir en general relacions dolentes amb la població, depenent circumstancialment de la singularitat i l'ascendent personal del cap o Comandant Militar en qüestió.

Per regla general, la violència de les columnes de l'exèrcit va tenir com a destinatari fonamental a aquelles persones i pobles considerats sospitosos d'estar

532 He consultat els expedients electorals de tots els pobles de la província de Barcelona, durant 1873. Arxiu de la Diputació de Barcelona, lligalls 1161, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1167, 1168. Les cartes de Pujalt, signada per Isidre Carulla, Jacint Coma, Ramon Lluc i Segastia Torradas, de 3 de setembre de 1873. La de la Pobla de Lillet, s.d. Lligall 1161.

533 Informació d'una carta del 30 de juliol, del Capità General al Ministre de la Guerra. El motí es va donar el dia 28. S.H.M., 2-4, lligall 82. Moltes de les informacions aparegudes en aquest apartat provenen d'aquest arxiu i de la premsa barcelonina, fonamentalment.

vinculats amb el carlisme armat. El problema va ser, com va passar els dos primers anys de la contesa, que els militars consideressin a tot pagès de la muntanya com un carlí en potència. Segurament les que van portar la pitjor part van ser les masies assenyalades per la seva militància carlina, patint els seus habitants saquejos, maltractaments i robatori d'aliments. La repressió sobre aquest element, que hem de considerar el suport logístic principal de les partides, va arribar al punt d'anunciar tapiar totes les cases de camp sospitoses de la muntanya nord-central. En aquesta línia, Gabriel Baldrich, Capità General, de pas pel poblet de Sant Martí Sapresa, amenaçà amb destruir les localitats d'Anglès i la Cellera i, adreçant-se als seus astorats veïns, "que todos marchasen a Barcelona, que así los carlistas se morirían de hambre" (534).

Serveixi com a botó de mostra els incendis i saquejos comesos en les masies de cabdills i dirigents destacats com les de Barenys, Ciurana i Bató, a l'Aleixar, Vilaplana i Maspujols; les cases de Joan Descàrrega a Flix, tinent coronel retirat, la del cabdill i exalcade Pou a Sant Martí de Centelles, la casa de Ferran Piferrer a Anglès així com la taverna que regentava aquest a Sallent (Santa Pau), o l'esplèndida pairalia del Noguer de Segueró. També va ser saquejada la casa de la família de l'antic diputat i director de premsa carlina Joan Vidal de Llobatera, a Llagostera, destruint-se mobles, l'arxiu de la casa, robes, diners, i els llibres d'una curatela que hi tenia confiada.

En aquest sentit, sigui producte dels combats o de la fúria desesperada contra el carlisme, al pas de les tropes es van incendiar diverses poblacions catalanes. Cal remarcar els incendis de pobles com el de Sant Quirze de Besora, on la columna del coronel Vega van mig cremar cases i fàbriques, van violar dones, i les imatges de l'església es van malmetre. Sembla que el fort vent va acabar per atiar el foc i es cremaren una catorzena d'habitatges. En aquest cas, la ira de la tropa va estar motivada per interpretar que la població havia col·laborat amb els carlins en l'enderrocament de les obres de fortificació (535). Altres incendis, de més volada, van tenir lloc a Castellar de n'Hug, després d'un dur combat, el d'Espinalbet, i la cinquantena de cases del barri del Rosari de Berga, entre elles la casa del coronel de

534 Recollit per les corresponalsies de la premsa carlina i reproduït a *La Convicción*, Barcelona, núm. 259, 26 de setembre de 1872. Hem de tenir la prevenció que la intenció partidista dels carlins seria la de presentar l'exèrcit com més malament millor.

535 El comentari d'un testimoni dels fets en el diari republicà barceloní *La Independencia*, num. 1598, 18 de juliol de 1873. El corresponal justificava els fets dient que "téngase presente que había entrado a la bayoneta en el pueblo, que sus habitantes en su mayoría se habían ido con los carlistas, que habían cebado en demoier hasta los cimientos de las obras de fortificación y que habían llevado a cabo la entrega del pueblo, y se comprenderá que aunque son hechos que no deben aprobarse, sin embargo los ha habido siempre en todas épocas y circunstancias", pàg. 4318. El relat des de la perspectiva carlina, en to apològic, a Joan Maria ROMA, *Los crímenes del liberalismo*, Imp. La Hormiga de Oro, Barcelona 1913, 128 pàgs. El fullet va ser també una rèplica a l'escrit d'un republicà sevillà, José NAKENS, *Los crímenes del carlismo*, Madrid, 1900, 45 pàgs.

la guàrdia civil i carlí Gaietà Freixa. També cal fer notar l'incendi i saqueig d'hospitals de sang com els de Sant Hilari Sacalm, Prats de Lluçanès i Santa Maria de Besora (vegeu mapa núm. IX, i apèndix núm. IX). Una violència, doncs, concentrada en aquelles comarques que més de prop vivien la guerra, i on més suports semblava tenia el carlisme: la Selva, la Garrotxa, el Ripollès, El Lluçanès, l'Osona, l'Anoia i el Baix Camp.

Naturalment, hauríem d'avaluar la violència física més contundent, orientada contra individus concrets i que acabà amb la seva mort. Hem comptabilitzat un total de 78 assassinats, la major part dels quals fruit d'una violència individualitzada, contra una o tres persones en concret. Molts d'aquests van tenir lloc quan intentaven evadir-se d'alguna columna o grup de voluntaris que els havia fet presoners, com el cas de Josep Vidal (a) Vidalet, mort pels Guies de la Diputació quan era conduït presoner de la Garriga a Granollers. Així mateix, el juliol de 1873 va ser afusellat pels voluntaris Jaume Figuerola i Anglès, ex-alcalde de Figuerola del Camp, i ric propietari carlí de la contrada.

No és estrany, al seu torn, trobar testimonis de cadàvers carlins ferotgement mutilats. El mateix diari republicà *La Independencia*, es lamentava, l'agost de 1872, que forces de voluntaris de Tarragona onejaren "como trofeo de guerra, una oreja de un carlista que decían haber muerto". Segons *La Esperanza*, el diari carlí madrileny, a un carlí amagat a Ossor li van tallar les orelles i li van treure els ulls. Per últim, en el terme de les Oluges, va ser assassinat un altre carlí pels "sipaïos". El certificat mèdic descobria tres ferides de foc, dotze ferides d'arma blanca, i el penis i testicles mutilats (536). En d'altres casos també hi va haver lloc per a iniciatives violentes individuals. Va ser el cas del farmacèutic Vidal, d'Olot, pertanyent a una companyia de voluntaris liberals, que va posar píndoles d'estricnina en un pot de "pastilles del Dr. Andreu de Barcelona", amb el qual pretenia d'enverinar als carlins malalts de l'hospital (537).

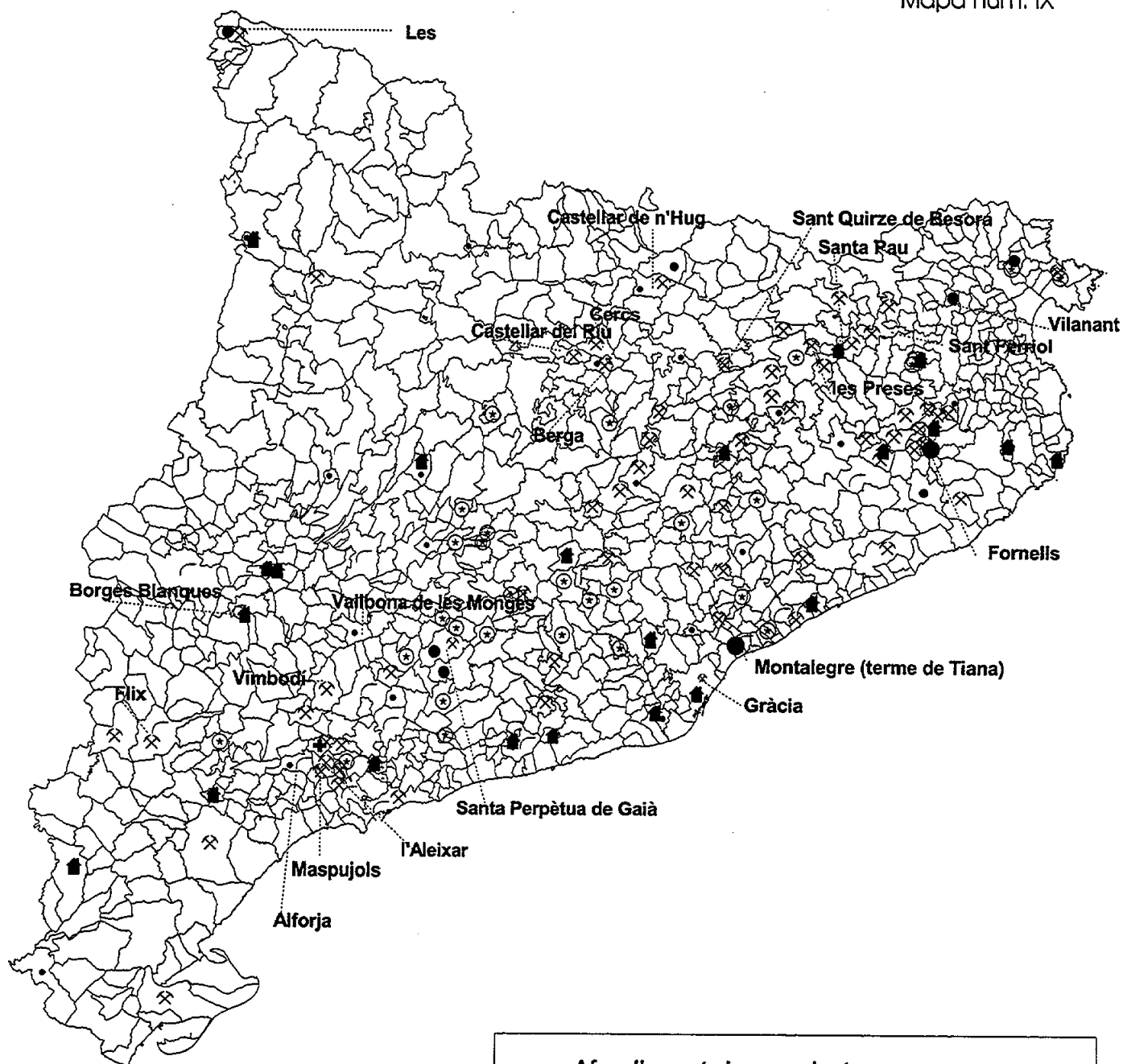
Sense deixar de banda aquestes macabres descripcions, hem de considerar que des de la tardor de 1873 es van amuntegar sumaris en els jutjats catalans que feien referència a aquest tipus de violència. Causes que van aparèixer anunciades en el *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, a partir d'aquelles dates. Sobre furts comesos en cases rurals, la mort dels vicaris de Piera, o la violació d'una dona, Maria Torres, a Caldes de Montbuí. Tots ells tenien un mateix denominador comú, havien estat protagonitzats per membres dels cossos de voluntaris creats durant la Primera República. Era una forma, també, de sumarar l'experiència política d'un règim,

536 Carta de Pedro Prat, des de Sùria, 2 de març de 1875, al *Boletín Oficial del Principado de Cataluña*, Sant Joan de les Abadesses, núm. 23, 13 de març de 1875. La carta descrivia l'assassinat de les Oluges, i reproduïa el document del forense.

537 Sembla que uns quants malalts van morir. *El Estandarte Católico-Monárquico*, Campament Carlista, núm. 27, del 31 de maig de 1874, pàg.3

LA VIOLÈNCIA LIBERAL DURANT LA TERCERA GUERRA CARLISTA, 1872-1876

Mapa núm. IX

Afusellaments i assassinats

- 1-2
 - 3-8
 - 9-18
-
- ✖ **Saquejos, incendis, robatoris, maltractes**
 - ↪ **Expulsions i contrasegrestos**
 - 🏠 **Ajuntaments i alcaldes empresonats**
 - ⊗ **Suspensions, dimissions i multes a Ajuntaments**

Font: Elaboració pròpia

0 50 Kilometers

representat ara per la conducta dels batallons francs de Barcelona, Figueres o Girona, i de fer un escarment públic a la indisciplina viscuda en les tropes regulars.

Malgrat tot, els assassinats i afusellaments comesos pel bàndol liberal, al voltant de seixanta, no van superar numèricament ni de bon tros els realitzats pels carlins. L'objectiu final de la repressió liberal el constituïran hisendats i grans propietaris, soldats carlins trobats errants per les rondes liberals, i el personal eclesiàstic. En aquest darrer cas, amb la participació destacada del voluntariat liberal. Els afusellaments amb major nombre de víctimes van ser els comesos a Vilanant (Alt Empordà), amb 9 morts, i el de Vallbona de les Monges (Urgell), amb 17. No deixa de ser significatiu que dues de les massacres més grans fossin fetes contra el personal republicà federal. Els 18 morts de la partida de Bartomeu Pozas assassinats a Les (Vall d'Aran), el, i els 17 morts d'una altra partida prop de Fornells (Gironès), el juliol de 1875.

La cronologia de la violència liberal està vinculada a l'evolució dels projectes polítics governamentals. A mesura que aquests es volien afiançar i la seva consolidació perillava, l'ús de mètodes violents va augmentar. També va dependre del particular tarannà dels Capítans Generals, i de la dinàmica marcada per la violenta carlina, que creà mecanismes d'agressió i contra-agressió. Una primera etapa la podem trobar entre 1872 i 1873. El mes de desembre de 1872, Eugenio Gaminde va donar una sèrie d'instruccions als caps de columna i comandants militars, en les quals avisava que els militars tenien facultats per a suspendre dels seus càrrecs als alcaldes i els funcionaris de les corporacions locals, en cas que no donessin auxili a l'exèrcit. El personal destituït seria reemplaçat per altres afectes a la legalitat i l'ordre, aplicant la llei d'ordre públic vigent, art. 23, paràgraf segon.

També destaquem en aquest període els projectes del Capità General García Velarde, que volia tancar totes les cases de pagès de l'alta muntanya de les províncies de Barcelona i de Girona, durant uns 6 dies. Les queixes dels propietaris liberals dels respectius partits judicials el van fer desistir de l'intent. Un capítol especial el té, durant la primavera i estiu de 1873, la política endegada per la columna manada per Josep Cabrinetty i els batallons francs. Per a la República es tractava d'un intent desesperat de salvar el règim. Acabar amb la guerra a la península i amb les seves fonts de subministres, era l'avantsala necessària per a l'aplicació ulterior de qualsevol programa polític.

Posteriorment, el 1874, amb un règim a la defensiva davant el domini creixent de l'enemic, la violència liberal va revestir el caràcter de mecanisme de contra-agressió. En aquesta línia, com a mesura disuasòria, hi haurien els segrestaments fets a propietaris i carlistes significats. Els contra-segrests es focalitzaven en el personal d'opinió carlina de ciutats i pobles, individus que no havien agafat les armes però que ajudaven monetàriament a la causa, o que tenien algun fill en les partides. Aquesta política es va seguir sobretot en aquelles poblacions on, els seguidors del pretendent, exigien la seva contribució. Davant d'aquesta contingència, si els carlins

segrestaven 4 o 5 membres de l'ajuntament i principals contribuents, els liberals de la població farien el mateix amb igual nombre de carlins, fins que s'arribava a un acord entre els dos bàndols i eren alliberats tots dos grups d'ostatges.

Els exemples es multipliquen en parlar de contra-segrestaments. A Santa Coloma de Farners, el juliol de 1873, a les Borges Blanques, a finals d'aquell any, i molts el 1874: a Montblanc, vint carlins presos per a refer les obres de fortificació; a la Selva del Camp, fins que no paguessin els desperfectes causats a 40 pals de la línia telegràfica; o a Argentona i Alella, retinguts 13 individus d'opinions carlines per la qüestió impositiva. L'actitud més contundent dels pobles va venir impulsada per la política més decidida de l'exèrcit i els caps de les comandàncies liberals. Potser també hi contribuïa el fet que el mes de setembre es va passés una circular als ajuntaments en la qual es prohibia terminantment donar qualsevol classe de recursos als carlins, sota el perill que alcaldes i regidors fossin jutjats per un consell de guerra.

D'altres vegades la violència va assolir cotes molt tràgiques. És el cas de les mesures preses pel Capità General Francisco Serrano Bedoya, el 23 d'abril de 1874, pels afusellaments comesos pels carlins a 29 voluntaris de la localitat d'Alforja (Baix Camp). Segons les dades del Governador Militar de Tarragona, aquest poble tenia 52 homes en la facció, i la complicitat de la gent de l'interior va ser decisiva per tal de poder penetrar en la població durant la nit. L'hecatombe, manada fer pel cabdill Moore, va provocar un seguit de reaccions de gran magnitud. D'entrada, aquest militar va sumariar al comandant del fort del poble, va disposar que tots els habitants paguessin un any de contribució extraordinària, i dos anys aquells que tinguessin fills en les partides. La multa s'ampliava a les famílies carlines de les Borges del Camp, Vilaplana, Riudecols i Riudoms.

En ser assabentat del succeït, el Capità General va disposar que tot carlí d'Alforja agafat amb un fusell, seria passat immediatament per les armes. Els pares, fills o germans del poble que tinguessin parents en les faccions, serien expulsats fora del districte, i les seves cases embargades per a poder indemnitzar amb el producte a les víctimes de la traïció. Desconeixem el grau d'aplicació d'aquestes mesures, però de ben segur que marcarien una fractura política d'enorme profunditat. Pocs mesos després, l'octubre, sabem que va ser afusellat un carlí natural d'Alforja, pertanyent a una de les famílies que havia comès assassinats en la localitat ⁽⁵³⁸⁾.

Un altre episodi d'importància durant 1874, va ser el decret del govern de data 18 de juliol, sobre embargament de béns als carlins en armes. S'iniciaria una política desenvolupada més tard, en la restauració alfonsina, dirigida i canalitzada contra els sectors dirigents carlins. D'aquesta manera, el 29 de juny de 1875 es publicà un Reial Decret que refrendava l'anterior. Aquest sembla ser també el període de major violència aplicada pel Govern en el País Basc i Navarra.

⁵³⁸ Els documents sobre els fets d'Alforja a S.H.M., 2-4, lligall 85, període de Francisco Serrano Bedoya.

A Catalunya, la quantitat de béns embargats va afectar més intensament a la província de Barcelona i de Tarragona, que a la resta. En canvi, no deixa de ser il·lustratiu de veure el decisiu que podia ser el temperament de cada cap militar. En la província de Lleida, mentre va estar al capdavant del Govern Militar, Victorià d'Ametller, el 1874, hi van haver més embargaments que en cap altre (vegeu Taula núm. XIX). El mes d'abril va cessar i estranyar de la província al diputat provincial Antoni Aixalà, pel seu comportament durant l'entrada dels carlins en les Borges Blanques, i 18 veïns més. A Tàrrrega, va detenir al germà del Marquès de Benavent, i 4 carlins més per represàlies, i a finals d'agost va estranyar al comitè carlí clandestí de la ciutat de Lleida ⁽⁵³⁹⁾. Tanmateix, sorprèn la quantitat demanada a Catalunya en concepte d'indemnitzacions personals i materials, unes 152, en relació a les 79 demanades en el País Basc i Navarra, i les 280 de la resta de l'Estat. En aquest sentit, la intensitat de demandes catalanes davant de l'administració representarà un 31% respecte del total espanyol (veure Gràfic núm. VI). Mentre que no disposem d'estudis comparatius sobre el caràcter de la repressió anti-carlina, és molt aventurat fer una extrapolació sobre el sentit d'aquestes proporcions.

Pel que fa als embargaments, el setembre de 1874 el Ministeri de la Governació va anunciar haver segrestat els béns de Rafael Llançà, Bonaventura Frigola, Jacint Macià, Martí Guitó, Julià Ferrer o el Baró de Senaller, títol pertanyent a la família Plandolit. El volum d'indemnitzacions personals i materials en terra catalana va representar una xifra aproximada de 590 mil pessetes, davant dels 5.834.0000 de pessetes que proporciona la suma de totes les províncies espanyoles. D'altra banda, el nombre total de desterraments manats en el Principat va ser de 659, un conjunt reduït al costat dels 527 de la província de Cuenca, els 2.207 de Burgos, els 2.147 de Navarra, o els 10.579 de tota Espanya. Quasi sempre es va tractar de membres de la direcció política de les juntes catòlico-monàrquiques, o de famílies de cabdills carlins. El juliol de 1875, va aparèixer un llistat amb diverses persones desterrades de les juntes de Girona, Olot, Figueres i Santa Coloma de Farners. Dirigents com Joaquim de Cors, el Marquès de Capmany, Joaquim de Pastors, Josep de Solà Morales, Francesc Vayreda, el Marquès de Vallgornera o Vicent Casademunt ⁽⁵⁴⁰⁾.

De totes maneres, les possibilitats d'aplicar l'embargament de béns no eren del tot òptimes. Capitania General només podia disposar d'administradors dels béns en els punts fortificats; en cas de voler-se fer en els pobles petits, les disposicions

⁵³⁹ Ban de Victorià d'Ametller, Lleida, 23 d'abril de 1874. R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6880.

⁵⁴⁰ Les dades recollides a "Ministerio de la Gobernación. Estado General de las operaciones de la sección especial de destierros y embargos a carlistas, desde su creación hasta el día de la fecha. 1874-1876", a Antonio PIRALA, *Historia Contemporánea. Segunda parte de la Guerra Civil. Anales desde 1843 hasta el fallecimiento de Don Alfonso XII*. Tom quart, Madrid, 1893, págs. 769-776. Els desterraments a *La Crónica de Cataluña*, Barcelona, núm. 339, 24 de juliol de 1875.

TAULA N° XIX

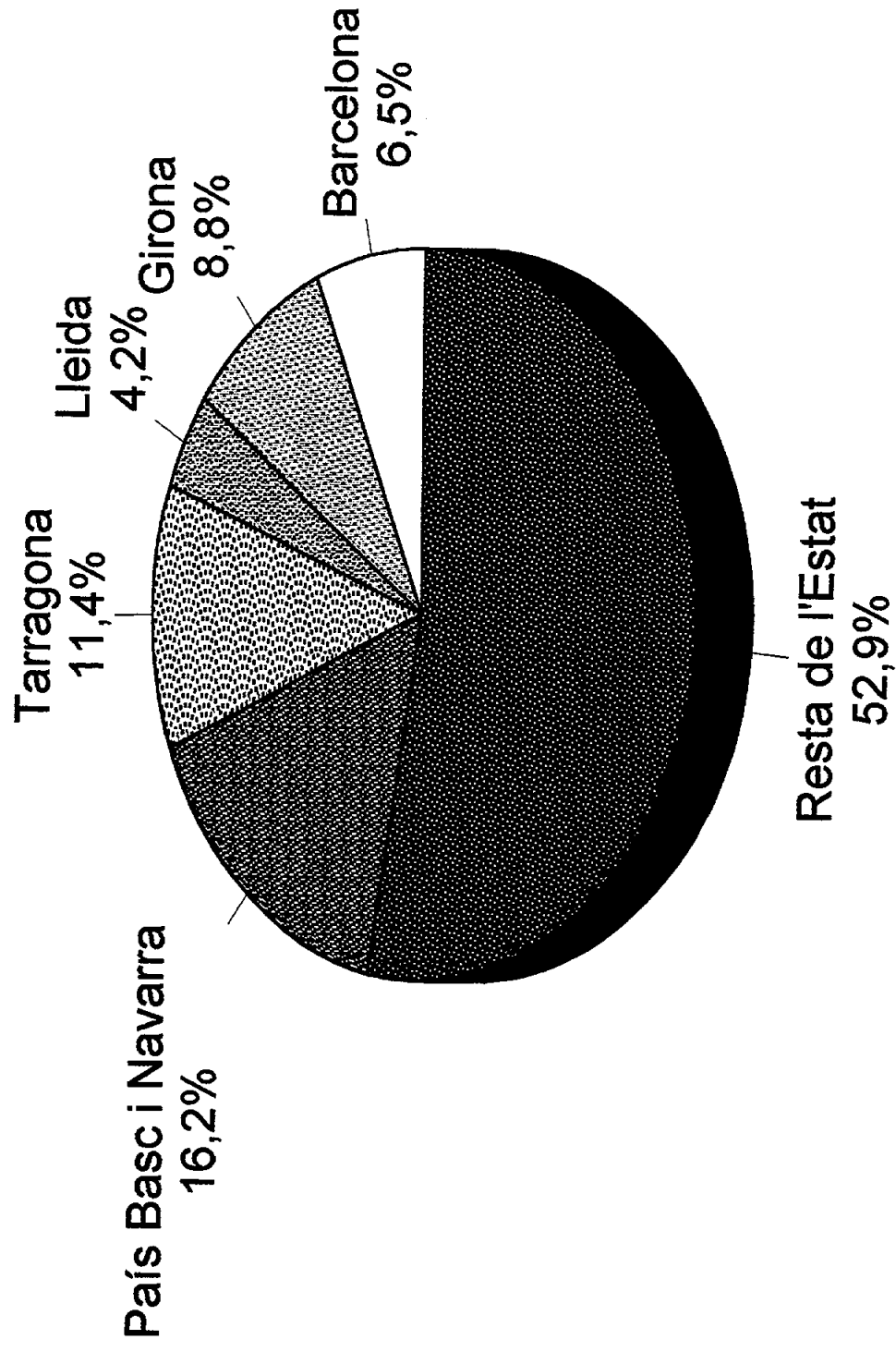
DESTERRAMENTS I EMBARGAMENTS DE BÉNS ALS CARLINS. CATALUNYA/ESPANYA, 1874-1876.

Províncies	Desterraments 1874	Desterraments 1875	Embargaments acordats 1874	Embargaments acordats 1875	Total	Embargaments realitzats	Producte obtingut (1874-1876)	Nº Sol·licituds indemnització personal	Nº Sol·licituds indemnització materials	Total Sol·licituds
Barcelona	16	367	20	367	367	1	11.839	16 (725000)	13 (82605,7)	32
Girona	10	118	13	118	131	0	0	33 (625000)	10 (30766)	43
Lleida	0	24	127	24	151	16	0	18 (460000)	3 (327310,9)	21
Tarragona	0	114	100	114	214	27	939	47 (1225000)	9 (149.469)	56
Total Catalunya	26	623	260	623	683	47	12.878	117 (3225000)	35 (600353,6)	152
País Basc i Navarra	72	3.178	527	3.178	3.705	888	145.912,7	27 (750000)	57 (3544173,84)	79
Reste de l'Estat	284	6.366	762	6.366	7.178	2.449	404.537,86	155 (4475000)	105 (1699787,33)	260
Total Espanya	382	10.197	1.569	10.197	11.766	3.384	563.328,68	268 (6450000)	197 (5834114,57)	468

Font: Reelaboració pròpia a partir de: Antonio Pirala, Historia Contemporánea. Segunda parte de la guerra civil, Vol IV, Madrid, 1893, pàg. 769-776.

GRÀFIC Nº VI

TOTAL DE SOL·LICITUDS D'INDEMNITZACIÓ SEGONS LA PROCEDÈNCIA GEOGRÀFICA

Font: Elaboració pròpia. El gràfic indica les indemnitzacions demanades per causa de les destrosses de la guerra.

quedarien en paper mullat. El mes de setembre de 1875, l'exèrcit i el govern encara no tenien totes les garanties que les seves ordres realment es complien. Fora de les ciutats, la por que tenien els compradors de béns de ser afusellats, feia difícil que algú els volgués adquirir, encara que el preu fos molt baix ⁽⁵⁴¹⁾.

Una darrera fase en l'evolució de la política de la violència i de l'ordre, correspon, sens dubte, a la direcció militar d'Arsenio Martínez de Campos. El general va endegar una política conscient que combinava l'atracció i la repulsió. L'atracció sobre aquells carlins cansats de la guerra, els propietaris emporugits amb els embargaments i amb les repercussions de la derrota militar. En canvi, el rebuig envers els carlins recalcitrants, rebels, més tenaçment oposats al Govern alfonsí. "Estoy por la templanza en este distrito", segons confessava al Ministre de la Guerra, perquè prèviament havia estudiat sobre el terreny el problema, i havia escoltat persones sensates. "No negaré que hay también (mentalitats) violentas, agraviadas, que desearían llevarlo todo a sangre y fuego, pero sostengo la misma opinion que sustentaba en Cuba, con la diferencia de lugares". És a dir, practicar una política d'integració envers el carlisme més proper a l'antic moderantisme, i utilitzar la mà dura contra el carlisme irredent. En una altra carta on feia balanç de la seva tasca en el districte va dir "empezé con blandura para hacerme prosélitos, y poco a poco iba templando las medidas". El primer pas per dur a terme aquesta política va ser la derogació d'una circular del Capità General anterior, López Domínguez, datada de l'1 de novembre, per la qual es feia pagar a les famílies carlines les malifetes dels incorporats a les partides i que, segons Martínez de Campos, constituïa un "verdadero sistema de represalias" ⁽⁵⁴²⁾.

Tot seguit el general en cap va voler establir contactes amb els seus homòlegs en territori carlí, Rafael Tristany i Francesc Savalls, per tal de potenciar el canvi de presoners entre els dos exèrcits, i el respecte als ferits dels hospitals situats en la reraguarda carlina, com ara el de Camprodon. Al seu temps, la bona acollida d'aquesta política per part de Rafael Tristany va permetre establir certs canals de comunicació, i fer un major control sobre les formes més extremes de violència. El mes de febrer, per tant, es va signar un conveni que permetia bescanviar els presoners

⁵⁴¹ Carta d'Arsenio Martínez de Campos al Ministre de la Guerra, 11 de setembre de 1875. S.H.M., 2-4, lligall 87.

⁵⁴² Pel que fa al document que fa referència a la seva política a Cuba, *Ibíd.* En aquesta fase de la política del Capità General, cal fer notar el ban concedint indult de 5 de gener, i la circular enviada als governador militars, comandants militars i caps de columna datada el dia 12 del mateix mes; juntament amb la carta de 20 de juny de 1875, on feia balanç de la seva política, tots tres documents a: C.E.M.E., *Narración Militar...* op. cit., pàgs. 184-185, i pàg. 339.

(543). Els més importants, encara que no els únics, van ser els efectuats a Santpedor, el mes de març, i a Granollers de la Plana, terme de Gurb, el mes d'agost, amb tota la parafernàlia de les parades militars i les bandes de música. Entre els dos, van ser lliurats 958 liberals, i 400 carlins, i el govern va quedar "devent" uns quants centenars d'aquests últims.

¿Va significar tot això una disminució real de la intensitat de la violència? Encara es d'hora per afirmar-ho. La intransigència de Martínez de Campos va ser absoluta amb els carlins que havien desertat de l'exèrcit governamental, amb els pròfugs que no havien entrat en caixa, i amb els dirigents que continuaven atiant el foc de la guerra. Amb els primers el destí era la guerra cubana; amb els segons, el reconeixement d'Alfons XIIè, i la seva incorporació, amb algun grau menys, en l'exèrcit liberal. Aquest darrer camí va ser minoritari, però recordem que el mateix germà de Rafael Tristany, Francesc d'Asís, hi va recórrer, així com temps després ho faria Martí Miret. Amb tot, a finals de novembre, la major part de l'antic exèrcit carlí estava indultat, gràcies al ban que va dictar Martínez de Campos molt poc després del sometent general.

En definitiva, ¿hem de veure l'ús de la violència com un sinònim de feblesa militar i política?; ¿com un reconeixement de la incapacitat en aconseguir un suport social ampli? De nou, aquesta qüestió hauria de contemplar-se a través de la tesi que defineix la violència en relació al monopoli "legítim" que en fan els Estats. Tota alternativa de poder que volgués imposar-se i ser obeïda, en el decurs de la darrera carlinada, necessitava aparèixer com el detentador exclusiu d'aquesta violència. Des d'aquesta perspectiva, que sigui una mostra de debilitat o de força, dependrà de l'anàlisi concret que fem, del moment que travessi cadascun dels dos bàndols. L'acció de l'exèrcit i de les autoritats, la podem veure des del cantó de la feblesa perquè reiteradament no van ser respectades ni reconegudes com a tals. Però també, aquesta acció va derivar de la solidesa d'un edifici, el liberal, que va dominar sempre les quatre capitals provincials i va ser reconegut com la vertadera o l'única autoritat possible, per una àmplia franja del liberalisme conservador i progressista.

Ens trobem, doncs, amb una legitimitat disputada violentament pel carlisme, fins el punt que freqüentment els representants de l'Estat, Diputacions, Comandants Militars i Jutges, no van ser obeïts per les autoritats locals ni la població. Inclús, aquesta actitud es va donar en ajuntaments situats en territoris no controlats directament ni permanentment pel carlisme. La dimensió d'aquest fenomen variarà al llarg de la guerra, i dependrà de les possibilitats defensives de les capitals comarcals, i de la major o menor extensió del carlisme armat. A Catalunya, sense la caiguda d'alguna capital important, l'ensulsiada de l'Estat, el seu col·lapse, va haver de tenir

⁵⁴³ El conveni el van signar, d'una banda, Rafael Tristany des de Súria, el 13 de febre, i Arsenio Martínez de Campos des de Barcelona, el 25 del mateix mes. S.H.M., 2-4, lligall 121, i una còpia signada per Alejandro Argüelles del document a R.A.H., fons A. Pirala, lligall 9/6900.

més que res una significació local. El context més general de les contínues i greus crisis governamentals, la màxima expressió de les quals va ser el cantonalisme, va poder col·laborar en aquesta visió negativa de l'extremada fragilitat de la representació política de l'Estat liberal. Encara que Catalunya no visqués la "seva cantonal", el perill d'una revolta obrera va actuar sempre com una mena "d'espasa de Damocles" sobre la societat.

8.1.3. La guerra, la màxima expressió de la violència.

En aquest tercer apartat ens ocuparem de les repercussions que la guerra va tenir sobre els mateixos combatents. Tractarem de la distribució territorial dels combats, del cost humà que les accions van tenir sobre els soldats d'un i altre signe, i les condicions de vida dels ferits i malalts. Per a començar, hem procedit a comptabilitzar el nombre total d'accions, xocs i combats existents al llarg de tota la guerra. Des del gran combat tingut a Prats de Lluçanès o Gironella, als setges de Puigcerdà o la Seu d'Urgell, a les petites accions tingudes entre petits grups en el congost del Figueró o contra els voluntaris d'Amposta. El nombre total d'accions ocorregudes a Catalunya des de l'esclat de 1872 al novembre de 1875 és el de 765. S'ha d'entendre que és una xifra aproximada, però bastant fidel a la realitat, aconseguida a través d'un gran volum d'informació molt dispersa (Taula núm. XX i Gràfic núm. VII).

Les dades ens proporcionen l'oportunitat de fer, a escala municipal i comarcal, una anàlisi de la intensitat de l'esforç bèl·lic. Estem en condicions de respondre a la pregunta: ¿en quina àrea de Catalunya es van localitzar amb més intensitat accions entre les tropes del govern i les partides? ¿Per quina causa en aquests llocs i no en uns altres? Les comarques on més accions hi van haver van ser les barcelonines, 279, seguit de les gironines, 205, les de Tarragona, 165, i les terres de Lleida, 116. Si focalitzem més concretament les zones de major nombre de xocs, els resultats són més aclaridors. Podem observar dues grans zones de combats. Una, a la Catalunya Central, això és, les comarques del Bages, Berguedà, l'Anoia i Solsonès, que apleguen 154 accions. Una segona zona seria la compresa per la Garrotxa, el Ripollès i la Selva, amb 150 accions. En realitat, però, aquesta darrera hauria d'incloure dues comarques més que van actuar com a terres de pas, d'accés a la mitja muntanya nord-catalana: el Vallès Oriental i l'Osona. Aquestes cinc comarques engloben un total de 232 accions. És a dir, aquest va ser el territori per on normalment les columnes del govern es van internar per derrotar les partides carlines més actives: les de Francesc Savalls i Francesc Auguet.

En la resta del país, caldria fer notar les comarques del Camp de Tarragona, on hi actuava un focus carlí notable. Les comarques de l'Alt i el Baix Camp són les que mostren els índex més alts. Més al sud, destaquen les del Montsià i la Ribera d'Ebre,

TAULA N° XX

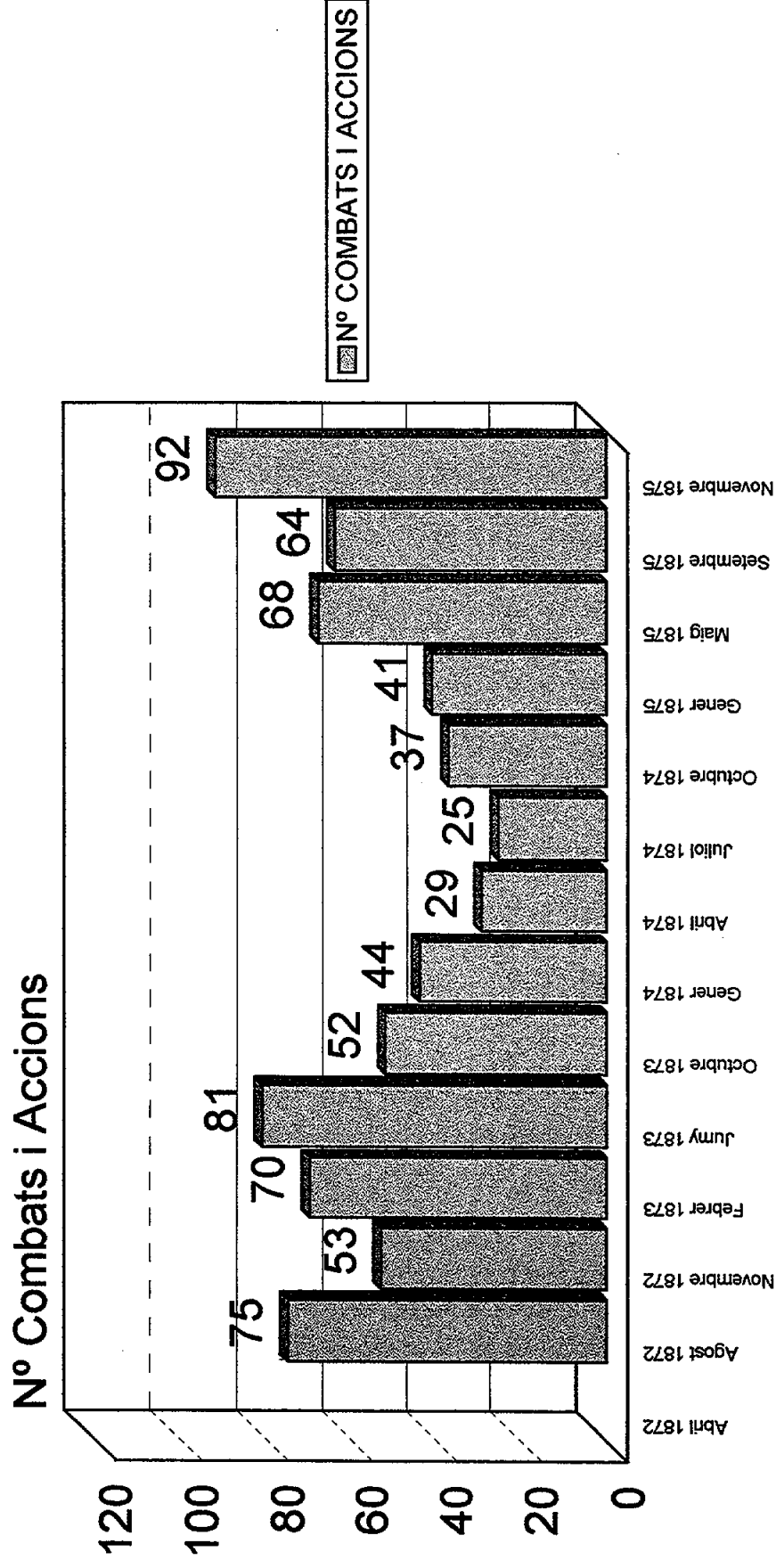
DISTRIBUCIÓ COMARCAL DELS COMBATS I ACCIONS DESENVOLUPATS AL LLARG DE LA DARRERA CARLINADA A CATALUNYA.
1872-1875.

COMARQUES	Nº XOCs	COMARQUES	Nº XOCs
Alt Penedès	17	Alt Urgell	17
Anoia	32	Alta Ribagorça	1
Baix Llobregat	12	Garrigues	24
Bages	43	Noguera	16
Barcelonès	2	Pallars Jussà	7
Berguedà	64	Pallars Sobirà	4
Garraf	1	Pla d'Urgell	1
Maresme	16	Segarra	12
Osona	48	Segrià	8
Vallès Occidental	10	Solsonès	15
Vallès Oriental	34	Urgell	11
Total Parcial	279	Total Parcial	116
Alt Camp	23	Alt Empordà	14
Baix Camp	36	Baix Empordà	7
Baix Ebre	11	Cerdanya	7
Baix Penedès	15	Garrotxa	57
Conca de Barberà	17	Gironès	17
Montsià	17	Pla de l'Estany	10
Priorat	19	Ripollès	32
Ribera d'Ebre	16	La Selva	61
Tarragonès	6	Total Parcial	205
Terra Alta	5		
Total Parcial	165		
		TOTAL CATALUNYA	765

Font: Elaboració pròpia

GRÀFIC N° VII

EVOLUCIÓ DELS COMBATS I ACCIONS DURANT LA DARRERA CARLINADA. CATALUNYA, 1872-1876

Evolució del conflicte bèl·lic

Font: Elaboració pròpia

més vinculades amb el carlisme del Maestrat. A ponent, la "comarca carlina" per excel·lència, les Garrigues, amb 24 xocs, i després l'Alt Urgell amb 17. Amb tot, cal fer observar les diferències de "qualitat" d'alguns d'aquests combats. L'Alt Penedès i l'Alt Urgell presenta un nombre idèntic d'accions, però en el segon cas cal remarcar la importància d'un setge com el tingut l'estiu de 1875, així com l'existència d'un nucli carlí important, amb el bisbe Caixal i Guillem d'Areny Plandolit al capdavant.

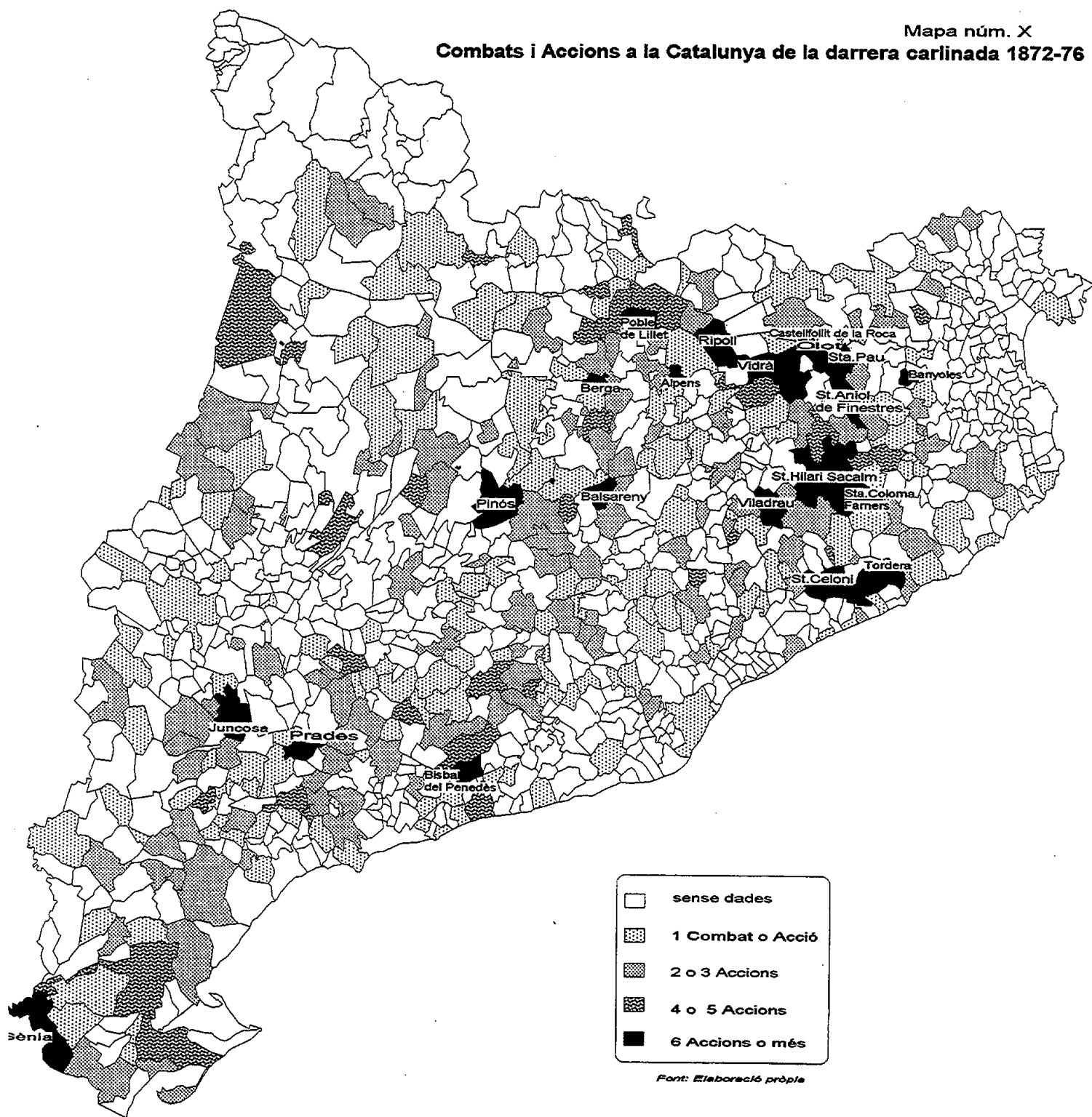
De totes formes, l'anàlisi pot ser molt més acurada. En el Mapa núm. X, hem pogut cartografiar el repartiment de les accions especificant localitat per localitat. Igualment, els pobles amb més combats són el Montseny, la Baixa Garrotxa, i l'Alt Berguedà. Poblacions amb 7 accions ocorregudes en el seu terme: Ossen, Santa Coloma de Farners, Tordera, Viladrau; d'altres amb 8: Sant Hilari Sacalm, Banyoles, Santa Pau. A l'altra part del país, sorprenen Prades amb 7 accions, i la Juncosa (a les Garrigues), amb 9. Per últim, Berga amb 13, i Olot amb 14, van ser el destí de repetits intents per part dels carlins d'apoderar-se ben aviat d'aquestes poblacions. Tan interessant com això, és adonar-se de la radiografia del país que no va patir cap combat, o molts pocs. Si observem l'Empordà, excepte la Jonquera, el conjunt format pel Barcelonès i una part del Vallès Occidental i del Baix Llobregat, així com la Terra Alta, el Segrià i el Pla d'Urgell, o els dos Pallars, constitueixen espais que per la seva naturalesa (o molt pobre, o massa "plana" i propera a un gran centre urbà), expliquen l'escassa presència de xocs armats entre els dos contendents.

Quines són les causes d'aquesta distribució per la geografia catalana? Cal oblidar el tòpic que la guerra de guerrilles té lloc únicament a camp descobert, en l'espessor del bosc, o en l'estretor d'un congost. El nombre d'accions desenvolupades en els intents d'entrada a poblacions és considerable, sense oblidar les topades, les sorpreses, i els atacs a les reraguardes, que van també sovintejar en el decurs de la guerra. Ara bé, la imatge final dels espais marcats pels combats és fonamentalment rural, tot i la rellevància del carlisme urbà. La raó, però, no és només geogràfica, del relleu; no depèn només del terreny escollit pels carlins.

Més decisiva va ser la presència en aquells territoris d'una combinació de factors que van facilitar l'activisme guerriller. D'una banda, calia un suport social suficient, un coixí de masies de grans propietaris carlins, amb una capacitat de reclutament notable. Al seu costat, un territori prou ric com per a poder mantenir durant un cert temps la lluita. En tercer lloc, una configuració de l'hàbitat dispersa, amb comunicacions de complicat accés. Aquests factors expliquen com en comarques "carlines", però de relleu poc accidentat, i en ciutats on la seva presència era important, la rellevància dels xocs fos limitada. Què cal dir d'un país més muntanyós que la Vall d'Aran, el Pallars, o de la Cerdanya, on el liberalisme era més fort, o de les dificultats que tenia el Solsonès i el nord de la Segarra, "terres carlines", però amb pocs mitjans econòmics per a sostenir partides.

Per altra part, el nombre total aproximat de morts a causa dels combats és de 5.000, entre carlins i liberals. Aquesta xifra no recull aquelles víctimes produïdes per

Mapa núm. X
Combats i Accions a la Catalunya de la darrera carlinada 1872-76

ferides greus, a les poques hores de l'acció, o en l'hospital. Si distingim entre els morts carlins i els liberals, els primers van ser uns 3.315, i els segons, 1.654. L'evident distorsió existent en aquestes xifres és producte de la naturalesa de les fonts que hem utilitzat: les provinents dels parts oficials elaborats per l'Exèrcit liberal, que solia "inflar" el nombre de caiguts de l'enemic, amb clares intencions propagandístiques i de promoció interna dins de l'estament militar. Les condicions del recompte de les víctimes tampoc no eren òptimes; els habitants del lloc podien multiplicar-les per a satisfer a una i altra part, o simplement perquè interrogant als paisans se'n sumaven les dels uns amb les dels altres.

Sempre i quan ho hem pogut fer, hem contrastat carlins els parts carlins i els parts governamentals. En aquest cas, hem procedit a fer una mitjana entre les dues xifres, acceptant com a probables els morts que cadascú acceptava haver tingut. Amb tot, només ho hem pogut fer en el 15% dels casos, ja que l'existència de parts carlins és molt escadussera. El fet que fossin els carlins els que havien d'intentar d'entrar en les poblacions i sofrir més pèrdues humanes, o que tinguessin un armament d'inferior qualitat, no justifica una diferència tan gran. Així mateix, hem consultat tota una sèrie d'arxius parroquials (els llibres d'òbits) de localitats on hi van haver combats importants, però els resultats han estat infructuosos (544).

Una mostra de l'escassa fiabilitat dels parts oficials de qualsevol dels dos exèrcits la dona la batalla d'Alpens, l'estiu de 1873. Segons la versió oficial republicana, el nombre de morts de soldats liberals va ser de 50, en canvi, segons els carlins van ser 200. Si veiem la xifra de presoners també existeix un desacord; segons l'exèrcit van tenir 900 presoners, i segons els carlins van fer-ne 700. L'exemple podria continuar respecte el nombre de morts carlins, i sobre moltes altres accions.

Malgrat tot, la quantificació ens pot donar una idea aproximada del cost humà, si sumem tots aquells altres individus afectats, d'una manera o altra, pel conflicte: morts, afusellats, ferits, presoners, segrestats. Des d'aquest punt de vista, el total de morts ocorreguts a Catalunya per culpa de la guerra va ser de 5.676, el de ferits 9.669, i el de presoners 10.192. Això ens proporciona un nombre més elevat de persones afectades d'una manera greu pel conflicte: 25.537 (veure Taula núm. XXI). El fet de no poder disposar de xifres depurades en els teatres d'operacions Basc-Navarrès i el del Maestrat, ens dificulta poder fer una anàlisi comparativa de la dimensió en nombres absoluts que va tenir la guerra a Catalunya. El mateix pel que respecta a d'altres conflictes carlins ocorreguts en la primera meitat de segle XIX.

D'altra banda, una forma més d'aprofundir en aquesta qüestió és veure el repartiment territorial de la mortalitat. Els mapes núm. XI i XII, en manifesten la distribució comarcal. En aquest sentit, els dos mapes reflecteixen una mateixa realitat,

⁵⁴⁴ Hem consultat els llibres d'òbits dels arxius parroquials de Prats de Lluçanès, Alpens, Sant Boi de Lluçanès, Lluçà, Vidrà, Sant Joan de les Abadesses, Camprodon, Vic, Manresa, Berga, Casserres, Igualada, Solsona, Santa Maria de Besora, entre d'altres.

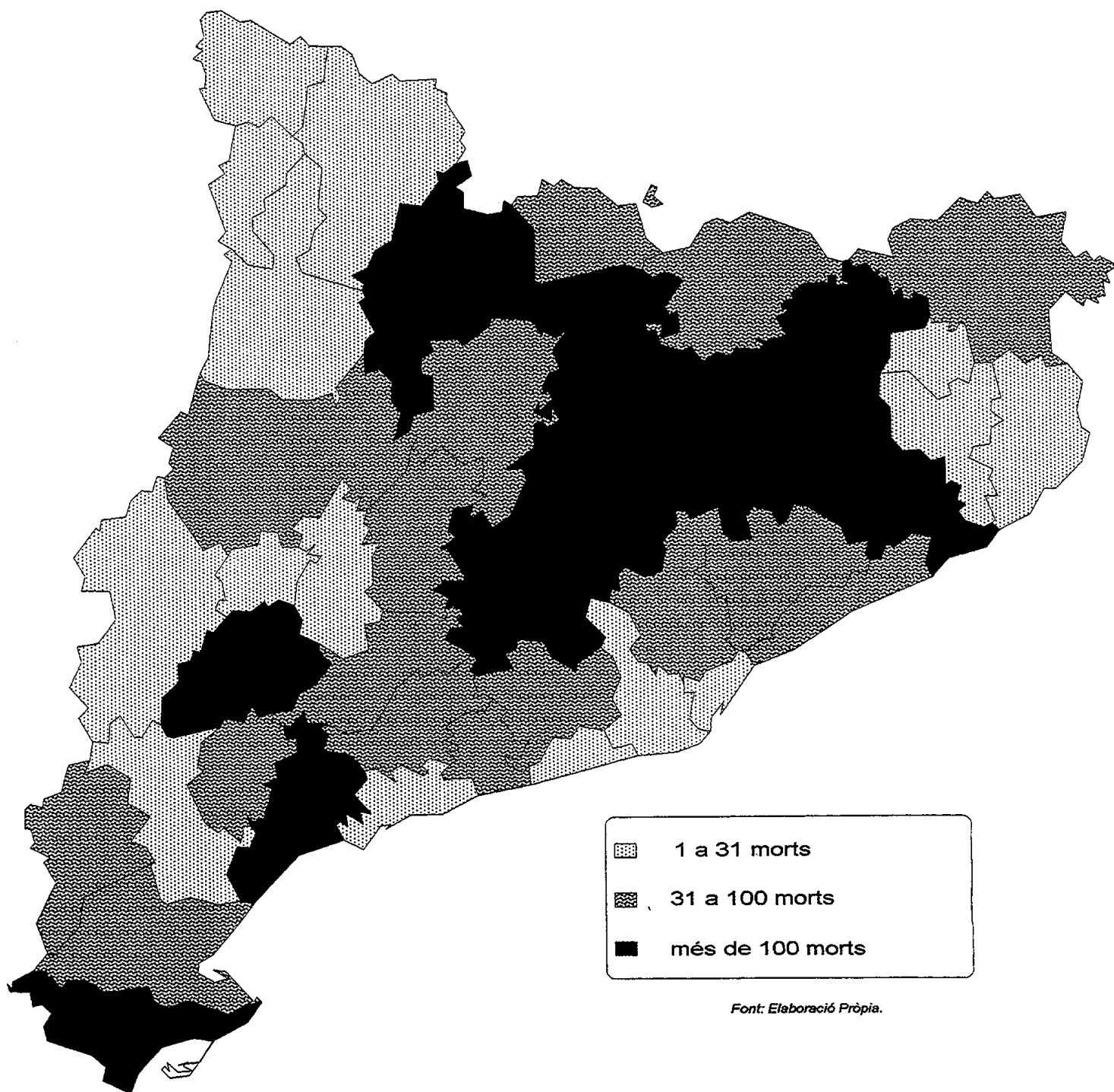
TAULA N° XXI

EL COST HUMÀ DE LA GUERRA: CARLINS I LIBERALS, 1872-1875.

COMARQUES	MORTS CARLINS	MORTS LIBERALS	COMARQUES	MORTS CARLINS	MORTS LIBERALS
Alt Camp	83	15	Alt Empordà	39	43
Baix Ebre	88	11	Baix Empordà	2	0
Conca de Barberà	82	11	Cerdanya	39	14
Prionat	65	4	Garrotxa	307	219
Tarragonès	2	27	Gironès	30	7
Baix Camp	153	182	Pla de l'Estany	27	41
Baix Penedès	32	27	Ripollès	76	42
Montsià	180	17	La Selva	325	96
Ribera d'Ebre	22	5			
Terra Alta	60	22			
TOTAL PARCIAL	767	321	TOTAL PARCIAL	860	462
Alt Penedès	43	50	Alt Urgell	147	53
Baix Llobregat	26	7	Alta Ribagorça	12	0
Anoia	140	95	Garrigues	143	13
Bages	202	51	Noguera	40	32
Barcelona	7	4	Pallars Jussà	8	3
Berguedà	305	103	Pallars Sobirà	28	0
Maresme	44	37	Pla d'Urgell	15	13
Osona	226	247	Segarra	44	26
Vallès Occidental	96	21	Segrià	17	8
Vallès Oriental	96	29	Solsonès	34	6
			Urgell	15	13
TOTAL PARCIAL	1185	642	TOTAL PARCIAL	603	161
			TOTAL CARLINS	3315	
			TOTAL LIBERALS	1654	
			TOTAL CATALUNYA	4969	

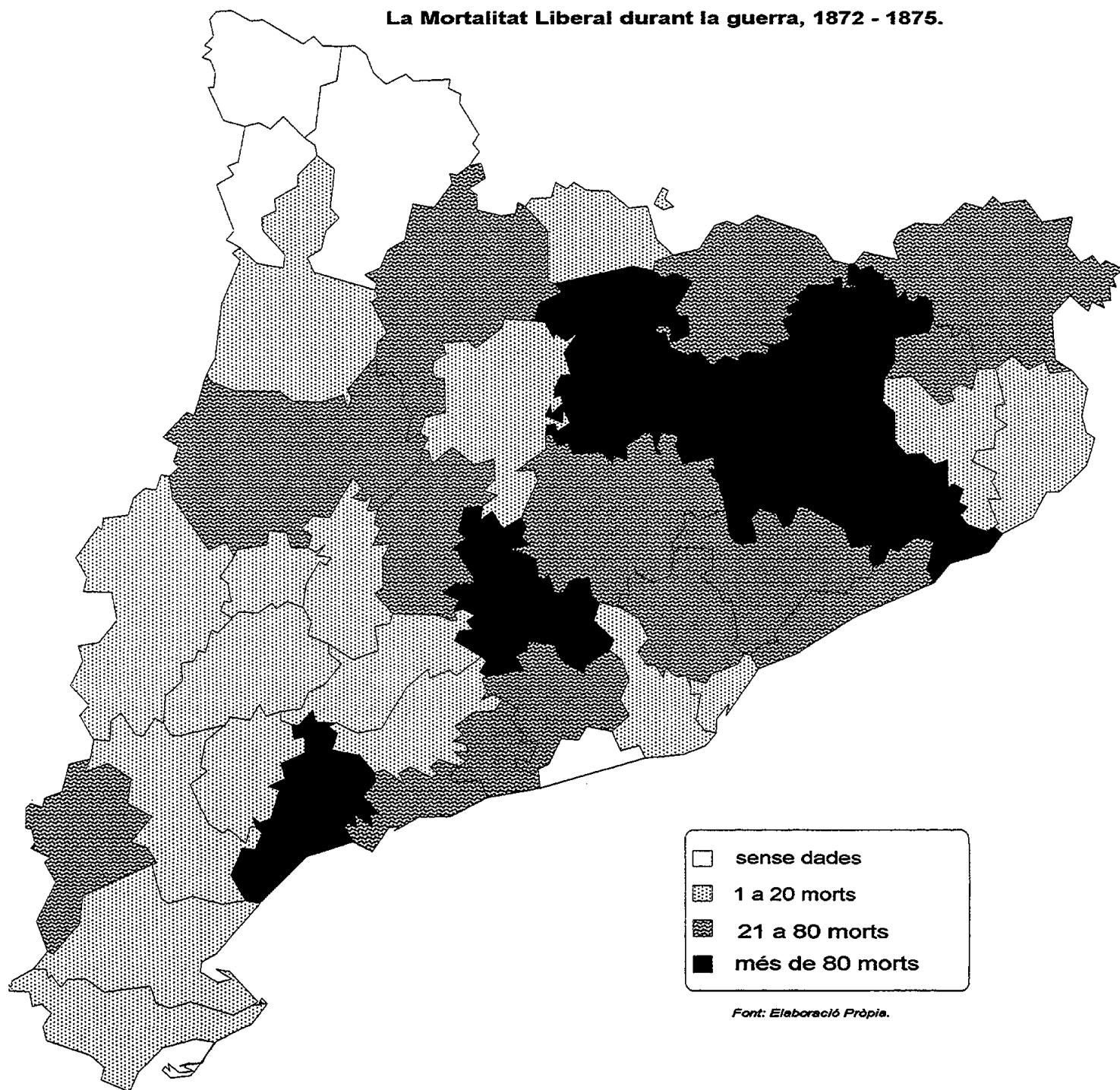
Font: Elaboració pròpia. (*) Dins del total de morts liberals, n'hi ha 61 sense localitat coneguda.

La Mortalitat Carlina durant la guerra 1872 -1875

Mapa núm.XII

La Mortalitat Liberal durant la guerra, 1872 - 1875.

Font: Elaboració Pròpia.

la de la intensitat de la violència en els combats. De nord a sud, les comarques més afectades van ser La Selva, la Garrotxa, l'Osona, el Berguedà, el Bages, l'Anoia, les Garrigues, La Seu d'Urgell, el Baix Camp i el Montsià. Tornant a les xifres, les comarques on van morir més carlins van ser les del Bages (202), Berguedà (305), Osona (226), Montsià (180), la Garrotxa (307), i la Selva (325). Pel cantó liberal, les comarques amb una mortalitat més elevada van ser les de la Garrotxa (219), el Baix Camp (182), i l'Osona (247) (Taula núm. XXII). En altres casos (Osona, Baix Camp, Alt Penedès, Pla de l'Estany i Alt Empordà), el nombre de morts liberals supera al dels carlins, gràcies a poder disposar de parts procedents dels dos bàndols, que han permès un equilibri més ponderat en els resultats.

Arribats aquí, trobo idoni "personalitzar" les xifres, enumerar amb noms i cognoms alguns dels dirigents militars més destacats que van caure en el decurs de la guerra. Ho farem essent conscients del risc d'oferir una visió massa centrada en les èlits dels dos bàndols, sense preocupar-nos pels morts desconeguts. Però és important de cara a avaluar el cost sobre els aparells dirigents d'ambdós bàndols. Pel que fa als carlins, el 1872 van morir Francesc Frigola, ajudant de Savalls, el veterà brigadier Pere Sorribes (a) Guerxo de la Ratera, i el cabdill Josep Solanic (a) Saragatal; també el dirigent carlí igualadí Miquel Borràs (a) Cadiraire, Ferran Piferrer, i Joan Francesc, en la seva tempativa de Reus, i que ostentava el càrrec de comandant general de la província de Tarragona.

El 1873 van caure un bon grapat de dirigents. Geroni Galcerán, també en qualitat de comandant general de la província de Barcelona; el cabdill de Besalú Miquel Cambó (a) Barrancot, d'una afecció cerebral; el cap de la cavalleria carlina, el coronel Francisco Redondo; el cap del batalló de zuaus, l'holandès Ignasi Whils, a l'entrada a Igualada; el propietari Tomàs Pinyol, d'una malaltia gàstrica; el coronel Pedro Pino, que manava un batalló a la província de Tarragona; el cèlebre cabdill Isidre Pàmies (a) Cercós, cap del 4rt. batalló de Tarragona, i Francesc Tallada, en l'acció de la Pobleta. També van morir, en aquest cas fruit de l'edat, Andreu Torres, que havia estat comandant general de la província de Lleida el primer any de l'aixecament, i Maties de Vall, dirigent carlí a la província de Tarragona.

El 1874 Josep Bru (a) Basquetas, en el xoc de Gandesa, així com Josep Giner, alacantí, que manava interinament el batalló de zuaus, i que morí de les ferides rebudes en la mateixa localitat. El darrer any de la guerra, va morir el famós cabdill tarragoní "Nen de Prades", el cap del segon batalló de Girona Miguel Cortázar, cunyat de Savalls, i el comandant del primer batalló d'aquesta província, Juan Muñoz y Fernández de Córdoba. Més enllà de la simple enumeració, cal fer notar l'elevat nombre de morts tarragonins, potser per la duresa de les condicions de lluita en aquest espai bèl·lic. També, paga la pena considerar el "descapçalament" continu que van patir les direccions militars de Barcelona, Lleida i, sobretot, Tarragona. En el cas de Girona, com sabem, la retirada de Josep Estartús va ser de seguida reemplaçada per Francesc Savalls.

TAULA N° XXII

EL COST HUMÀ DE LA TERCERA GUERRA CARLINA A CATALUNYA (1872-1875). BALANÇ APROXIMATIU.

EVOLUCIÓ BÈLLICA	1.872	1.873	1.874	1.875	TOTALS
Morts Carlins	347	1.022	978	929	3.403 a
Morts Liberals	123	498	579	454	2.273 a
Ferits Carlins	563	999	1.345	1.707	4.608
Ferits Liberals	578	1.088	1.824	1.571	5.061 b
Presoners Carlins	50	283	354	2.992	3.879 c
Presoners Liberals	86	1.463	2.600	702	6.313 c
				TOTAL MORTS	5.676
				TOTAL FERITS	9.669
				TOTAL PRESONERS	10.192

Font: Elaboració pròpia. a= sumats els afusellats per cada bàndol (78 de carlins i 629 de liberals), i 39 morts carlins sense data específica; b= sumats 66 ferits liberals sense data específica; c= sumats els 1462 segrestats pels carlins i els 200 aproximats pels governs liberals.

Pel cantó governamental, també hem d'assenyalar algunes morts destacades. El 1872 cal consignar la mort del cap de la guàrdia civil de Tarragona Francisco Farruncha, producte de l'esgotament de les marxes, i el comandants González Pola, Antonio Morenes, Esteban Pérez i Tomás Vert, tots ells caps de batallons. A partir de 1873, tal vegada la mort més important de tota la guerra, caigué a Alps el brigadier Josep Cabrinetty. Però també el diputat tarragoní Felip Sanaüja, d'arma blanca en l'acció de l'Albiol; el cap dels voluntaris de Banyoles, Josep Toribi d'Ametller i, producte de l'esgotament en la marxa, el tinent coronel del batalló de Navarra, García Muñoz. Tot aixó sense comptar l'empresonament d'importants dirigents militars, d'una i altra banda. El que és incontestable, però, és que la pitjor part la va rebre el carlisme, reforçant així el martirologi recreat per la seva cultura política.

Entraren ara a analitzar de manera més particularitzada, alguns dels problemes relacionats amb el cost humà de la darrera guerra a Catalunya. Ho podem fer a partir dels historials de set batallons governamentals en operacions a Catalunya (Taula núm.XXIII), els més complets d'un conjunt de vint-i-quatre batallons i esquadrons dels quals hem pogut disposar ⁽⁵⁴⁵⁾. La quantitat de morts i ferits que es produí al llarg del conflicte és extraordinària. Difereix de la imatge que ens havien proporcionat els parts oficials de l'exèrcit. L'impacte de la guerra sobre aquests soldats va ser molt dur. Siensem que el nombre aproximat de places d'un batalló era de 500, el promig de morts i ferits ens diu que 1 de cada 4 soldats va ser mort o ferit. Si afegim, a més, el nombre enorme de malalts que van passar pels hospitals, podem plantejar la hipòtesi que 1 de cada dos soldats va estar afectat d'alguna manera, físicament, per la guerra.

El cas del batalló "Fijo de Ceuta" és esfereïdor. El batalló, integrat per expresidaris, purgava la pena en un cos que va tenir una altíssima participació en les operacions de guerra per les comarques del camp de Tarragona. El nombre total de baixes és de 289, repartits en 80 morts i 209 ferits i contusos. D'entre els morts, 25 ho van ser directament pels combats, i 55 més per malalties i fatigues contretes pel rigor del conflicte ⁽⁵⁴⁶⁾. Per altra part, l'estudi dels registres hospitalaris de Vic, Solsona, Igualada i Berga, sobre soldats i voluntaris liberals, en aproxima una mica

⁵⁴⁵ La major part dels historials els hem consultat dels Memorials de Cossos, Caixes núm. 5-8, 2-4, S.H.M.

⁵⁴⁶ Antonio CANO Y FIALLO, *Apuntes para la Historia del regimiento infanteria de Ceuta, 1873-1875*, 145 pàgs; Roman CUSTODIO CANILLAS, *Batallón Cazadores de Reus núm. 16. Su Historia durante la guerra civil*, por el alférez del mismo, Madrid 1877, 103 pàgs.; i de Juan MARTRES, *Apuntes de las operaciones en Cataluña en 1873 del comandante en aquel año del Regimiento de América*, 31 pàgs. Tots tres manuscrits inèdits. També existeix un altre, però la seva consulta ha estat infructuosa: *Regimiento de Infanteria S. Fernando núm. 11: Memoria de las operaciones de campaña practicadas por él mismo durante el período de la guerra civil carlista en el Principado de Cataluña desde el 13 de abril de 1872 a 23 de noviembre de 1875*, Imprenta Militar, Girona 1876.

TAULA N° XXIII

EL COST HUMÀ DE LA GUERRA. UNA PERSPECTIVA A PARTIR DE L'HISTORIAL DE SET BATALLONS GOVERNAMENTALS EN OPERACIONS A CATALUNYA, 1872-1875.

NOM DELS BATALLONS I COSSOS	Morts	Ferits	Inútils	Total Baixes
Bon. Cazadores de Reus n° 16	42	196	0	238
Bon. Fijo de Ceuta n° 1	80	209	5	289
Bon. Reserva de Alicante n° 43	8	22	0	30
Bon. Cazadores de Madrid n° 2	28	108	0	136
Bon. Cazadores de Mérida n° 13	49	110	0	159
Bon. Cazadores de Manila n° 20	45	171	13	216
Bon. Cazadores de Llerena n° 11	37	245	9	282
Total	289	1.061	27	1.350

Font: Elaboració pròpia a partir dels Memorials de Batallons. Servicio Histórico Militar (Madrid)

més a la desgràcia personal viscuda per aquests homes. Sobre una mostra de 283 individus, un 37,8% va morir per ferides de guerra, un 44,16% de malalties infeccioses, un 7,8% per malalties de l'aparell circulatori, i un 10,24% restant per altres malalties (Taula núm. XXIV i Gràfic núm. VIII). El capítol més important és, per tant, el de malalties infeccioses com la verola un 21%, la tisi un 9,5%, i percentatges més petits com el tifus, la neumònia, la gangrena, pulmonies, apoplegies, etc. Pel que fa a les malalties de l'aparell circulatori destaquen la gastritis, la cistitis, necrosi, i altres.

Unes malalties que devien afectar de forma idèntica als carlins. En una petita mostra obtinguda a partir dels malalts dels hospitals de Santa Maria de Besora, Ripoll i Sant Joan de les Abadesses, la major part de carlins morien de tifus, verola, tisi, pulmonia, diarrea, en un percentatge lleuregament superior als de les ferides de bala. Sembla ser, segons les dades disponibles, que entre l'hivern de 1874 i la primavera de 1875, es va estendre entre els batallons carlins diverses epidèmies infeccioses. Les condicions d'insalubritat i brutícia dels soldats, hi van tenir molt a veure. Ja des del principi de la guerra, la premsa liberal descrivia el "fétido olor" que desprenien els voluntaris carlins, en contrast amb la imatge de netedat i uniformitat amb què els presentava la premsa carlina. Però, deixant de banda aquesta guerra mediàtica, el cert és que l'octubre de 1874 proliferen les notícies d'una passa de sarna, de ronya, entre els carlins de la muntanya barcelonina i gironina. Una carta d'un carlí interceptada, explicava a un parent seu que la "ronya" s'havia declarat en el seu batalló, i que molts carlins estaven disseminats en pobles i masies de les rodalies d'Olot. A més, els sans, demanaven la separació dels malalts per por al contagi (547).

La premsa liberal advertia als lectors, que els ferits carlins havien de ser conduïts en pèssimes condicions als hospitals de sang, de manera que molts d'ells morien pel camí. Tampoc no tenien un servei de metges excel·lent, compost la major part de les vegades per estudiants de medicina, "curanderos, practicantes y, cuando más, por algún médico de los pueblos cercanos". Davant d'aquests patiments, molts ferits preferien guarir-se ells mateixos amb bàlsams i altres medicaments per portaven a sobre. En moltes partides era habitual de veure un nombre apreciable de combatents amb draps i benes bruts posats al cap, cames i braços (548).

No gaire millor es van trobar els malalts i ferits de l'exèrcit liberal. La direcció de l'Hospital Militar de Barcelona va fer contínues crides a Capitanía per habilitar nous hospitals. El seu n'estava ple. No tenien més llits ni lloc on col·locar-los, perquè en les

⁵⁴⁷ *La Crónica de Cataluña* recull diverses informacions de *La Lucha*, de Girona; núms. 471 i 473 d'octubre de 1874.

⁵⁴⁸ De nou, *La Crónica de Cataluña*, Barcelona n.º 326, 7 d'agost de 1874.

TAULA N° XXIV

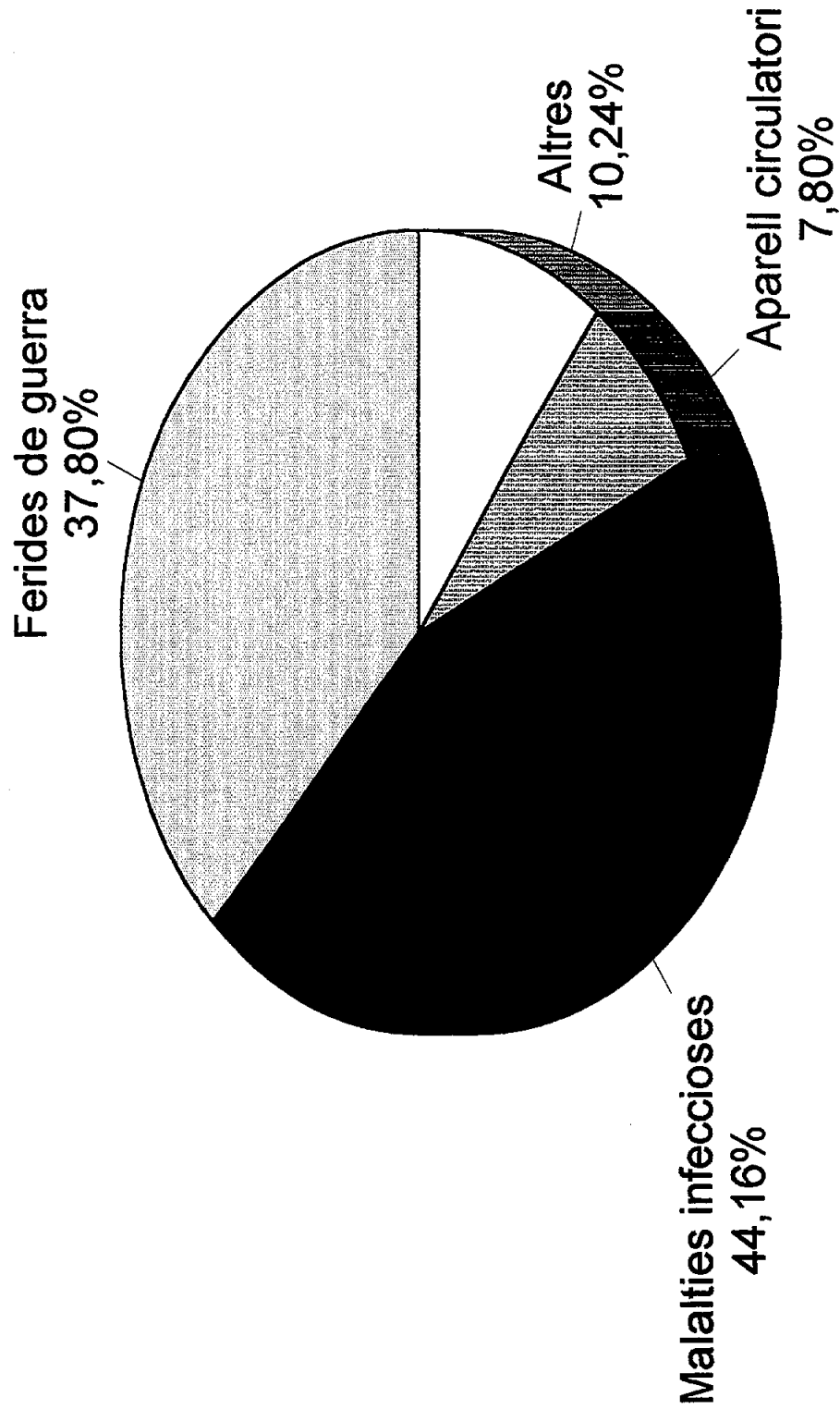
CONDICIONS DE VIDA I VIOLÈNCIA DELS COMBATS. LES CAUSES DE DEFUNCIÓ, 1872-1875.

CARACTERÍSTIQUES DE LA MORT	Nº DEFUNCIONS	%
Ferides de guerra	107	37,8
Malalties infeccioses	125	44,16
Malalties aparell circulatori	22	7,8
Altres	29	10,24
Total	283	100

Font: Elaboració pròpia. El càlcul s'ha fet sobre una mostra de 283 soldats i voluntaris liberals morts als hospitals de Vic, Solsona, Igualada i Berga, 1872-1875.

GRÀFIC N° VIII

CONDICIONS DE VIDA I VIOLÈNCIA DELS COMBATS. LES CAUSES DE DEFUNCIÓ, 1872-1875.

Font: Elaboració pròpia. Càlcul sobre una mostra de 283 soldats i voluntaris liberals morts dels hospitals de Vic, Solsona, Igualada i Berga (1872-1875)

sales ja n'hi havien 4 fileres. Tampoc no tenien matalassos ni robes de llit (549). A través de les dades proporcionades anualment per l' "Almanaque del Diario de Barcelona", hem pogut refer el registre d'estades de malalts en l'Hospital Militar de Barcelona, i l'evolució de la mortalitat al llarg de la guerra (Gràfics núm. IX i núm. X). El nombre d'estades mostra simplement el creixement dels efectius militars existents a Catalunya. Dels 276 malalts que van passar el 1872 per l'hospital, als 608 el darrer any de la guerra.

El gràfic següent és força més il·lustratiu. Les puntes de mortalitat registrades en l'hospital, ens reflecteix un creixement espectacular l'hivern de 1873 a 1874, per causa de la intensitat dels combats durant aquest període. El nombre total de morts ocorreguts en l'hospital per ferides de guerra va ser de 913, una xifra molt elevada, i que ens porta a pensar que a l'hospital devien de traslladar malalts en condicions de salut difícils, i que requerien del material i la cura mèdica més avançada (550). Aquest estat de necessitat és el que va impulsar la mobilització de diverses entitats cíviques i professionals, a la compra de material sanitari destinat als hospitals catalans i del front nord. La creació a Barcelona de comissions per a les víctimes d'Igualada, Tortellà o Cervera, va ser una constant al llarg de la guerra. En concret, el mes de maig de 1874 el Foment de Producció Nacional va comprar una partida de mocadors i benes destinada als hospitals; l'agost del mateix any, s'hi sumava la iniciativa del "Círculo Mercantil" regalant diversos materials útils per a la sanitat militar; un darrer exemple el constitueix la creació "d'una associació de senyores", també a la capital catalana, el maig de 1875, dedicada al socors dels ferits.

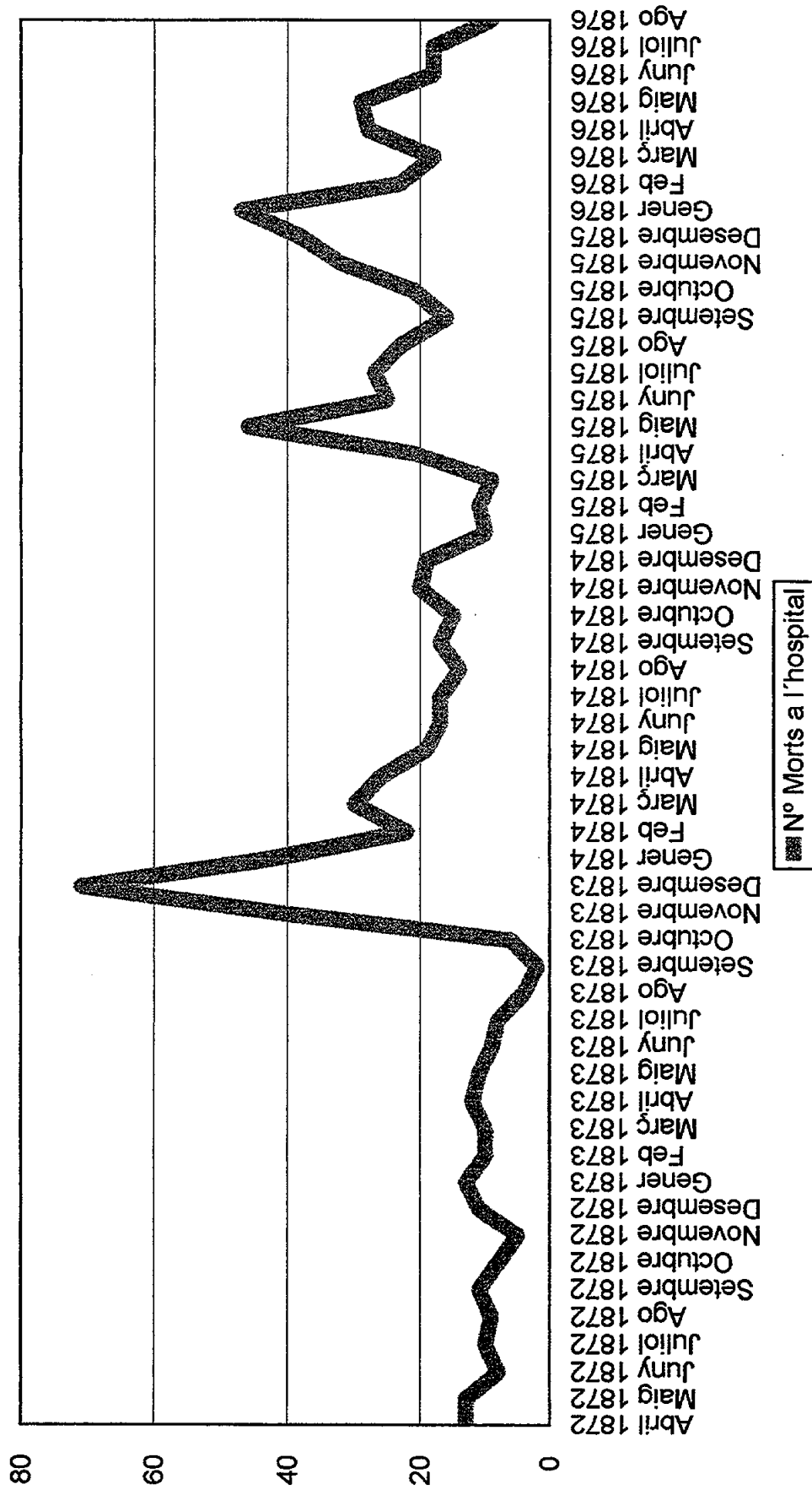
Quin caràcter va tenir la violència viscuda durant els combats? Com es manifestava aquesta des del punt de vista de les ferides i llessions dels soldats? La major part de ferides van ser produïdes per armes de foc, i probablement a una distància apreciable. Els trets "a boca de canó" (a "quemarropa"), devien originar-se en els assalts a posicions, en les entrades als pobles. Al seu temps, les baionetades i ferides amb arma tallant, ens indiquen que el combat havia estat més ferotge del

549 Cartes del Capità General al Director de l'Hospital, des de 1873 a 1875. Secció de Govern, exp. 15, "Sobre cuanto se refiere a los militares", de l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, Barcelona. Els llibres d'entrades i sortides de malalts a penes recullen cap nom de militar i, per tant, els registres probablement s'han perdut.

550 Sobre els hospitals carlins vegeu Daniel MONTAÑA i Joan PUJOL, "Els Hospitals carlins al Principat de Catalunya", a J.M. SOLE I SABATE (Coord.), Llevés, *Circumscripció i reclutament*, Columna (Barcelona 1997) pàgs. 45-68. Josep Ma. MASSONS, *Historia de la sanidad militar española*, 4 vols., Ed. Pomares-Corredor, Barcelona 1994, especialment el volum II, dedicat al segle XIX. Sobre les deficientes condicions de vida en els hospitals carlins i liberals, el testimoni d'un soldat andreuenc a Eduard NAVARRO, Lluís Ferran TOLEDANO, "Exèrcit espanyol i guerra carlina...", op. cit. pàgs. 201-213. També és útil la consulta dels llibres de Joaquín de BOLOS, ja que treballà durant un temps en els hospitals carlins.

GRÀFIC N° IX

MORIR A L'HOSPITAL. EVOLUCIÓ DE LA MORTALITAT DELS SOLDATS GOVERNAMENTALS EN L'HOSPITAL MILITAR DE BARCELONA, 1872-1876.

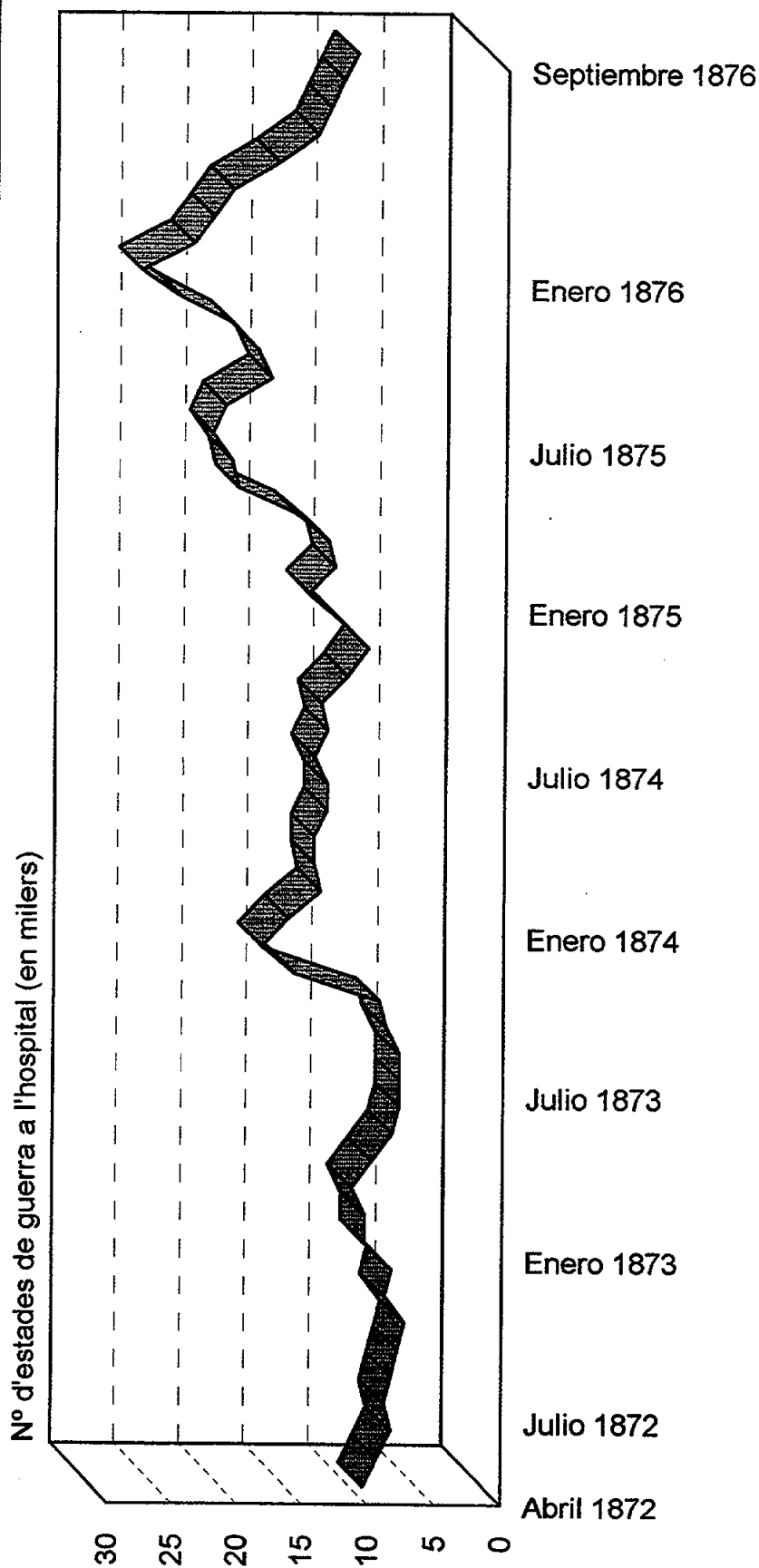

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades aparegudes a l'"Almanaque del Diario de Barcelona", 1872-1876 (Moviment de l'Hospital Militar). El nombre total de morts durant la guerra a l'hospital va ser de 913. El centre també rebia un 10% de malalts procedents d'altres ministeris, però no desmenteix la tendència general.

GRÀFIC N° X

MALALTS DE GUERRA A L'HOSPITAL MILITAR DE BARCELONA. EVOLUCIÓ I NOMBRE D'ESTADES DELS SOLDATS GOVERNAMENTALS ENTRE 1872 I 1876.

Serie 1

Evolució conflicte bèl·lic

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per l'"Almanaque del Diario de Barcelona", 1872-1876 (Moviment de l'Hospital Militar de Barcelona). Hem calculat les estades mitjanes dels soldats, considerant aquestes com la suma dels dies d'hospitalització de cadascun dels malalts. El nombre total d'estades durant la guerra va ser de 578.983 dies. La presència de malalts durant els mesos de guerra el 1872 fou de 276, el 1873 uns 308, el 1874 de 447, i el 1875 de 608 malalts.